

K. KURE

**EESTI KEELE
GRAMMATIKA**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-18414

Prof. K. KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

SÜNTAKSI II OSA
ja
SEMASIOLOGIA

KESKKOOLI X KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
ja INSTITUUTIDELE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

TARTU KODU
RAAMATUKOGU

ENSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU

Esimene osa.

I. Korduvate liikmetega laused.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed.

Lihtlauses võib ühe öeldise puhul olla mitu alust või ühe aluse puhul mitu öeldist. Samuti võib ühes lauses olla ka mitu lause kõrvalliiget, millel on ühesugune suhe ühesse ja samasse sõnasse lauses ning mis vastavad ühele ja samale küsimusele.

1. *Kui ilusad on sinu mäed ja orud, metsad ja laaned, järved ja jõed!* (A. Kitzberg.) (Selles lauses on üks öeldis ja mitu alust.)

2. *Eesliini kaevikutes kõik värises, põrus, kõikus.* (E. Männik.) (Siin on üks alus ja mitu öeldist.)

3. *Töö on NSV Liidus iga töövõimelise kodaniku kohus ja auasi.* (Selles lauses on kaks öeldistäidet.)

4. *Siin sa võid mängida, laulda ja tantsida.* (Selles lauses on sisuliselt kolm öeldist, kusjuures sõna *võid* ei kordu.)

5. *Kommunistlik partei on võitnud rahva armastuse, usalduse ja toetuse. Kolhoosi põllul niidetakse otra, kaera ja nisu niidumasinaga.* (Kummagi lause öeldisel on kolm sihitist.)

6. *Õpetaja jutustas meile Lenini elust ja tööst. Nõukogude Liit võitleb järjekindlalt rahu ja demokraatia eest.* (Kummagi lause öeldisel on kaks kaudsihitist.)

7. *Sepp tagus rauda osavasti ja täie innuga. Kas teil on hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti?* (Kummaski lauses on kaks määrust.)

8. *Sõdurid jooksid puude ja põõsaste vahel.* (Selles lauses on kaks määrust, kusjuures tagasõna *vahel* ei kordu.)

9. *Lenini ja Stalini juhtimisel teostus Suur Oktoobri-revolutsioon.* (Siin on nimisõnal *juhtimisel* kaks täiendit.)

Lauset, milles on mitu samanimelist ja samaliigilist lauseliiget, nimetatakse korduvate liikmetega lauseks. Korduvate liikmetega lause kuulub lihtlausete hulka.

Samanimelised ja samaliigilised on niisugused lauseliikmed, mis vastavad ühele ja samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse lauses. Eespool toodud lauseis on samaliigilised alused, öeldised, sihitised jne. Kuid on niisuguseid samanimelisi lauseliikmeid, mida ei saa lugeda samaliigilisteks.

Lauses *Õpetaja käskis õpilasi ajalehti lugeda* on küll kolm sihitist, kuid nad ei ole samaliigilised (ei sõltu ühest pöördsõnast või ei vasta ühele küsimusele).

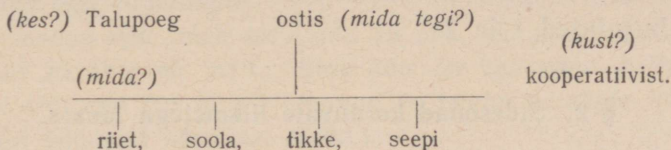
Pöördsõnal *käskis* on üks sihitis *õpilasi*, mis vastab küsimusele *keda?*, ja teine *lugeda*, mis vastab küsimusele *mida teha?* Sihitis *ajalehti*, mis vastab küsimusele *mida?*, laiendab pöördsõna *lugeda*. (Lause öeldisel *käskis* on laiendatud sihitis *õpilasi ajalehti lugeda*.)

Seega on sihitised siin eriliigilised ja lause ei ole korduvate liikmetega lause.

Lauses *Meie külast läks sügisel palju inimesi metsa tööle* on neli määrust (*külast, sügisel, metsa, tööle*), kuid need määrused ei ole samaliigilised. Siin on kaks kohamäärust, millest kumbki vastab eri küsimusele, üks aja- ja üks ots-tarbemäärus.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ei alistu üksteisele, s. t. nad ei sõltu grammatiliselt üksteisest.

Samaliigilised lause kõrvalliikmed alistuvad ühtemoodi põhisõnale, on sellest sõltuvad.

Kui lauses on mitu täisalust, siis on öeldis mitmuses. *Nisu, rukis ja oder valmisid peaaegu ühel ajal.* Öeldis on vormilt ainsuses: 1) kui täisalused on tähenduslikult lähedased või sünonüümsed, eriti kui öeldis on enne alust, näit.: *Saksa okupatsiooniga tuli puudus ja viletsus majja;* 2) kui täisalused on seotud eraldava sidesõnaga **või**, näit.: *Selle töö võib teha poisike või tütarlaps. Kas seal ujub part või hani?*

Kui lauses on mitu osaalust, siis on öeldis ainsuses ka sel korral, kui osaalused on mitmuses, näit.: *Tramme, autosid ja trollibusi liigub pealinna tänavatel.*

Samanimelistel ja samaliigilistel lauseliikmetel võivad olla oma seletavad sõnad ehk laiendid, s. t. nad võivad olla laiendatud. Näit.: *K. Marx soovitas kommunistide parteile tungivalt talurahvast mitte silmapaari vahele jätta, ta proletariaadi poole võita ja kindlustada endale tema poolehoid tulevases proletaarses revolutsioonis.* (Selles lauses on samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed *mitte jätta, võita ja kindlustada*, kuid igaühel neist on rida laiendeid, millega nad koos moodustavad korduvad osad.)

Lauses võib olla samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete rühmi, näit.: *Paar meest tulid rehalast, läksid lauta, väljusid, käisid keldris, aidas, põõningul.* (Siin on kaks rühma samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid: neli öeldist ja viimasel öeldisel kolm kohamäärust.)

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on harilikult väljendatud ühesuguste sõnaliikidega, millel on ühesugused grammatilised vormid. Mõnikord võivad nad olla väljendatud ka mitmesuguste grammatiliste vormidega, kuid nad vastavad ühele ja

samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse. Näit.: *Mees oli suure kasvuga, tugev ja alati abivalmis.* (suure kasvuga, tugev, abivalmis on öeldistäited.)

Harjutused 1 ja 2.

§ 2. Sidesõnad korduvate liikmetega lauses.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed võivad üksteisega olla ühendatud sidesõnade abil ja ka ilma nendeta.

1. *Kevad, suvi, sügis ja talv vahelduvad igal aastal.*
2. *Venda ega õde polnud täna koolis.*
3. *Nii vanad kui (ka) noored olid heinamaale läinud.*
4. *Kas sa tuled meiega kinno või jääd koju?*
5. *Tuba oli avar, soe ning päikesepaisteline.*
6. *A. Kitzbergi „Veli Henn” on novell ehk uudisjutt.*

Tarvitavamad sidesõnad, mis seovad samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, liigituvad oma tähenduselt ühendavateks, eraldavateks ja vastandavateks.

1. Ühendavaid sidesõnu **ja, ning, nii(hästi) ... kui (ka), ega, kui (ka)** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ühendamiseks.

1. *Unt ja Kasemets olid valimiskomisjoni liikmeteks.*
2. *Õpetajad, õpilased ning lastevanemad võtsid koolipeost osa.*
3. *Nii soo kui ka heinamaa olid alles vee all.*
4. *Ma ei ole täna haige ega terve.*

Sidesõna **ja** või **ning** viimase samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees näitab, et loetelu sellega lõpeb.

Sidesõnade **ja** ja **ning** vahel on väike erinevus. Sidesõna **ning** esineb enam tähenduses **ja ühtlasi, ja seega, ja järelikult**. Näit.: *Õpilane töötas hoolikalt ning suure pingsusega* (tähendab **ja ühtlasi suure pingsusega**). *Viiulikunstnik andis meie linnas oma kolmanda ning viimase kontserdi.*

Stiililistel kaalutlustel võib sidesõnu **ja** ja **ning** tarvitada ka võrdses tähenduses, et vältida **ja** liigset korduvust. Näit.: *Peol oli mehi ja naise ning eestlasi ja venelasi.*

Sidesõna **ega** tarvitatakse lauses, mille öeldis on eitavas kõnes. Näit.: *Ta ei leidnud seal kirvest ega vasarat. Poiss ei lugenud ega kirjutanud.*

Sidesõna **ega** tuleb tarvitada ka siis, kui muidu satuksid kõrvuti **ja** ning **ei**, näit.: *Ema käis ise iga päev kolhoosipõllul tööl ega (= ja ei) lubanud ka teistel puududa.* (Sõna **ega** on tekkinud sõnadest **ei ka**.)

2. Eraldavaid sidesõnu **ehk, või, kas ... või** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme sidumiseks, millest üks võib teise asemel olla.

Sidesõna **ehk** ühendab samatähenduslikke sõnu, kuna sidesõna **või** ühendab erineva tähendusega sõnu. Sidesõna **või** näitab, et samanimelistest ja samaliigilistest lauseliikmetest on ainult üks võimalik. Näit.: *Võõrkeele õpikud on alati varustatud sõnastiku ehk vokabulaariga. Kas täna on väljas soe või külm? Kas te soovite teed või kohvi?*

Sidesõna **või** võib esineda ka peaaegu samasisuliste mõistete vahel, kui ta tähendab **või õigemini**. Näit.: *Õpetaja esines kõnega ühel koosolekul või miitingul.*

3. Vastandavaid sidesõnu **vaid, mitte (ainult) ... vaid (ka), kuid** tarvitatakse samanimelise ja samaliigilise lauseliikme **v a s t a n d a m i s e l** teisele.

Sidesõna **vaid** on eituse järel, kusjuures see lauseosa, mille ees on sidesõna **vaid**, muutub sisult jaatavaks. Näit.: *Talupoeg ei soovinud osta mitte äket, vaid atra.* (Talupoeg soovis atra osta.)

Märkus. Peale eespool mainitud sidesõnade tarvitatakse lause samanimeliste ja samaliigiliste liikmete sidumiseks veel sõnu **ometi, samuti, järelikult, eriti** jt.

Paarissidesõnade **nü(hästi) ... kui (ka), kas ... või, mitte (ainult) ... vaid (ka)** esimene osa seisab ühe, teine teise samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees. *Ajalehed on kas laual või kapi otsas.*

Harjutused 3 ja 4.

§ 3. Kirjavahemärgid korduvate liikmetega lauses.

Korduvad alused, öeldised ja öeldistäited eraldatakse kirjas alati komaga, kui neid ei ühenda sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka)**. Näit.: *Aurumasin, raadio, elektervalgustus ja rida muid äärmiselt tähtsaid tehnikasaavutusi on vene teadlaste tööviili. Suurvee ajal vesi jooksis, vahutas ja kees jões. Meie noorsugu olgu töökas, julge ja elurõõmus.*

Samaliigilised sihitised ja samaliigilised ning samatähenduselised määrused ja täiendid¹ eraldatakse üksteisest komaga, kui nende vahel puudub sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka)**.

Erinimelisi lauseliikmeid lihtlauses üksteisest kunagi komaga ei eraldata (näiteks alust öeldisest, alust sihitisest, öeldist sihitisest, määrust öeldisest, täiendit alusest või sihitisest jne.). Komaga ei eraldata üksteisest ka samanimelisi, kuid eriliigilisi lauseliikmeid, näiteks nimisõnalist sihitist pöörd sõnalisest, ajamäärust kohamäärusest, samuti ka eritähenduselisi aja- ja kohamäärusi. Näit.:

1. *Me peame lastes arendama tahet, püüdu ja oskust teha korralikku tööd.* (Sihitised *tahet, püüdu ja oskust* on samaliigilised ja laiendavad sõnu *peame arendama*, kuna sõnad *teha korralikku tööd* laiendavad sihitisi *tahet, püüdu ja oskust* ja on nende suhtes eriliigilised.) *Isa käskis puid saagida, lõhkuda ja kõöki tuua.* (Sihitised *saagida, lõhkuda, tuua* on samaliigilised, kuid sihitis *puid* on nende suhtes eri liiki.)

2. *Ekskursioon jõudis Moskvasse laupäeval, 12. augustil 1950. a. kell 10 hommikul.* (Ajamäärused *laupäeval ja 12. augustil* tähendavad üht ja sama päeva, s. o. nad on samatähenduselised ja nad eraldatakse kirjas komaga, kuna teised ajamäärused selles lauses on eritähenduselised.)

3. *Eduard Vilde sündis Virumaal Simuna kihelkonnas Pudivere mõisas muldpõrandaga moonakamajas.* (Kohamäärused selles lauses on eritähenduselised ja neid komaga ei eraldata. Vrd. samatähenduselisi kohamäärusi: *Ta on elanud Tallinnas, Tartus ja Narvas.*)

¹ Täienditest vt. tagapool (§ 4).

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnaga *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii (hästi) ... kui (ka)*, siis koma nende eraldamiseks ei tarvita. Näit.: *Ilm oli õhtul udune ja külm. Tööta järjekindlalt ning hoolikalt! Tollest metsast ei saa läbi auto ega vankriga. Täiend ehk atribuut alistub nimisõnale. Kas te õpite koolis inglise või saksa keelt? Nii isa kui ema olid koosolekule läinud. Nii professor ise kui ka tema assistent olid üliõpilastega laboratooriumis.*

Märkus. Paarissidesõnas *nii(hästi) ... kui ka* ei või panna koma enne sõna *kui*, sest see võrdub umbes sidesõnaga *ja*, mida ta võib asendada. Näit.: *Nii isa kui ka poeg võtsid osa Nõukogude Liidu rahvaste Suurest Isamaasõjast saksa fašistlike röövvalutajate vastu. (Vrd.: Isa ja poeg võtsid osa...)*

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud vastandava sidesõnaga või siduva ja seletava sõnaga *kuid, vaid, aga, ent, ainult, samuti, eriti, järelikult, ometi* jt., siis pannakse nende ette koma. Näit.: 1. *Ma ei sõida täna, vaid homme.* 2. *Nad lootsid õhtuks linna jõuda, kuid ei jõudnud.* 3. *Ma teda ennast ei näinud, küll aga tema venda.* 4. *Peopesa, eriti sõrmede nahk on väga tundlik.* 5. *Eestlased, venelased, lätlased, leedulased, samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid valimistel üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.*

Märkus. Mõne ülalmainitud siduva või seletava sõna ees võib olla sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või*. Nende ette koma ei panda. Näit.: *Eestlased, venelased, lätlased, leedulased ja samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid...*

Kui samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete juurde kuuluvad laiendid, siis eraldatakse need lauseliikmed ühes nende laienditega.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ilma laienditeta	Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ühes laienditega
<ol style="list-style-type: none"> 1. Kapis leidus kindaid, sokke ja rätte. 2. Küll see poiss võis suusutada, uisutada, joosta ja hüpata! 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kapis leidus kirjused kindaid, halle sokke ja mitmevärvilisi rätte. 2. Küll see poiss võis hästi suusutada, osavasti uisutada, kiiresti joosta ja kaugele hüpata!

Harjutus 5.

§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid.

Ühe ja sama nimisõna juurde kuuluvad täiendid ei ole alati samaliigilised.

1. Täiendid on samaliigilised, kui loetellakse esemete samaliigilisi tunnuseid, ja kõik täiendid määravad eset või esemeid ühest küljest. Niisugustel juhtudel kuulub iga täiend ainult osale esemetest, mis on nimisõnaga väljendatud. Näit.: *Aasal kasvas siniseid, punaseid, kollaseid ja valgeid lilli.* (Osa lilli oli siniseid, osa punaseid jne.) *Meie ajalooõpetaja loeb eesti-, vene-, soome- ja saksakeelseid raamatuid.* (Täiendid väljendavad keeli ja on seega samaliigilised, kusjuures iga täiend kuulub osale raamatutest.) *Õpilane ostis sinist, punast ja musta tinti.* (Täiendid väljendavad tindi samaliigilist tunnust — värvust — ja seega kuulub iga täiend osale tindist.)

2. Täiendid on samaliigilised ka siis, kui teine ja järgnevad täiendid seletavad esimest, täpsustavad esimese täiendi tähendust, olles seotud ühise tunnusega. Näit.: 1) *Soojad, päikesepaistelised päevad olid möödunud.* (Mõlemad täiendid

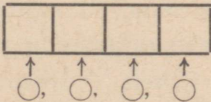
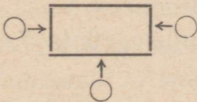
iseloomustavad suviseid päevi ja on seotud ühise tunnusega.)
 2) Viimase paari aasta jooksul on linna peatänavasasse ehitatud palju suuri, kuuekordseid maju. (Täiend kuuekordseid täpsustab esimese täiendi suuri tähendust.)

3. Täiendid on eriliigilised, kui nad määravad eset mitmest küljest, mitmesuguste suhete poolest või väljendavad eseme mitmesuguseid omadusi. Näit.: *Mehel oli seljas pikk must lambanahkne kasukas.* (Täiend *pikk* näitab kasuka suurus, *must* — värvust, *lambanahkne* — materjali. Nende täiendite vahele ei panda sidesõna **ja** ega kirjas koma.)

Eriliigilisi täiendeid ei eraldata kirjas komaga üksteisest.

§ 5. Koma ja sidekriipsu tarvitamine täienditega lauses.

Täiendid

Samaliigilised	Eriliigilised
<p style="text-align: center;">1.</p> <p>Täiendid on samaliigilised, loetlevad esemete samaliigilisi tunnuseid; iga täiend kuulub osale põhisõnaga väljendatud esemetest, näit.: <i>mustad, hallid, kollased ja pruunid kingad</i> (<i>mustad kingad, hallid kingad jne.</i>).</p>	<p style="text-align: center;">2.</p> <p>Täiendid on eriliigilised, määravad eset mitmest küljest; eelmine täiend seletab nimisõna koos täienditega, näit.: <i>kallid mustad lakknahast kingad.</i></p>
<p style="text-align: center;">Eraldatakse komaga.</p>	<p style="text-align: center;">Komaga ei eraldata.</p>

Märkused. 1. Komast kahe täiendi vahel võib sõltuda lause mõte Vörrelge: 1. *Raamatust ilmus uus parandatud trükk* (tähendab üks parandatud trükk juba oli, nüüd ilmus uus parandatud trükk). 2. *Raamatust ilmus uus, parandatud trükk* (s. t. uus trükk, mis on parandatud).

Lauses *Me ehitame uut, sotsialistlikku ühiskonnakorda* ei saa koma ära jätta, sest see kord on uus ja sotsialistlik samal ajal, mitte aga uus sotsialistlik vastandina mingile vanale sotsialistlikule korrale.

2. Komadega eraldatakse ka põhisõnast täiendid, nii eriliigilised kui ka samaliigilised, kui need asetsevad oma põhisõna järel. Näit.: *Järv, sügav ja sinine, veetles teda.*

Kui lauses on mitu samanimelist ja samaliigilist täiendit, mis ühe põhisõna juurde kuuluvad liitsõna osadena, siis antakse põhisõna ainult koos viimase täiendiga, kuna eelmiste täiendite järel on sidekriips. Näit.: *Meie aedades kasvavad õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuud.* EK(b)P Keskkomitee pleenumil arutati majandus- ja kultuuriküsimusi.

Kui lauses on mitu samanimelist ja samaliigilist põhisõna, mida laiendab ühine täiend liitsõna osana, siis esineb see täiend koos esimese põhisõnaga, kuna järgmiste põhisõnade ette pannakse sidekriips. Näit.: *Ametiühingu komitee varustab kultuuritöö aktivistide kursusi õppejõudude ja -raamatutega.*

Harjutused 6 ja 7.

§ 6. Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus.

Kui ühel põhisõnal, mis on liiginimetuseks, on mitu samanimelist ja samaliigilist täiendit, siis on see põhisõna vormilt ainsuses, kuigi ta sisult on mitmuses. Näit.: *Tallinna, Tartu ja Narva linn* (mitte linnad). (Jutt on küll kolmest linnast, kuid sõna *linn* on ainsuses, sest seda tuleb mõista: *Tallinna linn, Tartu linn ja Narva linn.*) See tütarlaps räägib vabalt vene ja eesti keelt. Tuntuimad turbatööstused asuvad Ellamaa, Lavassaare, Tootsi ja Ulila rabas. Esimese ja teise viisaastaku kultuuri-saavutused on suured. Punase ja kirju lehma piimaand on tõusnud.

Kui põhisõna koos täienditega on lause aluseks, on lause öeldis mitmuses, mis näitab, et tegemist on põhisõna sisulise mitmusega.

Saaremaa, Muhu, Abruka, Vilsandi ja Ruhnu **saar kuuluvad Saaremaa koosseisu. Must ja valge kass jooksid katusele.**

Kui põhisõna iga täiend eraldi ei kuulu mitte ühele, vaid mitmele esemele, olendile, nähtusele jne., siis esineb põhisõna mitmuses. Näit.: *Tallinna ja Tartu õpetajad võtsid konverentsist osa.* (Õpetajaid oli kummastki linnast palju.) *Saaremaa, Tartumaa ja Võrumaa kolhoosid laiendavad külvipinda ja suurendavad karja.* (Kolhoose on igas maakonnas palju.)

Kui on vaja vältida arusaamatust, nagu oleks jutt ainult ühest esemest, olendist jne., kuna tegelikult on neid kaks (või rohkem), eriti kui niisugune mitme täiendi põhisõna on lauses sihitiseks pöördõna umbisikulise muutega või käskiva kõneviisiga, siis pannakse see põhisõna mitmusesse. Näit.: *Kusti ja Karli palitud õmmeldi rätsepate artellis.* (Kui *palitu* oleks ainsuses, võiks arvata, et neil oli kahe peale üks palitu.) *Kutsuge Leida ja Erna emad ka koolipeole!* (Kui *ema* oleks ainsuses, siis tuleks mõista, et Leidal ja Ernal on üks ema, kuid tegelikult on siin kummalgi oma ema.) *Tartu Linna ja maakonna parteikomiteed valiti veebruaris.* (On kaks komiteed.)

§ 7. Korduvate liikmetega lause analüüsist.

Korduvate liikmetega lause analüüsimisel tuleb samuti kui hariliku lihtlause puhul lähtuda ühisele küsimusele vastavatest ühtekuuluvatest lauseliikmetest. Näiteks lauses *Nõukogude kord // seab // teadusele, kirjandusele ja kunstile // uued, vastutavad ülesanded* võime eraldada alusrühma *nõukogude kord* (vastab küsimusele *mis?*), öeldise *seab*, rea kaudsihitisi *teadusele, kirjandusele ja kunstile* (vastavad küsimusele *millele?*) ja lõpuks laiendatud sihitise *uued, vastutavad ülesanded* (vastab küsimusele *mis?*). Neis laiendatud lauseliikmetes võib üksikasjalisemal analüüsimisel eraldada vastavad täiendid, näit. *nõukogude* on täiendiks sõnale *kord*; *uued, vastutavad* on täienditeks sõnale *ülesanded*.

Samuti võib vaadelda ka järgmisi lauseid:

1. Ühistud // muretsevad // oma liikmeile // vajalikke masinaid, / põllutööriistu, / kunstväetist / ja kõike muud.

2. Marksismi tekkimine // oli teadusliku mõtte suurim saavutus, / tõeline avastus, / põhjalik revolutsioon teaduses, / filosoofias / ja maailmatunnetuses.

3. Ohtuti // istus // see mugava olemisega, / juba kergelt hõbetama löövate juustega / ja pisut vimmas seljaga / mees // väikese kajutilaua taga.

Harjutused 8—9.

§ 8. Kokkuvõtvad sõnad korduvate liikmetega lauses.

Samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete ees või järel võib olla kokkuvõttev sõna või sõnad. Näit.: 1. *Meie metsades esinevad järgmised lehtpuude liigid: kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad.* 2. *Kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad — kõik need lehtpuude liigid kasvavad meie metsades.*

Kokkuvõtvad sõnad on loetelu liikmete suhtes sugumõisted. Näiteks sugumõiste *lehtpuu* suhtes on mõisted *kask, tamm, vaher* jt. liigimõisted.

Kokkuvõttev sõna on üldisema tähendusega, kuid sama lauseliige, milleks on tema juurde kuuluvad samaliigilised lauseliikmed.

Kokkuvõtvad sõnad vastavad samale küsimusele, millele vastavad samanimelised ja -liigilised lauseliikmed. Üldistus võib olla väljendatud sõnaühendiga või ühe sõnaga, näit.: ... *järgmised koduloomad: hobune, lehm, lammas jt.; ... kõrsviljad: nisu, rukis, kaer, oder jt.*

Kokkuvõtvateks sõnadeks võivad olla ka ase- ja määr-sõnad *kõik, kogu, keegi (kedagi), miski (midagi), kõikjal, miljalgi* jt. Näit.: 1. *Õppejõud, üliõpilased, teenistujad ja tehni-*

line personal — **kõik** olid avaaktusele kokku tulnud. 2. Pime-
das ei olnud **midagi** näha: ei puid ega põõsaid, maja ega
aeda.

§ 9. Kirjavahemärgid kokkuvõtivate sõnade ees ja järel.

Kui samanimelised lauseliikmed esinevad loetelu kujul
kokkuvõtva sõna järel, siis pannakse nende ette koolon
(kaksikpunkt).

Kokkuvõttev sõna võib loetelu ees ka puududa.

1. Kirjandusteosed on kolmesugused: lüürilised, eepilised
ja dramaatilised. 2. Läänemere-soome rahvaste hulka kuulu-
vad: eestlased, soomlased, liivlased, karjalased, vepslased,
isurlased ja vadjalased. 3. Tartumaal on kolm maakondliku
alluvusega linna: Otepää, Elva ja Kallaste. 4. Komisjon otsus-
tas: 1) ära kuulata sm. N. aruanne kirjandusringi tööst,
2) kontrollida eelmise koosoleku otsuse täitmist, 3) ...

Kui loetelu järel on mingi kokkuvõttev sõna, näit.: *kõik*,
midagi, *see*, *need*, *siin*, *seal*, *ei miski* jt., siis pannakse selle
kokkuvõtva sõna ette mõttekriips. Näit.: 1. Komandörid, sõdu-
rid, vabrikutöölised — **kõik** võtsid rongkäigust osa. 2. Kehalt
kõhnavõitu, mitte pikk, aastailt üle kolmekümne, valget verd,
harv habe lõua otsas, silmad kassis — **niisugune** oli see
Vargamäe Tagapere. (A. Tammsaare.) 3. Põllul, aasal,
metsas — **seal** armastab ta töötada.

Lühema loetelu korral, mille ees puudub kokkuvõttev sõna,
koolonit ei tarvitata. Näit.: *Meie atas kasvas õuna-, pirni- ja*
ploomipuid.

Kui loetelus esinevad lauseliikmed on jaotatud rühma-
desse, eraldatakse rühmad üksteisest semikooloniga (punkt-
komaga). Näit.: *Slaavi keelte hulka kuuluvad: vene, ukraina,*
valge-vene (ida-slaavi keeled); poola, tšehhi, slovaki (lääne-
slaavi keeled); bulgaaria, serbia, kroaadi ja sloveeni (lõuna-
slaavi keeled).

§ 10. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest korduvate liikmetega lauses.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
1) Korduvate (samaliigiliste) aluste, öeldiste, öeldistäidete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i>	} koma (,)
2) Samaliigiliste sihitiste, samatähenduseliste täiendite ja määruste vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i>	
3) Kui samanimeliste lauseliikmete vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i> , vaid muu sidesõna või siduv või seletav sõna, näit. <i>kuid, vaid, aga, ent, eriti, samuti</i> jne.	} koma (,)
4) Samanimelistest lauseliikmetest moodustatud loetelu ees	koolon (:)
5) Loetelu alajaotuste vahel	semikoolon (;)
6) Lause algul olevale loetelule järgneva kokkuvõtva sõna (<i>kõik, need, see, ei miski, seal</i> jne.) ees	mõttekriips (—)

Harjutused 10—12.

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 11. Liitlause mõiste ja liigitus.

Lause, mis väljendab ainult ühe mõtte, on lihtlause. Kuid mõtteid, mis üksikute lihtlauseetega on väljendatud, võib seada üksteisega tihedasse seosesse, nii et need lihtlauseid, mis sisaldavad üksikuid mõtteid, ühinevad üheks liitlauseks.

Liitlause moodustab mõtte ja intonatsiooni poolest ühtse, tervikliku suhtlemisühiku, kuid oma ehituse poolest koosneb ta kahest või enamast lihtlausest.

Lihtlause	Liitlause
1. Mustad pilved katsid tae- va. Varsti hakkas sadama.	1. Mustad pilved katsid tae- va ja varsti hakkas sada- ma.
2. Lapsed luurasid altkulmu. Ablas kiir tungis mõlema silmist.	2. Lapsed luurasid altkulmu, ablas kiir tungis mõlema silmist. (<i>E. Vilde.</i>)
3. Eesti kodanlus oli Lääne- Euroopa imperialistide tee-	3. Eesti kodanlus oli Lääne- Euroopa imperialistide tee-

Lihtlause	Liitlause
<p>ner. Ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt. Viimaste huvides oli luua rida nn. „puhverriike” Nõukogude Liidu piiril. Siit lootsid nad esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.</p> <p>4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt. Mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal ei saa juttugi olla.</p>	<p>ner ja ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt, kelle huvides oli luua rida nn. „puhverriike” Nõukogude Liidu piiril, kust nad lootsid esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.</p> <p>4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt, seepärast ei saa juttugi olla mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal.</p>

Kahest või mitmest lihtlausest koosnevat lauset nimetatakse liitlauseks.

Märkus. Nagu ülaltoodud näidetest selgub, on liitlauseesse ühendatud lihtlauseid omavahel mõtteliselt seotud. Me võime näiteks üheks liitlauseks ühendada lihtlauseid: *Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd. Rikkaks ta siiski ei saanud. Ta ei ekspuateerinud võõrast tööjõudu.*

Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd, kuid rikkaks ta siiski ei saanud, sest ta ei ekspuateerinud võõrast tööjõudu.

Mõtteliselt mitteseotud lihtlauseid on aga võimatu üheks liitlauseks ühendada, näit.:

*Meie tööstus läheb tõusuteed.
Tuul sahistab puulehti.*

Lihtlauseid ühinevad liitlauseteks rinnastumise või alistumise teel.

Liitlauset, mis koosneb samaväärsetest, üksteisest grammatiliselt sõltumata lausetest, nimetatakse rindlauseks.

Rindlauset moodustavad laused on küll mõttelt üksteisega seotud, kuid siiski niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikult, ilma et lause mõte selle all tunduvalt kannataks.

Suhted liitlausete vahel rindlauses on samasugused nagu rinnastuvate lauseliikmete vahel (korduvate liikmetega lauses). Näit.: 1. *Ristikhein oli küll haruldaselt hea ja kartulid oma lopsakate pealistega töötasid rikkalikku saaki, aga sel suvel see ei mõjutanud ühegi vargamäelase meeolelu kuigi palju.* (A. Tammsaare.) 2. *Sel vanal autol on küll veel haruldaselt hea mootor, kuid kummid on juba läbi kulunud.*

Märkus. Rindlause erineb mitme öeldisega lausest selle poolest, et rindlause igal öeldisel on oma alus. Kui aga öeldised on umbisikulised, siis loetakse rindlauseks niisugust lauset, mille igal öeldisel on oma sihitised ja määrused, mille tõttu nad on iseseisvamad. Näit.:

1. *Vend sõi kõhu täis, võttis vikati ja läks niitma* (korduvate liikmetega liitlause).
2. *Ema keetis sööki, isa teritas vikatit* (rindlause).
3. *Suvel pandi heinad kuhja, talvel veeti nad reega koju* (rindlause).

Liitlauset, milles üks lause on teisest sõltuv ja seletab teda, nimetatakse põimlauseks.

Põimlauses üks lause alistub grammatiliselt teisele, täiendab seda või seletab mõnd sõna teises lauses. Näit.: 1. *Kui Nõukogude armee oli purustanud Saksa fašistliku sõjaväe, said kõik orjastatud Euroopa rahvad vabaks.* (Siin sõltub esimene lause teisest, alistub temale. Esimene lause seletab teise lause öeldist *said vabaks*, vastates küsimusele *millal? mis-sugusel tingimusel?*) 2. *Marksism-leninism õpetab, et igale*

ühiskondlikule korrale vastab ajalooliselt määratud omandivorm. (Siin sõltub teine lause esimesest, alistub grammatiliselt temale. Ta seletab esimese lause öeldist *õpetab*, västates küsimusele *mida?*)

Põimlause koosneb pealausest ja kõrvallausest. Seda lauset, mis teisest sõltub ja ühtlasi seda seletab, nimetatakse kõrvallauseks.

Kõrvallause on laiendiks mingile sõnale teises lauses ja seletab seda. Ta vastab sageli samale küsimusele, millele vastab ka see sõna, mida ta seletab.

Pealauseks nimetatakse lauset, millele alistub ja mida täiendab kõrvallause.

Ühele pealausele võib kuuluda mitu kõrvallauset ja üht kõrvallauset võib veel teine kõrvallause täiendada. Näit.: 1. *Kui sa venda näed, siis ütle talle, et me läksime heinamaale.* (Siin on pealause *siis ütle talle*, teised on kõrvallused ja mõlemad sõltuvad pealausest.) 2. *Tegelik elu näitab tuhandete faktide varal, et sotsialistlik kord garanteerib tõeliselt vaba ja viljaka arengu igale rahvale, kes on asunud sotsialismi ehitamisele.* (Siin on esimene lause pealauseks, teine täiendab pealauset, vastates küsimusele *mida näitab?*, kolmas lause täiendab esimest kõrvallauset, vastates küsimusele *missugusele rahvale?*)

Lihtlauseid võivad olla liitlause ühendatud:

1) sidesõna või mõne siduva ase- või määrsõna abil, näit.: *Tuleb märkida, et Eesti NSV sovhoosidel oli juba neljanda stalinliku viisaastaku algul rohkem sigu kui sõjajärgel aastal, sest lisaks olemasolnuile oli suurel hulgal tõupõrssid sisse veetud liidulise alluvusega sovhoosidest. Moskva on sotsialistliku kultuuri keskus, mille poole vaatab kogu eesrindlik kultuurne inimkond.*

2) intonatsioonil abil ilma sidesõnata või muu siduva sõnata, näit.: *Kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad kultuurisaavutused kodanlausele, sotsialistlikus ühiskonnas on nad töötava rahva teenistuses. Igaühelt nõutakse tema võimete järgi, igaühele antakse tema töö järgi. Mees muheles heameele pärast: tema töö oli tunnustatud auhinna vääriliseks.*

Harjutused 13—14.

III. Rindlause.

§ 12. Sidesõnaga ja ilma sidesõnata rindlause.

Lihtlauseid liidetakse rindlauseks harilikult sidesõnade abil, kuid nad võivad liituda ka ilma sidesõnadeta ainult intonatsiooni abil.

Sidesõnad, mille abil lihtlauseid liidetakse rindlauseks, on ühendavad, eraldavad, vastandavad ja seletavad.

1. Ühendavad sidesõnad **ja, ning, ega**. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis väljendavad:

a) üheaegseid nähtusi või sündmusi, näit.: 1 *Mets mühiseb tuule käes ning mändide ladvad vajuvad ja tõusevad lainetena.* 2. *Väljas oli selge ilm ja taevatähed sirendasid küla kohal.* 3. *Seal ei kasva vili ega õitse lilled.*

b) üksteisele järgnevaid nähtusi või sündmusi, näit.: *Leitnant hüppas sõduri juurde ja nüüd hakkasid mõlemad automaatidest vaenlast tulistama.*

Ühendavad sidesõnad võivad väljendada ka järeldust, näit.: *Ma tõukasin ust ja see avanes.*

Märkus. Sidesõnade **ja, ning, ega** tähenduse ja tarvitamise kohta vt. lk. 6.

2. Eraldavad sidesõnad **või, kas ... või, ehk**. Sidesõna **või** seob erineva tähendusega lauseid. Näit.: *Kas õpite saksa keelt või on teie koolis inglise keel võõrkeeleks?*

3. Vastandavad sidesõnad **aga, kuid, vaid, ent, kuna, ometi**. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis on oma tähenduselt üksteisele vastukäivad. Teine nähtus seatakse esimesele vastu või ta erineb millegagi esimesest. Näit.: 1. *Orjamajanduslikus, feodaalses ja kapitalistlikus korras väljendab toodetud lisaprodukt eksploateerimise vahetkordi ning läheb parasiitlike valitsevate klasside kätte, aga sotsialistlikus nõukogude ühiskonnas pole lisaprodukt enam eksploateerimise tulemuseks ning läheb täielikult kogu töörahva kätte.* 2. *Rahvamajanduse taastamisel ja arendamisel on meil kahtlemata ees suuri raskusi, kuid visaduse ja agarusega töötades on need raskused ületatavad.* 3. *Saksa fašistlikke sõjavägesid ei purustanud mitte liitlased, vaid seda tegi Nõukogude armee.* 4. *Oma tütar saadeti peole, kuna vaenelaps pidi koju jääma.* 5. *Ta küsit-*

les inimesi, **ent** need ei teadnud midagi vastata. 6. Ennustati küll vihma, **ometi** tuli ilus ilm.

4. Seletavad sidesõnad.

Erilise rühma moodustavad seletavad laused.

Seletavate lausetega selgitatakse eelmise lause sisu või antakse selutus kogu eelmise lause mõtte kohta. Need laused on väga lähedased lausetele, mida ühendavad rinnastavad sidesõnad, ja seepärast võib neid vaadelda rindlausetena. Neid seovad sõnad **sest**, **seepärast**, **nimelt**, **samuti**, **järelikult** jt. Näit.: 1. *Juba aegsasti enne päikese tõusu olime heinamaal, **sest** hein tahtis õigel ajal niitmist.* 2. *Pikne avaldab värskendavat mõju loodusele, **nimelt** ta puhastab ja jahutab õhku.* 3. *Mihkel Veske vanemad ei osanud lugeda, **seepärast** sai ta esimese õpetuse lellelt ja selle tütrelt.*

Sidesõnata rindlause on niisugune rindlause, milles laused on küll mõtteliselt ühendatud üheks tervikuks, kuid lausete ühendamine ei toimu sidesõnade, vaid intonatsiooni abil.

Sidesõnata rindlaused võivad väljendada:

1) üheaegsust, näit.: *Ilm oli selge, täiskuu tõusis metsa tagant, küla magas sügavas vaikuses.*

2) järgnevust, näit.: *Kuuldus vedurivile, konduktor hüppas vagunitrepile, rong hakkas liikuma.*

3) vastuseadmist, näit.: *Sügis söötab, kevad kurnab.*

4) tegevust ja selle tulemust, näit.: *Nüüd tõmmati katjuuša tuli küla vallutanud SS-meeste pihta: mõne minuti pärast oli megi külas.*

Nagu neist lauseist näha, on kõigis sidesõnata rindlause osades pöördsõna aeg ühesugune (*oli, tõusis, magas* — lihtminevik).

Sidesõnata laused on omasemad suulisele kõnele, kus intonatsioon, žestid ja miimika abistavad mõtteliste suhete väljendamist. Kirjakeeles tarvitatakse sidesõnata rindlauseid ilukirjanduses tegelaste kõne täpseks edasiandmiseks või kirjeldustes. Teaduslikus ja asjalikus proosakeeles on ülekaalus sidesõnaline seos.

Sidesõnata rindlause võime muuta sidesõnaga lauseks ja vastupidi. Näit.: *Küla liigkasuvõtja kadus näitelavalt, tema asemele astusid „üliaväärsed pangadirektorid“.* Võib öelda ka: *Küla liigkasuvõtja kadus näitelavalt ja tema asemele astusid „üliaväärsed pangadirektorid“.* (V. Kingissepa järgi.) *Rahu kosutab, vaen kaotab.* Võib öelda ka: *Rahu*

kosutab, aga vaen kaotab. Kuid iga kord ei saa sidesõnata rindlauset asendada sidesõnaga rindlausega ja vastupidi. Ei saa ära jätta eraldavaid sidesõnu, näit.: *Kas nad tulevad meile või meie läheme neile?*

§ 13. Kirjavahemärgid rindlause.

Kui rindlauseesse kuuluvad lihtlauseid on ühendatud sidesõnadega **aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult**, siis pannakse nende ette koma.

Kui aga rindlauseis olevad laused on ühendatud sidesõnadega **ja, ning, ega, ehk, või**, siis nende ette harilikult koma ei panda.

aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult ees esineb koma.

ja, ning, ega, ehk, või ees puudub koma.

Talle pakuti vastutavat kõrgepalgalist kohta, **aga** tema jäi edasi tööpingi taha töötama.

Veskiratas on suurepärase oma jõus, **kuid** ta on ühtlasi ka kohutav ses ümbruses.

Ole nüüd pealegi kange hüppaja, **ent** õppimises olen mina sinust ees.

See ei olnudki nagu siil, **vaid** ta läikis otsekui mõni ehteasi.

Kaardiväelane jutustas Sõrve sääre lahingutest **ja** lapsed kuulasid huviga.

Selle artikli on toimetaja läbi vaadanud **ning** autor ise parandanud.

Ei saadud uisutada **ega** olnud võimalik ka suusatada.

Kas mehel oli tõesti tõsi taga **või** tahtis ta ainult vigurdada?

Märkus. Sõnade **aga** ja **vaid** ees koma puudub, kui nad ei esine sidesõnadena (ei seo rindlause osi). Näit. *Seda aga poiss ei teadnud. Ema vaid naeris selle üle.*

Rindlauses esineb koma sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või* ees järgmistel juhtudel:

1) kui *ja* või *ning* alustab järsult erineva, uue mõttega lause, mis eelmisega on sisuliselt vähe seotud, või kui pike-mas lauses tahetakse teha suurem paus;

2) kui *ja* (või *ning*) tähendab peaaegu *aga* või *kuid* ja täidab selle aset;

3) kui *ega* tähendab *kindlasti, vist* ja täidab selle aset;

4) kui *ehk* tähendab *vahest, võib-olla* ja täidab selle aset;

5) kui *või* tähendab *vastasel korral, muidu* ja täidab selle aset.

Näit.: 1. *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis kõige kibedamal heinaajal pidi ta oma jala ära nikastama.* (Jala nikastamine ei ole pilve kerkimisega mõtteliselt seotud.)

2. *Kui kuulipilduja hetkeks vaikis, kummardus välkkiirelt üks või teine meestest, ja uus granaat lendas jälle tunnelisse.*

(E. Männik.) 3. *Oli juba möödunud peaaegu kümme tundi, ja mehi polnud ikka veel näha.* (Siin *ja* tähendab *kuid*.)

4. *Mis sa muidu ootad, ega ta niikuinii tule.* (Siin *ega* tähendab *vist ... ei, kindlasti ... ei*.)

5. *Katsume veel, ehk jõuame val-mis.* (Siin *ehk* tähendab *vahest*.)

6. *Te teete selle töö veel täna ära, või meie rühm jääb võistluses alla.* (Siin *või* tähendab *vastasel korral*.)

Märkus. Muidugi esineb sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lauseosast komaga, näit.: *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma leidsin!* (Sidesõna *ja* ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega.) *Vend ütles, et tal ei ole aega meile sisse astuda, ja sõitis edasi.* (Sidesõna *ja* ees on koma sellepärast, et seal lõpeb kõrvallause.)

Sidesõnata rindlauses pannakse kirjavahemärgid vastavalt mõttelisest seosest sõltuvale intonatsioonile.

1. Lühikesed, mõttelt lähedased laused, mis kuuluvad sidesõnata rindlausesse, eraldatakse üksteisest komaga. Näit.:

1. Päike paistis, taevas sinetas, pea kohal laulsid lõokesed.
2. Vihm läks varsti üle, päike hakkas paistma, heinalised asusid uuesti tööle.

2. Pikemad laused, mis oma koosseisult on keerulisemad, eriti kui neis juba leidub komasid, eraldatakse semikooloni ehk punktkomaga. Näit.: 1. *Kolhoosi viljapõllud paistavad ääretud olevat; kolhoosnikud, endised väiketalunikud, töötavad kindla plaani järgi sotsialistlikus suurpõllumajandis nagu selle tõelised peremehed kunagi.* 2. *Seltsimees Stalini teostest leiame hiilgavaid näiteid kapitalistlike riikide välispoliitika marksistlik-leninliku analüüsi kohta; selle analüüsi põhjal on seltsimees Stalin teinud tähelepanuväärivaid prognoose rahvusvaheliste sündmuste edasise arenemise kohta.* 3. *Järgmisel hommikul leian heinamaalt oma õngeridva ja otsakese nõõri selle küljes; konks ja kork on kadunud.* (O. Luts.)

3. Sidesõnata rindlauses esineb koolon selle lause ees, mis seletab või lähemalt määrab eelmise lause mõtet. Näit.: 1. *Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg: nad õpetavad inimesi ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks ja karastavad neid võitluseks.* 2. *15. sajandi lõpus leidis aset inimkonna ajaloos tähtis sündmus: Kolumbus avastas Ameerika.*

4. Kui järgnevas rinnastatud lauses on jäetud kordamata mingi lauseosa (sõnaühend), mis eelmises lauses juba esines, tuleb puuduva lauseosa asemele panna mõttekriips, eriti kui see väljajäetud lauseosa koosneb mitmest sõnast. Näit.: 1. *Isa lootis linnast leida parema teenistuse, ema — parema elukorteri.* (Teises lauses on välja jäetud sõnad *lootis leida.*)

Kui rindlause järgnevas osas on välja jäetud ainult ühesõnaline öeldis, siis mõttekriipsu ei tarvitata. Näit.: *Isa läks tööle, poeg kooli.*

Harjutus 15.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb	
1. Sidesõnade <i>aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, ometi, järelikult</i> ees, millega algab teine lause rindlauses	} koma (,)	
2. Erandlikult sidesõnade <i>ja, ning, ega, ehk, või</i> ees, kui nendega algab järsult erineva, uue mõttega lause või kui neil sidesõnadel on ebatavaline tähendus		
3. Lühemate, mõttelt lähemate lausete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna		
4. Pikemate, koosseisult keerulisemate ja mõttelt vähem seotud sidesõnata lausete vahel, eriti kui neis esineb juba komasid	} semikoolon (;)	
5. Lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või põhjendab	} koolon (:)	
6. Järgnevas rinnastatud lauses väljajäetud pikema lauseosa asemel	} mõttekriips (—)	

Harjutused 16—19.

IV. Kiillause.

§ 15. Kiillause mõiste ja tarvitamine.

Vahel võib ühe lause liikmete vahele olla kiilutud teine lause või sõnaühend, mis väljendab rääkija suhtumist lauses väljendatud mõttesse või seletab seda. Niisugust lause keskele vahemärkusena, täiendusena või seletusena kiilutud lauset nimetatakse **kiillauseks**. Kiillause ei ole grammatiliselt seotud selle lausega, mille liikmete vahele ta on kiilutud ja mille mõttekäigu ta oma vaheleastumisega katkestab. Näit.:

A. 1. *Lähemas tulevikus, me oleme selles veendunud, kasvab Eesti NSV-s puuviljatoodang mitmekordseks.* 2. *Maa-*

ilm — nii õpetab marksism-leninism — eksisteerib väljaspool meid ja meist sõltumata ning peegeldub meie peaaigus. 3. Tootja feodaalkorra ajal — **ta on meile ka eesti rahva ajalooost pärisorjana tuntud** — ei ole enam feodaalisanda täielik omand nagu ori orjapidajal. 4. Lennul üle Atlandi ookeani (**selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid**) osutas Nõukogude Liidu kangelane Endel Puusepp silmapaistvat mehisust. 5. Descartes (**loe: dekàrt**) oli suurim 17. sajandi filosoof.

B. 6. Astuge **palun** tuppa. 7. Vokaalid, **näiteks (lühendatud kujul näit.) a, e, o jt.**, on kõlavamad kui konsonandid. (Siin on kiillause lühendatud kujul näit. paigutatud teise kiillause näiteks a, e, o jt. sisse.)

Kiillausetena tarvitatakse sagedaimini järgmisi väljendeid: *ennäe hullu, iseenesest mõista, kes teab, mulle näib, mõtelge ometi, nagu näha, nagu öeldud, nagu tead, nii-öelda, olge hea, otse vastupidi, palun, tähendab, tõsi küll, lühidalt jt.*

Kiillausete hulka kuulub ka otsese kõne vahele kiilutud autorimärkus, mis näitab, kes kõneleb. Näit.: „Pidage meeles,” **ütles õpetaja**, „et kiillause tuleb muust lausest alati mingi kirjavahemärgiga eraldada.”

§ 16. Kirjavahemärgid kiillauses.

Kiillause eraldatakse muust lausest kas komadega, mõttekriipsudega või sulgudega. Lühemad kiillaused, mida ei taheta eriliselt esile tõsta, eraldatakse komadega. Näit.: *Sina, ma näen, oled päris tubli poiss.*

Pikemad kiillaused ja niisugused, mida soovitakse selgemalt, silmatorkavamalt esile tõsta, eraldatakse mõttekriipsudega. Näit.: *Keset söögiaega — isa tahab just parajasti kausist kala võtta — tormab Endel tuppa, kiri käes.*

Seletavad ja täiendavad märkused (võörkeelsete nimede häälde, sõnaseletused, arvud, viited jne.) eraldatakse sul-

gudega. Näit.: *Ajaleht „Daily Worker” (loe: deili uörker) on Inglismaa kommunistliku partei häälekandja.*

Kiillaused nagu *palun, olge hea jms.* eraldatakse komadega, kui lause mõte nõuab nende erilist rõhutamist või esiletoetmist. Näit.: *Kirjutage, palun, mulle varsti! Tulge, olge hea, siia! Just nii, palun, astuge ettepoole!*

Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest kiillause eraldamiseks.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
1. Kui kiillaused ei taheta muust lausest silmatorkavalt eraldada, eriti lühemad kiillaused, mis lause mõttega tihedamini on seotud	komad
2. Kui kiillaused soovitakse eriliselt esile tõsta, rõhutada, eriti pikemad ja mõttelt kaugemad kiillaused	mõttekriipsud
3. Kui esinevad muud lausega väheseotud seletavad või täiendavad märkused	sulud

§ 17. Sõnad *jah* ja *ei* lause algul.

Sõnad *jah* (*jaa*) ja *ei* võivad kõnekeeles esineda lauseina. 1. *Kas sa lähed täna teatrisse? — Jah.* 2. *Kas oled uut filmi näinud? — Ei.*

Väga sagedasti on sõnade *jah* ja *ei* järel teised sõnad, mis jaatamist või eitamist seletavad. Näit.: *Kas teil on palju tööd? — Jah, tuleb pingutada, et plaan täita. Ei, täna ei ole mul suuremat teha.*

Lause algul olevad sõnad *jah* ja *ei* eraldatakse neile järgnevaist ja neid seletavaist lauseist komaga. Näit.: 1. *„Ei, ma ei räägi midagi; ma ütlen ainult, et sõidan tingimata teiega kaasa,” ütles Petja arglikult. (L. Tolstoi.)* 2. *Kas olete nõus? — Jah, olen nõus.*

Kui *jah* (*jaa*) või *ei* ees on hüüdsõna *oi* või *oh*, siis viimaseid ei eraldata komaga jaatavast ega eitavast sõnast.

Näit.: *Oi jaa, me tuleme sellega varsti toime! Oh ei, sellest ei tule midagi välja!*

Harjutused 20—21.

V. Põimlause ühe kõrvallausega.

§ 18. Põimlause ehitus.

Põimlause koosneb pea- ja kõrvallausest.

Kõrvallause on pealausega seotud alistava sidesõnaga (*et, kui* jt.) või siduva sõnaga. Siduvateks sõnadeks on relatiivsed e. siduvad asesõnad *kes* (*keda, kelle* jne.), *mis* (*mida, mille* jne.), *missugune, milline, kumb* ja määrsõnad *millal, kus, kust, kuhu, kuidas* jt.

Siduvad sõnad seovad kõrvallauset pealausega ja on ühtlasi ka kõrvallause liikmeteks.

Sidesõnad <i>et, kui</i>	Siduvad ase- ja määrsõnad <i>kes, mis, missugune, kuidas, millal, kus, kust, kuhu</i>
<p><i>Me teame, et just Venemaa on paljude ülemaailmselt tähtsate teaduslike leiutiste kodumaa.</i></p> <p><i>Noorsugu on vaja nii kasvatada, et ta armastaks oma sotsialistlikku kodumaad.</i></p> <p><i>Saksa fašistid okupeerisid Eestimaa selleks, et orjastada ja lõpuks hävitada eesti rahvas.</i></p>	<p><i>Ainult see rahvas, kes on täiesti kindel oma ettevõtte õigsuses, on võimeline tõeliseks kangelastegudeks. (Sõna kes on siduv asesõna, sest ta seob kõrvallauset pealausega ja on samal ajal kõrvallause aluseks.)</i></p> <p><i>Nõukogude Liidus on loodud uus, sotsialistlik kultuur, mis on võrratult kõrgem lääne rahvavaenulisest kul-</i></p>

Sidesõnad *et, kui*

Siduvad ase- ja
määrsõnad

*kes, mis, missugune, kuidas,
millal, kus, kust, kuhu*

Saavutasime suurema töö-
viljakuse, *kui* hakkasime tar-
vitama stahaanovlikke töö-
meetodeid.

Et hästi edasi jõuda, *on*
vaja korralikult *õppida*.

Kui vaenlane ei alistu,
siis ta *hävitatakse*.

Kui te tahate maailma
nähtusi õigesti mõista, siis
omandage dialektiline mate-
rialism.

(Sõnad *et* ja *kui* on side-
sõnad, nad seovad lauseid,
kuid ise ei ole lauseliikme-
teks.)

tuurist. (Sõna *mis* on siduv
asesõna, sest ta seob kõrval-
lauset pealausega ja on samal
ajal kõrvallause aluseks.)

Need töötava rahva *noo-
red, kelle* arenemist ei takista
kodanlik maailmavaade, astu-
vad kommunistliku noorsoo-
ühingu liikmeks. (Sõna *kelle*
on siduv asesõna, sest sidu-
des kõrvallauset pealausega
on ta samal ajal kõrvallau-
ses täiendiks.)

Fadejevi „Noor Kaardi-
vägi” on *teos, mida* iga noor
peab lugema. (Sõna *mida* on
siduv asesõna, sest sidudes
kõrvallauset pealausega on ta
ühtlasi ka kõrvallause sihi-
tiseks.)

Me elame *sotsialistlikus*
riigis, kus võim on töörahva
käes. (Sõna *kus* on siduv
määrsõna, sest sidudes kõr-
vallauset pealausega on ta
ühtlasi kõrvallauses koha-
määruseks.)

§ 19. Kirjavahemärgid põimlauses.

Kõrvallause eraldatakse pealausest komaga. Kui kõrvallause asetseb pealause keskel, siis eraldatakse ta komaga mõlemalt poolt. Näit.: 1. *Ilm hakkas pimenema, kui me metsast välja jõudsime.* 2. *See oli tühine asi, et nad tõid püstitaju vaenlase marutule all laskemoona kohale.* (E. Männik.) 3. *Näed, kuidas inimene võib eksida!* 4. *Kui tuled, siis näed.* 5. *Nõukogude võim, mis kehtestati Eestis esimest korda 1917. a. novembris, andis eesti rahvale võrdõiguslikkuse ja suveräänsuse.*

§ 20. Kõrvallausete liigid.

Kõrvallaused vastavad harilikult samadele küsimustele, millele vastavad lause kõrvalliikmedki, ja alistuvad teatavatele sõnadele pealauses, nagu mingi lause kõrvalliige alistub oma põhisõnale. Nad otsekuu asendavad neid lauseliikmeid, esinedes lause laiendatud kõrvalliikmetena.

Selle järgi, missugusele küsimusele vastab kõrvallause ning millist pealause liiget ta laiendab, eristatakse sihitis-, määrus-, täiend- jne. lauseid. Näit.:

1. *Näita mulle oma kirjandit!*

Näita mulle, mis sa oled kirjutanud! (Põimlauses vastab kõrvallause küsimusele *mida?* Tal on sihitise osa pealause öeldise [*näita*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda sihitislauseks.)

2. *Õiglast sõda pidav Nõukogude armee võitis fašistliku Saksamaa.*

Nõukogude armee, kes pidas õiglast sõda, võitis fašistliku Saksamaa. (Kõrvallause vastab küsimusele *missugune?* Tal on täiendi osa pealause aluse [*armee*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda täiendlauseks.)

3. *Sügisel peksti vili ja anti riigile normid.*

Kui tuli sügis, peksti vili ja anti riigile normid.
(Siin vastab kõrvallause küsimusele *millal?* Tal on ajamääruse osa pealause öeldiste [*peksti ja anti*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda ajamääruslauseks.)

4. *Jõekäänule ehitame endale maja.*

Sinna, kus jõgi käänuteeb, ehitame endale maja.
(Siin vastab kõrvallause küsimusele *kuhu?* Tal on kohamääruse osa pealause öeldise [*ehitame*] suhtes ja seepärast nimetatakse seda kohamääruslauseks.)

Peale nende kõrvallausete liikide on lauseid, mis esinevad pealause aluse ja öeldistäite osas. Näit.:

1. *Teisele augukaevaja langeb ise sisse.*

Kes teisele auku kaevab, langeb ise sisse.

(Siin vastab kõrvallause küsimusele *kes [langeb sisse]?* Ta asendab alust ja on seega aluslause.)

2. *Rannik oligi sotsialistlikus võistluses esikohale tulnu.*

Rannik oligi, kes sotsialistlikus võistluses tuli esikohale. (Siin vastab kõrvallause küsimusele *kes [oli Rannik]?* Ta asendab öeldistäidet ja on seega öeldistäidelause.)

§ 21. Sihitlauseid.

Kõrvallauset, mis laiendab pealause sihilist verbi ja vastab sihitise küsimusele (*mida? mille? mis? ja keda? kelle? kes?*), nimetatakse sihitlauseks.

Sihitlauseid on sõltuvad verbidest *ütleva, mõtlema, arvama, kirjutama, teadma, nägema, tundma, kuulma, katsuma, lootma, ootama, jutustama, vastama, tahtma, soovima, püüdma, ihaldama, igatsema* ja teistest eneseavalduse ehk ütlemise ning meeltetegevust ja tundmusi ning tahet ja soovi väljendavaist verbidest.

Sihitlauseid seovad pealausega sagedamini sidesõnad *et, kui, nagu, kas* ja siduvad sõnad *kes* (*keda, kelle* jne.), *mis* (*mida, mille*

jne.), **kus, kuhu, kust, kuidas** jm. Näit.: 1. *Me näeme, et sotsialism tugevneb ja kapitalism nõrgeneb (mida näeme? — me näeme sotsialismi tugevnemist ja kapitalismi nõrgenemist).* 2. *Marksism-leninism õpetab, et inimeste olemine määrab nende teadvuse (mida õpetab?).* 3. *Marx ütles, et revolutsioon on ajaloo lokomotiiv (mida ütles?).* 4. *Lenin kirjutab, et ilma revolutsioonilise teooriaga ei ole revolutsioonilist liikumist (mida kirjutab?).* 5. *Madli tuletas meelde, kuidas ta maast-madalast oli pidanud võõraste juures teenima (mida tuletas meelde?).* 6. *Ema ei teadnud, miks laps nutab (mida ei teadnud?).* 7. *Nõukogude rahvas teadis, mille eest ta võitles Suures Isamaasõjas (mida teadis?).* 8. *Instriktor tahtis teada saada, kas meie tehas suudab oma kuuplaani enne kuu lõppu täita (mida tahtis teada saada?).*

Mõnikord on pealauses näitav asesõna (*see*) sihitiseks, mida otsestelt laiendab kõrvallause. Ka niisugune kõrvallause on sihitislause. Näit.: 1. *Partisanid teadsid juba õhtul seda, et vaenlase tankid peavad järgmisel hommikul üle silla minema (mida teadsid?).* 2. *Ta unustas selle, mis ma talle olin rääkinud (mille unustas?).* 3. *Ma tunnen seda, kes selle raamatu on kirjutanud (keda tunnen?).* 4. *Varsti leiti üles see, mis oli kadunud (mis leiti üles?).*

Eriliseks sihitislausete liigiks on *k a u d n e k ü s i m u s*, s. o. kõrvallausega väljendatud küsimus.

Otsene küsimus	Kaudne küsimus
Mis sa siis nüüd teha mõtled?	Ma küsisin temalt, mis ta siis nüüd teha mõtleb.
Mis kell on? Kelle poole siin peab pöörduma?	Ta küsis minult, mis kell on. Ma ei tea, kelle poole siin peab pöörduma.
Kas haige on paranenud?	Ta küsis, kas haige on paranenud.

Kaudses küsimuses küsiv sõna säilib, kuid küsimärki niisuguse lause lõppu ei panda.

M ä r k u s. Kui pealause sisaldab küsimust, siis on põimlause taga küsimärk. Näit.: *Kas sa nägid, kuhu loomad läksid?*

Sihitislause on harilikult pealause järel, kuid võib vahel olla ka pealause ees. Mõnikord on sihitislause pealause keskel selle sõna järel, mida ta laiendab. Näit.: *Et finantskapitalistid on sotsialismi vaenlased,*

näeme nende sõjaõhutamisest Nõukogude Liidu vastu (mida näeme?).
Seda, mis mõtles Aime, näis ema aimavat (mida näis aimavat?).

Harjutus 22.

§ 22. Aluslaused.

Kõrvallauset, mis 1) on pealause öeldisele aluseks või 2) laiendab pealause alust, mis on väljendatud näitava asesõnaga *see*, nimetatakse *aluslauseks*.

Aluslause vastab aluse küsimusele *kes? mis? keda? mida?* ja teda seovad pealausega samad sidesõnad või siduvad sõnad, mis seovad sihitislauseidki, ainult siduvad sõnad on nimetavas või osastavas käändes. Näit.: 1. *Kes soovib, võib sõna saada.* (Soovija võib sõna saada.) 2. *Kes paremini ja rohkem teeb, saab suuremat tasu.* 3. *Kes tööd ei tee, see süüa ei saa.* 4. *Kes kaugel käinud, see palju näinud.* 5. *Keda ma otsin, seda ei ole siin.* 6. *Mis olnud, see möödunud.* 7. *Mingu, kumb tahab.* 8. *Tähtis on, et vili oleks õigel ajal koristatud.* 9. *Tõsi on, mis ta ütles.*

Märkus. Kui näitav asesõna ei ole pealause alus, vaid sihtis, siis on kõrvallause sihitislause. Näit.: *Kes eile valetas, seda täna ei usuta.* (ei usuta on umbisikuline verbivorm ja see pärast siin alust ei ole.)

§ 23. Öeldistäidelaused.

Kõrvallauset, mis seletab pealause alust ja moodustab koos pealausele kuuluva köitmega *olema* liitöeldise, nimetatakse *öeldistäidelauseks*. Pealause esineb sellisel juhul harilikult näitav asesõna *see, too, selline, niisugune*.

Öeldistäidelause vastab öeldistäite küsimusele *missugune? kes* või *mis on alus? mis on alusega?* Näit.: 1. *See ongi, mis mind rõõmustab.* (See ongi minu rõõmustaja.) 2. *Vastutulija oligi see, kes tuli spordivõistlustel esimesele kohale.* 3. *Prüüdu oli selline, kes sai kõige hästi hakkama.* 4. *Mina olen see, keda te otsite.* 5. *Olgu lugu Peetri rüüsti, kuidas on.* (O. Luts.) 6. *Poeg ei olnud see, kelleks isa teda tahtis kasvatada.* 7. *Mis meid kõiki üllatas, oli tema erakordne teo võime.* 8. *Ta on niisugune, et kõik peavad temast lugu.*

Märkus. Kui näitav asesõna pealauses ei ole öeldistäide, vaid täiend, siis kõrvallause on täiendlause. Näit.: *Ta oli niisugune inimene, keda kõik armastasid.*

Harjutus 23.

§ 24. Täiendlaused.

Kõrvallauset, mis laiendab mingit nimisõna või nimisõnaliselt tarvitatud sõna pealauses ja vastab täiendi küsimusele *missugune? milline?*, nimetatakse täiendlauseks.

Täiendlauseid seovad pealausega sagedaimini siduvad asesõnad *kes, kelle, keda* jne., *mis, mille, mida* jne., *milline* jt. Pealauses võib nimisõna ees, mida täiendlause laiendab, seista vastav näitav asesõna *see, selle, seda* jne., *niisugune, selline* jt. Näit.: 1. *Meie mõtlemise tänutundega sellele inimesele, kes juhtis Nõukogude Liidu rahvaste Suurt Isamaasõda ja organiseeris võidu inimkonna jõledaimate vaenlaste üle (missugusele inimesele?).* 2. *Tänav, mida mööda harilikult liikus tramm ja sõitsid autod, oli nüüd laulupeost osavõtjate rongkäiguga täidetud (missugune tänav?).* 3. *Täna oli niisugune vihmavalang, millist ammu keegi ei mäleta (missugune vihmavalang?).* 4. *See on see maja, milles ma sündisin ja üles kasvasin (missugune maja?).* 5. *See seltsimees, kellega ma ühes Eesti Kaardiväe Laskurkorpuses võitlesin, töötab nüüd EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnas instruktorina (missugune seltsimees?).*

Täiendlauset võib pealausega siduda ka siduv määrsõna *kuhu, kus, kust, millal* jt. Säärase sõnaga algav kõrvallause on täiendlause, kui ta laiendab nimisõna üksikult või koos asesõnaga *see (selle, seda jm.)*, *niisugune, selline*. Näit.: 1. *See päev, millal ma esimest korda kooli läksin, ei kustu minu mälestusest (missugune päev?).* 2. *Ma tunnen iga kord ära selle koha, kus ma lapsepõlves elasin (missuguse koha?).*

Täiendlauset võib pealausega siduda ka sidesõna *et*. Sel juhul on nimisõna ees pealauses harilikult asesõna *niisugune*. Näit.: *Poiss sai niisuguse tembuga hakkama, et annab päris imestada kohe (missuguse tembuga?).*

Niisuguse siduva asesõna (*kes, mis*) kääne, mis kõrvallauset pealausega seob, sõltub sellest, milliseks lauseliikmeks on ta kõrvallauses. Kui siduv sõna on kõrvallause aluseks, siis on ta nimetavas käändes; kui ta on osasihitiseks, siis osastavas; kui täissihitiseks, siis omastavas või nimetavas käändes jne. Näit.: 1. *Ma loen näidendeid, mis teatris*

„Estonia” tulevad sel hooajal etendusele. (Sõna mis on kõrvallause aluseks ja mitmuse nimetavas käändes.) 2. Ma räägin näidendist, mida sa oled lugenud. (Sõna mida on kõrvallause osasihitiseks ja ainsuse osastavas käändes.) 3. Ma räägin näidenditest, mis sa oled läbi lugenud. (Sõna mis on kõrvallause täissihitiseks ja mitmuse nimetavas käändes.) 4. Ma räägin näidendist, mille sa oled läbi lugenud. (Sõna mille on kõrvallause täissihitiseks ja seega ainsuse omastavas käändes.) 5. Ma räägin näidendist, mille kohta oli kriitika „Loomingus”. (mille kohta on kaudsihitis kõrvallauses.) 6. Vii raamat sellele inimesele tagasi, kellelt sa ta võtsid! (kellelt on kaudsihitis kõrvallauses.)

Täiendlause võib olla pealause järel või keskel, kuid ikka p ä r a s t s e d a s õ n a, mida ta laiendab. Näit.: *Tammed, mis ta poisikesena oli istutanud, olid juba suureks kasvanud.*

Täiendlause ei tarvitse alati olla kohe selle sõna järel, mida ta laiendab, vaid nende vahel võib olla teisi pealause liikmeid. Kui kõrvallause ja selle nimisõna vahel, mida kõrvallause laiendab, on pealauses veel teisi sõnu, siis tõstetakse see nimisõna harilikult esile näitava asesõnaga. Näit.: *Ma tahaksin neid lihtinimesi esile tõsta, kes oma tööd teevad tagasihoidlikult ja vaikselt. Lugeses tuleb ühel või teisel viisil need kohad ära märkida, mida hiljem tahetakse korrata.* Kui lauses on ka veel teisi nimisõnu, siis ei tule täiendlauseid selle järel alata.

Ei tohi öelda: *Ta oli lapse viinud ema kätte, kes hällis oli nutnud.* Tuleb öelda: *Ta oli lapse, kes hällis oli nutnud, viinud ema kätte või Ta oli ema kätte viinud lapse, kes oli hällis nutnud.*

Omastavas käändes olevat nimisõnalist täiendit ei tule tema põhisõnast kõrvallausega lahutada.

Ei või öelda: *Talle valmistas suurt lõbu selle raamatu, mis oli huvitavalt kirjutatud, lugemine, vaid Talle valmistas suurt lõbu selle raamatu lugemine, mis oli huvitavalt kirjutatud, või Talle valmistas suurt lõbu selle huvitavalt kirjutatud raamatu lugemine.* Samuti on täiesti vigane lause: *Põrandaaluse organisatsiooni, mille tegevus kestis üle kahe aasta, juhid ja liikmed areteeriti.* Võib öelda: *Üle kahe aasta tegutsenud põrandaaluse organisatsiooni juhid ja liikmed areteeriti.*

Harjutus 24.

§ 25. Kaudsihitislaused.

Kõrvallauseid, mis laiendab pealause verbi (sihilist või sihitut), vastates kaudsihitise küsimusele *kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? miliele? kellel? millel? kellelt? millelt? kelleleta?*

milleta? kellega? millega? jne. ja küsimusele *kelle? mille?* koos tagasõnaga, nimetatakse ka udsihitislauseks.

Kaudsihitislauseid seovad pealausega sidesõnad *et, kui, nagu* ja siduvad sõnad *kes, mis, kuidas* jt. Neile vastavaks sõnaks pealausest on näitav asesõna *see (too)* mõnes mitte-sihitiskäändes. Näit.: 1. *Marksistlik-leninlik õpetus lähtub sellest, et meie maailm on materiaalne (millest lähtub?)*. 2. *Agronoomi seletus piirdus sellega, et ta märkis teravilja haiguste põhjused (millega piirdus?)*. 3. *Faktid viitavad sellele, et suurem hulk õpetajaid on omandanud marksismi-leninismi alused (millele viitavad?)*. 4. *Võtke õpetust sellest, kes on oma töös eeskujulik (kellest võtke?)*. 5. *Me kõik oleme veendunud selles, et järgmine seinalehe number tuleb akuutsem (milles oleme veendunud?)*. 6. *Suhtuge tähelepanelikult ja hoolitsevalt neisse, kes töötavad hästi (kellesse suhtuge?)*. 7. *Eksimusi ei ole ainult sellel, kes midagi ei tee (kellel ei ole?)*. 8. *Pöörduge abisaamiseks selle poole, kes seda tööd hästi tunneb (kelle poole pöörduge?)*. 9. *Õpetaja tegi märkuse selle kohta, et vihikud peavad puhtad olema (mille kohta tegi märkuse?)*. 10. *Ära anna tulirelva selle kätte, kes seda ei oska käsitseda (kelle kätte ära anna?)*. 11. *Mõelge hästi selle üle, mis te loengul kuulsite (mille üle mõelge?)*. 12. *Mere-mees jutustas meile sellest, kuidas ta ümber maailma reisis (millest jutustas?)*.

Harjutus 25.

§ 26. Määruslused.

Kõrvallauset, mis laiendab pealause öeldist, näidates temaga väljendatud tegevuse või olukorra kohta, aega, teguviisi, põhjust, otstarvet, järeldust, võrdlust, tingimust või mööndust ning vastab nagu määruski küsimusele *kus? kust? kuhu? millal? kuidas? mispärast? misjaoks? missugusel tingimusel?* jne., nimetatakse määruslauseks.

Oma tähenduse järgi jagunevad määruslused järgmisteks rühmadeks: 1) koha-, 2) aja-, 3) viisi-, 4) põhjus-, 5) otstarbe-, 6) võrdlus-, 7) piiritlus-, 8) tingimus-, 9) möönd- ja 10) järelduslused.

Peale öeldise võib määruslause laiendada ka pealause omadus- või määrsõna.

1. Kohalauseid.

Kohalause laiendab pealause öeldist ja vastab küsimusele **kus?** **kuhu?** **kust?**

Kohalauseid seob pealausega siduv määrsõna *kus*, *kuhu* või *kust*. Pealauseis võivad olla neile vastavaiks määrsõnadeks *seal*, *sinna*, *sealt*.

Kohalause võib olla pealause järel, ees või keskel. Näit.: 1. *Kus tegijaid, seal nägijaid.* 2. *Sinna, kus veel paar aastat tagasi seisid sõjaajal tekkinud varemed, on nüüd ehitatud uued mitmekordsed majad.* 3. *Kuhu tuul tuiskab, sinna ta hange ajab.* 4. *Matkajad pöörasid sammut sennapoole, kust paistis pioneeride lõkketuli.* 5. *Seal, kus me varem elasime, oli väga külm.*

2. Ajalauseid.

Ajalause laiendab pealause öeldist ja vastab küsimusele **millal?** (**kunas?**) **mis ajast?** **mis ajani?** **kui kaua?**

Ajalauseid seovad pealausega sidesõnad *kui*, *kuni*, *kuna* ja liitsidesõnad *kui-ga* (*enne kui*, *niipea kui*, *senikaua kui*, *sest ajast kui*, *sellal kui* jt.) ning siduvad määrsõnad *kus* ja *millal*.

Sidesõna **kui** puhul võib pealauseis vastavalt esineda määrsõna **siis**, **sellal**, **seni** jt. Näit.: 1. *Vend tuli koosolekult koju, kui ma juba magasin.* 2. *Nüüd, kui vaenlane on võidetud, võime uuesti kogu oma jõu suunata rahulikule ülesehitustööle.* 3. *Olime niikaua lehtlas, kui vihma sadas.* 4. *Kui vanaema jutustas muistseid lugusid, olime hürvaiksed ja kuulasime teda suurima tähelepanuga.* 5. *Kui hunt on juba karjas, siis on hilja koera söötma hakata.* 6. *Kuna tütarlapsed küikusid, läksid poisid jõeale ujuma.* 7. *Seni on heinamaa ilus, kuni hein on niitmata.* 8. *Sellest momendist peale, millal Lenin kuulutas Smolnõis välja nõukogude valitsuse, algas uus aegkond maailma ajaloos.* 9. *Veel siis, kui möllasid kodusõda ja interventsioon Nõukogudemaal, kutsus Lenin rahvast üles laduma kivi kivi peale sotsialismi vundamendi ehitamiseks.* 10. *Ilm oli ilus, kui me mere ääres jalutasime.*

3. Viisilauseid.

Viisilause näitab, kuidas toimub pealause tegevus, ja vastab küsimusele **kuidas?** **mil viisil?** Viisilauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad määrsõnad **et**, **kui**, **nagu**, **ilma et**, **kuidas**.

Sidesõna **et**, **kui**, **nagu** puhul võib pealauseis vastavalt esineda määrsõna **nii**. Näit.: 1. *Tee iga töö nii, et seda poleks vaja ümber teha.* 2. *Ta kirjutas nii, et igaüks ei osanud ta kirja lugeda.* 3. *Poisid tulid jõelt tagasi, ilma et nad oleksid saanud ühtegi kala.* 4. *Tööta nii, nagu töötas Lenin.* 5. *Kuidas lükkad, nõnda läheb.* 6. *Kaasik kirjutas kirjandi,*

ilma et ta ühtegi viga oleks teinud. 7. Sedamööda, kuidas bolševism jagu sai menševismist tema organisatsioonilistes ja ideoloogilistes vormides, kasvas ja tugevnes tööliklassi partei.

4. Otstarbe- ehk eesmärgilauseid.

Otstarbelause näitab, misjaoks või missugusel eesmärgil toimub see, millest pealauses räägitakse, ja vastab küsimusele **milleks? miks? misjaoks? mis otstarbel? mis eesmärgil?**

Otstarbelause seob pealausega sidesõna **et** või **selleks et**. Sidesõna **et** puhul võib pealause vastavalt esineda **selleks**.

Otstarbelause öeldis on harilikult tingivas kõneviisis. Öeldist võib asendada ka *da*-infinitiiv; sel korral võib kõrvallausest vaadelda *da*-infiniitilise lauseühendina. Näit.: 1. *Sõdur oli siin vahiks, et keegi läbi ei pääseks.* 2. *Ta läks otse läbi metsa, et küiremini koju jõuda.* 3. *Selleks, et õigeks ajaks kooli jõuda, küirendasime sammu.* 4. *Et kvalifitseeritud ajaloo-eriteadlaseks saada, astus sm. Talvik aspirantuuri.* 5. *Läbi traattõkete ja miiniväljade hüilides tegid luurajad hulljulgeid retki vaenlase positsioonidesse (milleks?), et neid tundma õppida ja avastada uusi tulepunkte.*

5. Põhjuslauseid.

Põhjuslause näitab, mis põhjusel toimub see, millest pealauses räägitakse, ja vastab küsimusele **mispärast? mis põhjusel?**

Põhjuslause seovad pealausega sidesõnad **et, sest et, seepärast et, sellepärast et, kuna**.

Liitsidesõna **sellepärast et (seepärast et)** võib jaguneda nii, et pealausest jääb **sellepärast (seepärast)** ja kõrvallausest **et**. Vaata § 29, lk. 44. Näit.: 1. *Et ilm oli soe, võtsid mehed töö juures kuuedki seljast.* 2. *Nõukogude Liidu kodanikud on uhked oma kodumaa üle sellepärast, et ta on Lenini-Stalini partei juhtimisel muutunud kõige eesrindlikumaks maaks, majanduslikult sõltumatuks ja võimsaks, kõige eesrindlikuma teaduse ja kultuuriga riigiks.* 3. *Kuna ma olen haige, ei ole mul võimalik täna teile tulla.* 4. *Mehed ei saanud sellepärast tööga õigeks ajaks valmis, et ilmad olid vihmased.* 5. *Et kuivad heinad olid lähedal, seepärast ei lubatud tuld teha.*

6. Võrdluslauseid.

Võrdluslause näitab võrdluse teel, kuidas või missugusel määral tegevus toimub, ja vastab küsimusele **et, kuidas? kuipalju? kuivõrd? mil määral?** jt.

Võrdluslause seovad pealausega sidesõnad **kui, nagu, otsekui** või **mida**. Pealauses võib neile vastavalt esineda **nii, nõnda, niipalju, niivõrd**, sõnale **mida** aga vastab igakord **sega**. Võrdluslausest jäetakse

sageli öeldis ära. Näit.: 1. *Tehas ehitas nii suure elumaja, et sinna mahtus 20 perekonda elama.* 2. *Ma surusin kangile nii tugevasti, kui vähegi jõudsin.* 3. *Rauamaaki kaevasime just niipalju, kuipalju oli plaanis ette nähtud.* 4. *Teine brigaad kaevas maaki 10 tonni rohkem, kui oli plaanis ette nähtud.* 5. *Kõik jooksid rutates, nagu oleksid kartnud kuhugi hiljaks jääda.* 6. *Mida lähemale demobiliseeritu jõudis kodule, seda kiiremini ja tugevamini hakkas ta süda tuksuma.*

Võrdluslause eraldatakse pealausest komaga, kuid võrdlusmääruste ette, mis samuti algavad sidesõnaga **kui, nagu, otseku** koma ei panda.

<i>kui, nagu</i> kõrvallause ees	<i>kui, nagu</i> võrdlusmääruse ees
Nad jõudsid palju rohkem teha, kui neilt nõuti.	Raud on pehmem kui teras.
Laev hüples laineil, nagu oleks ta olnud pähkliskooreke.	Laev hüples laineil nagu pähkliskooreke.
Õpilane kirjutas sellise kunsti-pärase töö, nagu oleks selle loonud noor kirjanik.	Õpilane kirjutas kunstpärase töö nagu noor kirjanik.

7. Piiritluslauseid.

Piiritluslause piirab pealause omadussõna ja määrsõna tähendust, väljendades selle määra, ja vastab küsimusele **mille poolest? mis suhtes?**

Piiritluslauseid seob pealausega sidesõna **et**. Näit.: 1. *Võitlus sookuivendamise eest on **tähtis** ka selle poolest, et ta võimaldab külvipinda laiendada.* 2. *Kirjand on **silmapaistev** selle poolest, et selles antakse üksikasjaline ülevaade meie kolhoosinoorsoo huvialadest.*

8. Tingimuslauseid.

Tingimuslause näitab, missugusel tingimusel võib toimuda see, millest räägitakse pealuses. Ta vastab küsimusele **missugusel tingimusel?** Tingimuslauseid seob pealausega sidesõna **kui**. Pealuses võib vastavalt olla määrsõna **siis**. Näit.: 1. *Kui homme on ilus ilm, läheme hommikul vara kalale.* 2. *Kui taime mitte kasta, siis kuivab ta ära.* 3. *Kui ma seda oleksin teadnud, oleksin tingimata katsunud töö varem ära lõpetada.* 4. *Õigesti mõista rahvusvahelisi sündmusi ja neis õigesti orienteeruda saab ainult sel juhul, kui neile poliitiliselt õigesti lähenetakse.*

9. Mõõndlauseid.

Mõõndlause väljendab mõtet, mis näib olevat vastuolus sellega, mis pealause on väljendatud. Ta näitab seda, millele vaatamata toimub see, millest pealause räägitakse.

Mõõndlauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad sõnad *kuigi, ehkki, ehk küll, olgugi et, sellele vaatamata et, sellest hoolimata et, mida* jt. Pealause võib neile vastavalt esineda *siiski*. Näit.: 1. *Kuigi sm. Jõesaar on kaheksateistkümne-aastane, õpib ta juba ülikoolis teisel kursusel.* 2. *Maimu ja Ilme kartsid hiljaks jääda, ehkki rongi minekuni oli veel ligi pool tundi aega.* 3. *Olgugi et saksa fašistid olid mobiliseerinud kogu Euroopa sõjatööstuse ja määratu suure sõjaväe, purustas Nõukogude armee selle hiiglasliku sõjamasina.* 4. *Sellest hoolimata et suvi oli erakordselt kuiv, oli viljasaak siiski üle keskmise.* 5. *Mida temast ka ei räägitud, ta oli siiski tööga teistest ees.* 6. *Ehk küll Koidula lüürika on osaliselt tõkeline, on küllaltki suur tema algupärane luuletoodang.*

10. Järelduslauseid.

Järelduslause näitab pealause väljendatud tegevuse või olukorra tagajärge või tulemust. Pealausega seob teda sidesõna *nii et*, mis võib jaguneda nii, et *nii* on pea- ja *et* kõrvallause. Näit.: 1. *Ta luges kaua, nii et silmad hakkasid valutama.* 2. *Varsti läks ilm pimedaks, nii et midagi ei olnud näha.* 3. *Me töötasime nii, et võitsime rändpunalipu.*

Harjutus 26.

§ 27. Eri liik liitlauseid.

On liitlauseid, mis sisuliselt moodustavad rindlause, kuid mille teine lause algab siduva ase- või määrsõnaga või sidesõnaga, millega algavad kõrvallauseid. Neid seovad esimese lausega siduvad ase- või määrsõnad, nagu *kes, keda, kelle* jm., *mis, mida, mille* jm., *mispärast, kusjuures, mille tõttu* jm. Niisuguse ühendava tähendusega võivad olla ka alistavad sidesõnad. Säärased kõrvallauseid asetsevad alati pealause järel. Näit.: *Sügis oli sel aastal erakordselt kuiv ja ilus, mille üle põllumehed rõõmu tundsid. Vaenlane oli lähedal, mispärast meil ei lubatud tuld teha. Mehed tõstsid palke reele kangidega, kusjuures nii mõnelgi oli külmale ilmale vaatamata laup märg. Külaline kõneleb mõne sõna isaga, kusjuures heakskiitvalt noogutab meile. Minu jutu lõpul aga puhkeb see tõsine mees naerma, mida temaga harva juhtub. (O. Lutsu järgi.)*

Need kõrvallused kuuluvad kogu pealuses väljendatud mõtte juurde ja neid võib kergesti asendada iseseisvate lausetega, s. o. niisuguse põimlause võib ümber teha rindlauseks, mida tulekski eelistada. Näit.: *Sügis oli sel aastal erakordselt kuiv ja ilus ning põllumehed tundsid selle üle rõõmu. Vaenlane oli lähedal ja meil ei lubatud tuld teha.*

§ 28. Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallused.

I. Sidesõnad.

1. Lihtsidesõnad.

et. 1) Üldseletav. Seob sihtis-, määrus-, täiend- ja aluslauseid pealausega. Näit.: *Elmar ütles, et tänavu oli ristikkeina saak meie kolhoosis väga hea. Töölised tahtsid, et käitis täidaks oma plaani õigeks ajaks. Kas sa ka sellest aru saad, et kodanlikud natsionalistid on eesti rahva suurimad vaenlased? Reaktsionääride lootus, et Nõukogude Liit sõjas kaotab, ei täitunud. Et Nõukogude ajalehed tõtt kirjutavad, peaks nüüd juba kõigile selge olema.*

2) Põhjendav. Näit.: *Et poiss töötas hästi, premeeriti teda juba mitmendat korda.*

3) Teoviisi määrav ja järeldav. Näit.: *Lektor kõneles nii populaarselt, et kõik temast aru said.*

kui. 1) Aega määrav. Näit.: *Kui kari koju tuleb, siis lüpske lehmad ära.*

2) Tingiv. Näit.: *Kui te töö ruttu lõpetate, läheme kinno.*

3) Võrdlev. Näit.: *Mees oli töökam, kui esialgu arvati.*

4) Teoviisi määrav. Näit.: *Tehke samuti, kui meie tegime.*

kuna. 1) Aega määrav. Näit.: *Linda õppis, kuna teised mängisid.*

2) Põhjendav. Näit.: *Kuna kapitalist ei võtnud tööliste nõudmisi töötasu kõrgendamise kohta vastu, kuulutasid nad streigi.*

3) Vastuseadev. *Jõuram jäi üksi koju, kuna kõik teised läksid juba vara hommikul põllule tööle.*

kuni. Aega määrav. *Pioneerid kuulasid huviga ELKNÜ rajoonikomitee sekretäri kõnet, kuni algas kontsert.*

kuigi (ehkki). Mõõndav. *Kuigi (ehkki) tee oli tuisanud ja lumi metsas sügav, vedasid saarlased palgid tee äärde välja.*

nagu. Võrdlev. *Me töötasime, nagu stahaanovlased ikka töötavad.*

2. Liitsidesõnad.

Liitsidesõnadeks nimetatakse niisuguseid sidesõnu, mis koosnevad kahest või enamast lahkukirjutatavast sõnast. Liitsidesõna viimaseks osaks on *et* või *kui*.

A. Liitsidesõnad, milles esineb *et*.

1. Põhjendavad: *seepärast et (sellepärast et), seetõttu et, sest et*. *Omnibus hilines, seepärast et tee oli kinni tuisanud.*

2. Otstarvet määravad: *seks et, selleks et*. *Ta kaevas pika kraavi põllu äärde, selleks et vesi jõkke voolaks.*

3. Järeldav: *nii et*. *Vihma sadas kogu aeg tugevasti, nii et me saime kõik läbimärjaks.*

4. Teoviisi määrav: *ilma et*. *Ta läks mööda, ilma et oleks kordagi siitapoole vaadanud.*

5. Mõõnivad: *olgugi et, sellest hoolimata et, sellele vaatamata et*. *Siiski on vana Toomas kõigist kõige käbedam, hoolimata sellest et ta on ligi seitsekümmend aastat vana. Olgugi et läheme aeglaselt ja vaksapikkuste sammudega, siiski jõuame ootamatult ruttu kirjutustoa trepi juurde. (O. Luts.)*

B. Liitsidesõnad, milles esineb *kui*.

1. Võrdlevad: *nii kui, nõnda kui, nii palju kui*. *See suur maal sobib siia, nii kui selle jaoks tellitud.*

2. Aega määravad: *siis kui, enne kui, niikaua kui, nüpea kui, sellal kui, sest saadik kui, pärast seda kui*. *Teatage mulle sellest, nüpea kui ta tuleb.*

II. Siduvad asesõnad.

Siduvad asesõnad *kes, keda, kelle* jne., *mis, mida, mille* jne., *kelle poole, mida mööda, mille eest* jt., *missugune, milline, kumb (kumma* jne.) ühendavad täiend-, alus-, öeldistäide- ja sihitislauseid pealausega. *Meie töökojas ei ole töölisi, kes ei täida töönorme.*

III. Siduvad määrsõnad.

Siduvad määrsõnad *kus, kust, kuhu, millal, kunas, kuidas, miks, mispärast, mistõttu* jne.; *kuspool, kuhupoole, kustpoolt, kus-*

juures jm. ühendavad peajasjalikult määruslauseid pealausega, kuid nad võivad siduda ka sihitis- ja täiendlauseid. *Me tahame teada, kuidas paremini teostada kontrolli plaani täitmise üle.*

§ 29. Koma liitsidesõnade puhul.

Koma pannakse harilikult liitsidesõna ette. Näit.: 1. *Õpilane vastas julgelt, seepärast et ta oli oma teadmistes kindel.* 2. *Ohvitser otsustas mäe otsa ronida, selleks et sealt ümbrust vaadelda.* 3. *Ma teatasin sellest kohe, niipea kui ma eksitust märkasin.*

Kui on eriti tähtis esile tõsta kõrvallauses väljendatud põhjust, aega, teguviisi, möönmist jne., siis rõhutatakse liitsidesõna esimest osa ja tehakse paus liitsidesõna viimase lahkukirjutatava osa (*et, kui*) ees. Sel korral liitsidesõna esimene osa läheb pealause koosseisu ja ainult viimase osaga algab kõrvallause; koma pannakse selle viimase osa (*et, kui*) ette. Liitsidesõna esimene osa võib pealauses olla ettepoole nihutatud. Näit.: 1. *Õpilane vastas julgelt sellepärast, et ta oli oma teadmistes kindel* või: *Õpilane vastas sellepärast julgelt, et ta oli oma teadmistes kindel.* 2. *Ohvitser otsustas mäe otsa ronida selleks, et sealt ümbrust vaadelda* või: *Ohvitser otsustas selleks mäe otsa ronida, et sealt ümbrust vaadelda.*

Märkus. Lauses *Ta tõi selle pärast* on **selle** asesõna ja **pärast** määr sõna. Neil ei ole mingit siduvat funktsiooni ja seepärast kirjutatakse nad lahku.

§ 30. Sidesõnata põimlause ja kirjavahemärgid selles.

Kaks või rohkem lauset võib ühendada üheks põimlauseks ka ilma sidesõnadeta ja siduvate sõnadeta. Mõtteline side sidesõnata põimlause väljendatakse kõnes intonatsiooniga, kirjas aga komaga.

Kõrvallause märgib sel juhul pealause tegevuse aega või tingimust, näit.:

Oled üle koera saanud, saad ka üle koera saba.

Oled väsinud, heida puhkama.

Kured lähevad, külmad tulevad.

Need sidesõnata laused võib kergesti asendada sidesõnalise *kui*-ga algava põimlausega.

Kui üle koera oled saanud, siis saad ka üle koera saba.

Kui oled väsinud, heida puhkama.

VI. Lauselühendid ja kõrvallauseste asendamine lauselühenditega.

§ 31. Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid.

Lauseliikmed võivad olla väljendatud sõnarühmaga, milles üksikud sõnad on omavahel grammatiliselt seotud, moodustades ühe terviku, millel on lauses teatav iseseisvus. Näit.: *Ajakirja artiklit lugedes tegi ta hoolega vihikusse märkmeid.*

Niisugust sõnarühma ei saa kõrvallauseks nimetada, sest selles ei ole pöörd sõna pöördelist muudet ega sidesõna või siduvat sõna. Säärases sõnarühmas esineb pöörd sõna käändeline muude peasõnana, millest teised rühma sõnad on sõltuvad. Peasõna kaudu aga on see sõnarühm seotud lause teatava liikmega, laiendades kogu rühmaga seda lauseliiget ja vastates tervikuna ühele teatavale küsimusele. Niisuguses sõnarühmas võivad pöörd sõna käändelisel muutel olla samad laiendid, mis on pöördeliselgi muutel (s. o. sihitis, kaudsihitis ja määrus).

Niisugust sõnarühma lauses nimetatakse lauselühendiks.

Lauselühend on laiendatud lauseliikme eri liik ja selle üksikud osad on tema liikmed. Nii näiteks lauses *Ajakirja artiklit lugedes tegi ta hoolega vihikusse märkmeid* on kaks sihitist: *artiklit* (mida?) ja *märkmeid* (mida?), kuid esimene neist laiendab sõna *lugedes* ja on lauselühendi liige, kuna teine laiendab sõna *tegi* ja on ise lauseliige.

Lauselühend on rühm sõnu lauses, mille peasõnaks on harilikult pöörd sõna käändeline muude, millega selle rühma teised sõnad on grammatiliselt seotud ja sõltuvad temast, kusjuures see sõnarühm esineb tervikuna, moodustades antud lauses laiendatud lauseliikme.

Märkus. On ka niisuguseid lauselühendeid, mille peasõnaks ei ole pöörd sõna käändeline muude, vaid mõni muu sõna. Need moodustavad erilise lühendite liigi (vt. lk. 65).

1. *Poiss sammus kiiresti edasi, otsides teerada põõsaste vahel.* (Lauselühend *otsides teerada põõsaste vahel* on määrus. *des*-tegevusnimi *otsides*, mis seob kogu lauselühendit öeldisega *sammus*, on lühendi peasõna. Teised lauselühendi sõnad laiendavad peasõna *otsides*, kusjuures *teerada* on selle sihitiseks ja *põõsaste vahel* määruseks.)

(kes?) (mis tegi?)
 Poiss — sammus — kiiresti (kuidas?)
 — edasi (kuhu?)

otsides teerada põõsaste vahel.

(kuidas?)

2. *Jõudnud ligi poole jõeni, käändus ujuja selili ja puhkas kogu kehaga.* (Lauselühend *jõudnud ligi poole jõeni* on määrus. Siin mineviku kesksõna *jõudnud* on peasõna ja seob kogu lauselühendit öeldisega *käändus*. Sõnad *ligi poole jõeni* laiendavad peasõna *jõudnud*, olles selle määruseks.)

(kes?) (mis tegi?)
 Ujuja — käändus — selili (kuidas?)

jõudnud ligi poole jõeni.

(millal?)

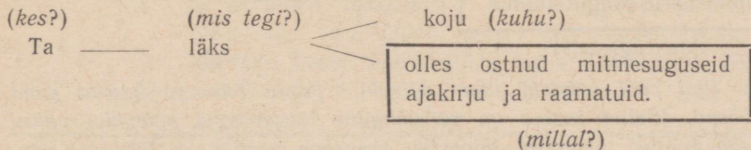
3. *Mees ütles enda kolhoosis töötavat.* (Lauselühend *enda kolhoosis töötavat* on öeldise *ütles* [*mida?*] sihitiseks. Lühendi peasõnaks on *töötavat*. Sõna *enda* väljendab lühendis seda, kes töötab. Sõna *kolhoosis* on lühendis määruseks, mille põhisõnaks on *töötavat*.)

(kes?) (mis tegi?)
 Mees — ütles —

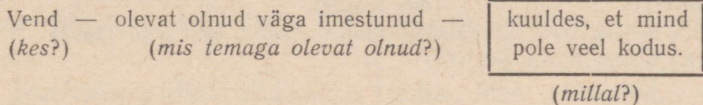
enda kolhoosis töötavat.

(mida?)

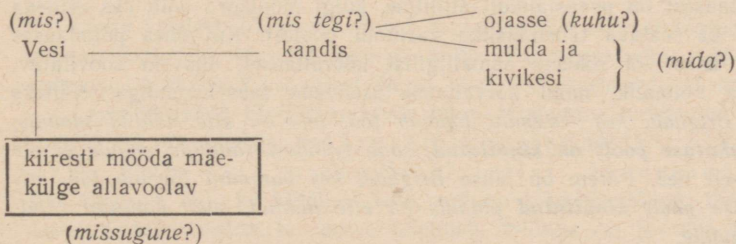
4. *Olles ostnud mitmesuguseid raamatuid ja ajakirju, läks ta koju.* (Lauselühend *olles ostnud mitmesuguseid ajakirju ja raamatuid* laiendab lause öeldist *läks*. Lauselühendi peasõnaks on mineviku kesksõna koos pöördsõna *des*-tegevusnimega *olles ostnud*, millel on sihitis *raamatuid ja ajakirju*; sihitisel on veel täiend *mitmesuguseid*.)

5. *Vend olevat olnud väga imestunud kuulates, et mind pole veel kodus.* (Lauselühend *kuulates, et mind pole veel kodus* koosneb *des*-tegevusnimest *kuulates*, mis on peasõnaks, ja selle sihitisest, mis antud juhul on väljendatud kõrvallausega. See kõrvallause kuulub lauselühendisse ning sõltub sõnast *kuulates*.)

6. *Kiiresti mööda mäekülge allavoolav vesi kandis ojasse mulda ja kivikesi.* (Lauselühend *kiiresti mööda mäekülge allavoolav* on nimisõna *vesi* täiendiks. Peasõnaks lühendis on oleviku kesksõna *allavoolav*, kuna *mööda mäekülge* ja *kiiresti* on selle määrused.) See lauselühend võib asetseda ka oma põhisõna järel. Näit.: *Vesi, kiiresti mööda mäekülge allavoolav, kandis ojasse mulda ja kivikesi.*

7. *Hommikuselt rongilt tulnud inimesed ruttasid kodu poole.* (Lauselühend *hommikuselt rongilt tulnud* laiendab nimisõna *inimesed* ja koosneb peasõnast *tulnud* ning selle määrusest *rongilt*, millel on täiend *hommikuselt*.) See lauselühend võib asetseda ka oma põhisõna järel: *Inimesed, tulnud hommikuselt rongilt, ruttasid kodu poole.*

(kes?) (mis tegid?)
inimesed ————— ruttasid ————— kodu poole (kuhu?).

Hommikuselt rongilt tulnud

(missugused?)

8. Igal pool paistsid silma põlevkivi paksu tolmuga kaetud puud ja põõsad. (Selles lauses on kesksõnaline lauselühend *põlevkivi paksu tolmuga kaetud* täiendiks. Mineviku kesksõna *kaetud* on lühendis peasõna, mis seob kogu lühendit nimisõnadega *puud ja põõsad*. Sõna *tolmuga* on lühendis kaudsihitiseks [*põhisõna kaetud*] ja *paksu* ning *põlevkivi* on sõna *tolmuga* täienditeks.) Lause võib olla ka teisiti ehitatud: *Puud ja põõsad, põlevkivi paksu tolmuga kaetud, paistsid igal pool silma.*

(mis?) (mis tegid?)

Puud ja põõsad ————— paistsid silma ————— igal pool (kus?)

põlevkivi paksu
tolmuga kaetud

(missugused?)

Sageli võib kõrvallauseid asendada lauselühenditega ja vastupidi, ilma et lause mõte oluliselt muutuks. Lauselühendi erinevus vastavast kõrvallausest on peajasjalikult stiililine, kuigi mõnikord võib üks erineda teisest ka teatava tähendusliku varjundi poolest. Kui ühes põimlause esineb kaks või rohkem samaliigilist kõrvallauset, siis on soovitatav, kui on võimalik, mõni kõrvallause asendada lauselühendiga. Näiteks lause *Brigaad, kes varemini lõpetab töö, mis on ette nähtud plaanis, mis juhatusel poolt on kinnitatud, saab kolhoosi rändlipu endale* ei ole stiililiselt hea. Parem on lause *Brigaad, kes varemini lõpetab töö, mis juhatusel poolt kinnitatud plaanis on ette nähtud, saab kolhoosi rändlipu endale.*

Ei tule arvata, et igasugust kõrvallauset saab asendada lauselühendiga. Samuti ei saa kaugeltki igasugust lauselühendit asendada kõrvallausega.

M ä r k u s e d: 1. Seda, et kõrvallauseid saab sageli asendada lauselühenditega, ei tule mõista nii, nagu oleksid lauselühendid aja-

looliselt hilisemad kui vastavad kõrvallauseid. Vastupidi, keeleteadus on teinud kindlaks, et ajalooliselt varem on olnud lihtlauseid, millest hiljem on tekkinud rindlause, kuna põimlause on tekkinud veel hiljem. Just lauselühendeid on hakanud asendama kõrvallauseid.

2. Terminist *lauselühend* ei tule nii aru saada, nagu oleks see lühendatud lause, vaid lauselühendit tuleb käsitada lause tähendusliku osana (laiendatud lauseliikmena).

Liitlause kõrvallausega	Lihtlause lauselühendiga
<p>Kapitalist võib hästi elada sellepärast, et laseb töölisi endä jaoks töötada.</p>	<p>Kapitalist võib hästi elada, lastes töölisi enda jaoks töötada.</p>
<p>Ta sõitis ära, ilma et ta sellest minule midagi oleks öelnud.</p>	<p>Ta sõitis ära ilma sellest minule midagi ütlemata.</p>
<p>Kui kolhoosnikud olid karjalauda ja viljaaida üles ehitanud, asusid nad elumaju ehitama.</p>	<p>(Olles) karjalauda ja viljaaida üles ehitanud, asusid kolhoosnikud elumaju ehitama.</p>
<p>Poiss otsib nuga, mille ta eile oli aias kaotanud.</p>	<p>Poiss otsib eile aias kaotatud nuga.</p>

Lause teistest sõnadest võivad lauselühendid olla eraldatud kõnes intonatsiooniga ja kirjas komadega. Näit.: *Ta sulges silmad ja hakkas unistama, lastes end hoovusest kaasa viia. Töö lõpetanud, läksime koju.*

Lauselühendeid liigitatakse selle järgi, missugune funktsioon on neil lauses. Nii on olemas määruselisi, täiendilisi, sihitiselisi, aluselisi ja öeldistaitelisi lauselühendeid (vt. tabel lk. 50). Et kindlaks teha, milline lauselühend on, tuleb vaadata, missugust sõna ta lauses laiendab, millega on ta oma peasõna kaudu seotud ja missugusele küsimusele ta vastab.

Lauselühendi peasõna vormi järgi liigituvad lauselühendid tegevusnimelisteks, kesksõnalisteks ja teonimisõnalisteks.

Harjutus 29.

Üksiku sõna, lauselühendi ja kõrvallausega väljendatud lauseliikmed.

	Üksik sõna	Lauselühend (sõnarühm verbi käändelise vormiga)	Kõrvallause
Sihitis	Ta loeb raamatut.	Nägin teda raamatut lugevat.	Kuulsin, et ta palju loeb.
Määrus	Tüdruk töötas lauldes.	Olles töö lõpetanud, läksime koju.	Läksime koju pärast seda, kui olime töö lõpetanud.
Täiend	See oli huvitav raamat.	See Suure Isamaasõja läbiteinud inimene on nüüd stahaanovlane.	See artikkel, mille igaüks peaks läbi lugema, on „Eesti Bolševiku” viimases numbris.
Alus	Siin on hea puhata.	Aias puude all raamatuid lugeda oli tema armsaim ajaviide.	Emale tegi suurt muret, et poeg uuesti haigestus.
Õeldis-täide	See raamat on huvitav.	Need otsused on direktori kinnitada.	Erna oli see, kes alati huvitavalt jutustas.

§ 32. Määruselised lauselühendid.

1. *des*-tegevusnimelised lauselühendid.

des-tegevusnimeline lauselühend väljendab teguviisi või aega, olles seega teguviisi- või ajamääruseks. Kuid ta võib ühel ja samal ajal näidata ka nii teguviisi kui aega. Peale aja ja teguviisi võib ta väljendada põhjust, tingimust või mööndust.

Näit.:

1. *Poisike läks üle toa, hüpatas ühel jalal.* (Teguviis.) 2. *Mererannas suvitades käis ta sageli kalal.* (Aeg.) 3. *Sukka kududes kuulas vanaema raadiot.* (Teguviis ja aeg.) 4. *Olles kodus haige, ei saanud ma koosolekust osa võtta.* (Põhjus.) 5. *Ainult süstemaatiliselt ja pidevalt töötades võib omandada kõrgema hariduse.* (Tingimus.) 6. *Rajooni TSN TK liige Sulev Lepp, töötades stahaanovlikult tehases, leiab siiski aega õhtuti kultuurimaja ringidest osa võtta.* (Mööndus.)

des-tegevusnimega väljendatud tegevus on samaaegne tegevusega, mis on väljendatud lause öeldisega. Kui lause öeldis on olevikus, siis on ka *des*-tegevusnimega väljendatud tegevus olevikus. On aga öeldis minevikus, siis väljendab ka *des*-tegevusnimi minevikulist tegevust. Näit.: 1. *Laste mängu vaadates meenutab vanaisa oma lapsepõlve.* (Sel ajal, kui vanaisa vaatab laste mängu, meenutab ta oma lapsepõlve.) 2. *Kaupluse ees seisid veel mõned hobused oma peremehi oodates.* (Samaaegne tegevus.) 3. *Tuppa astudes tõmbas ta ukse järsku enda järel kinni.* (Tegevused toimuvad nii lähedalt üksteise järel, et neid käsitatakse kui samaaegseid.)

Ülaltoodud lausetes on lause alus ühtlasi ka *des*-tegevusnimelise lauselühendi aluseks. Näiteks lauses *Sukka kududes kuulas vanaema raadiot* on vanaema see, kes kudus ja kuulas. Seega võib öelda, et siin on kahe tegevuse puhul üks ja sama alus.

Kui *des*-tegevusnimelise lauselühendi tegevuse alus ei lange kokku lause alusega, siis on *l a u s e l ü h e n d i a l u s t*

märkiv sõna omastavas käändes. Näit.: 1. *Vend ütles seda minu (kelle?) kuuldes.* 2. *Päikese (mille?) tõustes läksime tööle.* 3. *Mehed sõudsid kogu jõuga, laine te (mille?) möllates nende ümber.*

des-tegevusnimelises lauselühendis on sihitis harilikult osastavas käändes. Näit.: 1. *Omavahel juttu ajades nad ei märganud, kuidas aeg möödus.* 2. *Nähes vaenlasi lähenevat, avas sõdur automaadist tule.*

des-tegevusnimeline lauselühend võib asetseda lause algul, keskel või lõpus.

Märkus. Üksikut *des*-tegevusnime vaadeldakse lauses lihtmäärusena, sest tema juurde ei kuulu sõltuvaid sõnu, kuigi mõnel juhul võib teda asendada kõrvallausega, eriti kui ta on ajamääruseks. Näit.: *Lõunastades (s. o. lõunat süües) luges vend ajalehte.*

2. *mata*-tegevusnimelised lauselühendid

mata-tegevusnimelistel lauselühenditel on lauses suuremalt jaolt määruseline funktsioon. Nad väljendavad teguviisi, osutades millegi mittetoimumisele. Näit.: 1. *Õngitsejad tulid järveelt tagasi, ilma ühtegi kala saamata.* 2. *Meie lähenemist märkamata sõid põdrad oja kaldal rahulikult edasi.*

Võrreldes *des*-tegevusnimelist lauselühendit *mata*-tegevusnimelise lauselühendiga näeme, et esimene on jaatava, teine aga eitava sisuga. Näit.: 1. *Ta tegi seda minu nähes.* 2. *Ta tegi seda minu nägemata.*

mata-tegevusnimelist lauselühendit tarvitatakse sageli ees sõnaga *ilma*.

Sihitis on *mata*-tegevusnimelises lauselühendis alati osastavas käändes.

Näit.: 1. *Ilma kapitalistlikelt riikidelt mingit toetust saamata ehitas Nõukogude Liit üles oma rasketööstuse.* 2. *Saksamaa fašistlikud sõjaväed tungisid meile kallale ilma sõda kuulutamata.*

Kui tegijat märkiv sõna *mata*-tegevusnimelises lauselühendis erineb lause peategevuse alusest, siis on see o m a s - t a v a s käändes. Näit.: *Salme oli linna sõitnud (ilma) õe teadmata (ilma et õde oleks seda teadnud).*

3. *nud-*, *tud-*kesksõnalised lauselühendid.

nud-, *tud-*kesksõnalised lauselühendid võivad olla määruselised ja täiendilised.

Määruseline	Täiendiline
<i>Võtnud poliitilise võimu enda kätte, asus töölisklass sotsialismi ehitama. (Lauseühend laiendab öeldist asus, vastates küsimusele millal?)</i>	<i>Poliitilise võimu enda kätte võtnud töölisklass asus sotsialismi ehitama. (Lauseühend laiendab nimisõna töölisklass, vastates küsimusele missugune?)</i>

Määruseline *nud-*, *tud-*kesksõnaline lauselühend väljendab tegevust, mis on toimunud varem kui lause öeldisega väljendatud tegevus. Määruselise *nud-*, *tud-*kesksõnalise lauselühendi tegevus eelneb öeldise tegevusele.

<i>des</i> -tegevusnimeline lauselühend	<i>nud</i> -kesksõnaline lauselühend
<i>Kirja lugedes hakkas ta naerma.</i> (Ta hakkas naerma kirja lugemise ajal. Lõpetamata tegevust selles lauselühendis väljendab ka osasihitis <i>kirja</i> [mida?].)	<i>Lugenuid kirja läbi, jäi ta sügavasse mõttesse.</i> (Ta jäi sügavasse mõttesse pärast seda, kui kirja oli läbi lugenuid. Lõpetatud tegevust selles lauselühendis väljendab ka täisihitis <i>kirja</i> [mille?].)

Sihitis *nud*-lauselühendis on omastavas kään- des, välja arvatud verbid, mis nõuavad osasihitist. Näit.: 1. *Ära kuulunud sm. N. aruande (mille?), otsustab koosolek tema töö rahuldavaks tunnistada.* 2. *Kesa kündmise (mille?) lõpetanud, alustasime heinaniitmist.*

Kui *nud*-, *tud*-lauselühendil on teine alus võrreldes lause alusega, on lühendi alus nimetavas käändes. Näit.: 1. *Päike (mis?) tõusnud, lahtusid udupilved.*

Määruselised *nud*-, *tud*-kesksõnalised lauselühendid asetsevad suuremalt jaolt lause algul, kuid võivad esineda ka lause keskel (ning vahel isegi lõpus). Näit.: 1. *Kõik ülesanded lahendanud, võisid õpilased rahulikult väljas mängida.* 2. *Meie valla talupoegade esindajad, (olles) tagasi jõudnud ekskursioonilt eesti kolhoosi Abhaasias, esinesid talurahva koosolekul aruannetega sellest, mis nad seal olid näinud.* 3. *Koer jooksis uksest välja, olles haaranud lapselt leivatüki.*

§ 33. *des*- ja *mata*-tegevusnimeliste ning määruseliste *nud*-, *tud*-kesksõnaliste lauselühendite kirjavahemärgid.

1. *des*- ja *mata*-tegevusnimelised lauselühendid, mis asetsevad lause keskel (näit. aluse ja öeldise vahel), eraldatakse komaga mõlemalt poolt. Näit.: 1. *Eesti kodanlus, pannes maksma rea kaitsetolle, püüdis põllumajandussaadustele kindlustada teatava kõrgusega hindu siseturul.* 2. *Siis õpilased, ilma kooliteenija seletust tähele panemata, jooksid jõe äärde jääminekut vaatama.*

Lühikesi (kahe- ja kolmesõnalisi) *des*- ja *mata*-tegevusnimelisi lauselühendeid (eriti kui nad asetsevad lause algul) ei eraldata komaga. Näit.: 1. *Üksteist tõugates jooksid lapsed tänavale.* 2. *Ta ütles seda kõikide kuuldes.* 3. *Sõpra kohtamata sõitsin edasi linna poole.* 4. *Ta ei astunud ühtegi tõsisemat sammu ilma põhjalikult järele kaalumata.*

Pikemad *des-* ja *mata*-tegevusnimelised lauselühendid (eriti kui nad asetsevad lause lõpus) eraldatakse komaga. Näit.: 1. *Jäämurdja ronis edasi mööda jääd väga pikkamisi, maadeldes iga meetri pärast.* 2. *Elvi tegi selle otsuse, arvestamata sõprade hoiatusi selle sammu tõsiste tagajärgede kohta.*

2. Määruselised *nud-* ja *tud*-kesksõnalised lauselühendid eraldatakse alati komadega. Näit.: 1. *Neli aastat Nõukogude armees sõdinud, võis ta nüüd palju jutustada rindeelust ja Isamaasõja kangelastest.* 2. *Kevadel, lõpetanud seitsmeklassilise kooli, saatsin kohe avalduse õpetajate seminari astumiseks.*

Harjutused 30 ja 31.

§ 34. Ajamääruslausete asendamine *des-* ja *mata*-tegevusnimeliste ning määruseliste *nud-*, *tud*-kesksõnaliste lühenditega.

Ajamääruslauseid võib asendada:

1. *des*-tegevusnimelise lauselühendiga, kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne.

Kui vabrikust koju tulin,
kohtasin sõpra teatri ees.

Vabrikust koju tulles koh-
tasin sõpra teatri ees.

Kui laps magas, valmistas
ema referaati dialektilisest
materialismist.

Lapse magades valmistas
ema referaati dialektilisest
materialismist.

2. Määruselise *nud-*, *tud*-kesksõnalise lauselühendiga, kui kõrvallause tegevus toimub enne pealause tegevust.

*Kui 24. märtsil astud Mosk-
vas rongile, saabud 5. april-
lil Vladivostokki.*

*Kui elumaja ehitus oli
lõpule viidud, hakkas kol-
hoosnik kõrvalhooneid püsti-
tama.*

*(Olles) 24. märtsil Mosk-
vas rongile astunud, saabud
5. aprillil Vladivostokki.*

*Elumaja ehitus lõpule vii-
dud, hakkas kolhoosnik kõr-
valhooneid püstitama.*

3. *mata*-tegevusnimelise lauselühendiga,
kui kõrvalause öeldis on eitav.

*Mees läks ära, kui mina ei
näinud.*

*Mees läks ära (ilma) minu
nägemata.*

Ajamääruslausete asendamisel *des*-tegevusnimeliste, mää-
ruseliste *nud-*, *tud*-kesksõnaliste ja *mata*-tegevusnimeliste
lauselühenditega tuleb silmas pidada aluseid (subjekte).

1. Kui pea- ja kõrvalausel on üks ning sama alus, siis
lauselühendis alust ei ole.

*Kui jõudsin tehase ette, mär-
kasin kohaliku tööstuse minist-
rit koos direktoriga konto-
risse minevat.*

*Tehase ette jõudes märkasin
kohaliku tööstuse ministrit
koos direktoriga kontorisse
minevat.*

(Mina jõudsin, mina märkasin — lauselühendis alust
ei ole.)

2. Kui pea- ja kõrvalausel on kummalgi oma alus, siis
des- ja *mata*-lauselühendis on alust märkiv sõna oma s-
t a v a s käändes, *nud-* ja *tud*-lauselühendis nimetavas
käändes.

*Kui päike tõusis, asusid
mehed tööle.*

*Päikese tõustes asusid mehed
tööle.*

Kui vaenlane oli tagasi löödud, asusid meie väed pealetungile.

Vaenlane tagasi löödud, asusid meie väed pealetungile.

Peale ajamääruslausete asendamise *des-* ja *nud-*lauselühenditega on neid veel sageli võimalik asendada teonimisõnaliste lauselühenditega, mida tuleb isegi eelistada, kus see on teostatav.

Kui elumaja ehitus oli lõpule viidud, hakkas uusmaasaaja kõrvalhooneid püstitama.

Kui raudteed ehitati, sai üks tööline vigastada.

Pärast elumaja ehituse lõpule viimist hakkas uusmaasaaja kõrvalhooneid püstitama.

Raudtee ehitamisel sai üks tööline vigastada.

des- ja *nud-*lauselühendi tarvitamise kohta on vaja märkida, et juhtudel, kus eelnevus ei ole nii tunduv ja oluline, eriti kui ühe ja teise tegevuse vahe aja poolest on väga lähedane, võib siiski tarvitada ka *des-*tegevusnimelist lühendit.

Seda kuulnud, sai ta väga rõõmsaks.

Karanud rutuga hobuse selga, kihutas ta minema.

Seda kuuldes sai ta väga rõõmsaks.

Karates rutuga hobuse selga, kihutas ta minema.

Seal aga, kus eelnevus on oluline ja ilmne, tuleb tarvitada *nud-*lühendit.

Näit.: *Ära kuulanud esimehe aruande, otsustas koosolek tema töö heaks kiita. (Mitte: Ära kuulates esimehe aruannet otsustas...)*

Tulnud Saksamaalt sõjavangist tagasi, suri ta äkki oma kodulinnas.

[mitte: Tulles Saksamaalt sõjavangist tagasi, suri ta äkki oma kodulinnas. (Ta ei surnud teel, vaid kodulinnas.)]

Harjutus 32.

Ajamääruslausete asendamine lauselühenditega (skeem).

Tegevus	Alus	Lauselühend
Pea- ja kõrvallauses samaaegne tegevus	Pea- ja kõrvallausel üks ja sama alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>des</i>-tegevusnimes; alus puudub.</p> <p><i>Kui ma aktusele läksin</i>, kuulsin raadiost NSV Liidu sõjaministri käskkirja.</p> <p><i>Aktusele minnes</i> kuulsin raadiost NSV Liidu sõjaministri käskkirja.</p>
	Pea- ja kõrvallausel eri alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>des</i>- või <i>mata</i>-tegevusnimes, alus omastavas käändes.</p> <p><i>Kui ilm läks vihmale</i>, lõpetasid loovõtjad töö.</p> <p><i>Ilma vihmale minnes</i> lõpetasid loovõtjad töö.</p> <p>Poiss viis raamatud raamatukokku, <i>kui v e n d e i n ä i n u d</i>.</p> <p>Poiss viis raamatud raamatukokku (<i>ilma</i>) <i>v e n n a n ä g e m a t a</i>.</p>

Tegevus	Alus	Lauselühend
Kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele	Pea- ja kõrvallausel üks ja sama alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>nud-</i> või <i>tud-</i> kesksõnas; alus puudub.</p> <p><i>Kui linna saabusime</i>, läksime kohe rajooni TSN Täitevkomiteesse.</p> <p><i>(Olles) linna saabunud</i>, läksime kohe rajooni TSN Täitevkomiteesse.</p>
	Pea- ja kõrvallausel eri alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>nud-</i> või <i>tud-</i> kesksõnas, alus nimetavas käändes.</p> <p><i>Kui sõda oli lõppenud</i>, tulid Eesti Laskurkorpuse sõdurid Eestimaale tagasi.</p> <p><i>Sõda lõppenud</i>, tulid Eesti Laskurkorpuse sõdurid Eestimaale tagasi.</p>

§ 35. Teiste määruslausete asendamine lauselühenditega.

Peale ajamääruslausete võib lauselühenditega asendada otstarbe-, teoviisi-, põhjus- ja tingimuslauseid.

1. Otstarbelaused.

Pärast tööd istus ta laua taha, *et värsket ajalehte lugeda*.
Andis hobuse naabrile, *et ta teda ühe nädala kasutaks*.

2. Teoviisi- ja tingimuslauseid.

Üliõpilane läks eksamile, *ilma et ta oleks sellest oma toakaaslastele sõnagi öelnud*.

1. *ma-* ja *da-*tegevusnimelised lühendid.

Pärast tööd istus ta laua taha *värsket ajalehte lugema*.
Andis hobuse naabrile *üheks nädalaks kasutada*.

2. *mata-* või *des-*tegevusnimelised lauselühendid.

Üliõpilane läks eksamile *sellest oma toakaaslastele sõnagi ütlemata*.

Ta ei lähe muidu, *kui mina ei käsi.*

Ta teeb seda, *kui mina näen.*

Ta ei lähe ilma minu käskimata.

Minu nähes ta teeb seda.

3. Põhjuslause.

Et ta töötas hästi, võidi teda esitada premeerimiseks.

3. Teonimisõnaline lauselühend.

Hästi töötamise eest võidi teda esitada premeerimiseks.

§ 36. Täiendilised lauselühendid ja täiendlausete asendamine nendega.

Kesksõnalised lauselühendid.

1. Oleviku-kesksõnaline lauselühend laiendab alati nimisõna ja on seega täiendiline. Näit.: 1. *Uude klassivabasse ühiskonda sammuv inimene teab, mis ta tahab ja kuhu ta läheb* (vrd. *Inimene, kes sammub uude klassivabasse ühiskonda...*). 2. *Meile tuli külatänaval vastu metsa poole aetav kari* (vrd. ... *kari, keda metsa poole aeti*).

2. Ka mineviku-kesksõnalisi lauselühendeid tarvitatakse täiendilises funktsioonis. (Määruselise funktsiooniga *nud-*, *tud-*kesksõna vt. lk. 53.) Näit.: 1. *Kõiki kodanlikus Eestis esinenud majanduslikke raskusi pidi oma õlgadel kandma töötav rahvas* (vrd. *kõiki majanduslikke raskusi, mis esinesid...*). 2. *Pärast Sundi läbimist sõideti jäälõhkuja poolt murtud kitsast renni mööda.*

Täiendilised kesksõnalised lauselühendid asetsevad harilikult põhisõna ees, kuid vahel võivad vastavalt ilukirjandusliku stiili nõuetele olla ka põhisõna järel.

Märkus. Täiendilistele kesksõnalistele lauselühenditele on väga lähedased sõnarühmad, mille peasõnaks on omadussõna, kusjuures teised liikmed sõltuvad temast. Näit. *Hommikust saadik selge taevas kattus pärast lõunat paksude pilvedega või Taevas, hommikust saadik selge, kattus pärast lõunat paksude pilvedega.*

Kui täiendiline lauselühend asetseb põhisõna ees, siis teda ei eraldata komaga. Kui aga täiendiline lauselühend asetseb põhisõna järel, kusjuures ta on ka intonatsiooniga eraldatud teistest lauseliik-

metest, siis eraldatakse ta alati komadega. Näit.: 1. *Töö, tema jõule ja huvidele vastav, oli saanud talle vajaduseks.* 2. *Need sõnad, rahuliku kindlusega öeldud, julgustasid ehmunud tütarlast.*

Täiendlausete asendamine kesksõnaliste lauselühenditega.

Täiendlauset on võimalik asendada kesksõnalise lauselühendiga, kui siduv asesõna *kes* või *mis* on kõrvallauses aluseks või sihitiseks ja kui kõrvallause öeldis on kindla kõneviisi olevikus või minevikus.

Tamm, mis kasvab meie aias, on Meie aias kasvav tamm on minu minu vanaisa istutatud. Meie aias kasvav tamm on minu vanaisa istutatud.

Täiendlause asendamine kesksõnalise lauselühendiga toimub nii, et siduv sõna jäetakse ära ja kõrvallause pöördõnaline öeldis asendatakse sama pöördõna kesksõnaga, kusjuures oleviku (*v-* ja *tav-*) kesksõna osutab samaaegset tegevust, kuna minevik (*nud-* ja *tud-*) kesksõna osutab varem tegevust, võrreldes lause öeldises väljendatud tegevusega. Oleviku kesksõna ühildub käändes ja arvus nimisõnaga, mida ta täiendab.

Vanake silmitses kaua inimest, kes sammus üle õue elumaja poole. (Siduv sõna kes on kõrvallause aluseks; tegevus pea- ja kõrvallauses on samaaegne.) Vanake silmitses kaua üle õue elumaja poole sammuvat inimest. (Kesksõna on olevikus, mis osutab, et tegevus toimub samal ajal kui öeldisega väljendatud tegevus.)

Kui siduv sõna on kõrvallauses aluseks, siis lauselühendis esinev kesksõna on isikulises tegumoes. Kui aga siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, siis lauselühendis olev kesksõna on umbisikulises tegumoes, kusjuures kõrvallause alus, kui see erineb pealause omast, on omastavas või omastavas koos tagasõnaga *poolt*. Umbisikuline on kesksõna lauselühendis ka siis, kui siduv sõna on nimetavas, aga öeldiseks on kõrvallauses *tud*-kesksõna koos abipöördõnaga, mis asendamisel välja langeb.

Vaade, mis Munamäe tornist avanes, vaimustas ekskursante. (Siduv sõna mis on kõrvallause aluseks; tegevus pea- ja kõrvallauses on samaaegne.) Munamäe tornist avanev vaade vaimustas ekskursante. (Kesksõna on isikulise tegumoe olevikus, mis osutab samaaegset tegevust.)

Raamat, mille kirjutab see noor kirjanik, ilmub varsti trükist. (Siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele.)

Maja, mida ehitatakse tee üärde, on meie küla koolimaja. (Siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, kõrvallause öeldis on umbisikulises tegumoes.)

Siis tuli isa, keda juba ammu oodati, sõjast tagasi.

Reisija, kes sõidu ajal rongis ei puhanud, tundis nüüd enda väsinud olevat.

Ta elas väikeses majakeses, mille ta oli isalt pärinud.

Selle noore kirjaniku kirjutatud raamat ilmub varsti trükist. (Kesk sõna on umbisikulise tegumoe minevikus, osutades tegevust, mis eelneb lause öeldisega väljendatud tegevusele; kõrvallause alus on lühendis omastavas käändes.)

Tee üärde ehitatav maja on meie küla koolimaja. (Kesk sõna on umbisikuline, sest kõrvallause öeldis oli umbisikuline; ta on olevikus, sest maja ehitamine on koolimaja ehitamine.)

Siis tuli juba ammu oodatud isa sõjast tagasi.

Sõidu ajal rongis mittepuhanud reisija tundis enda nüüd väsinud olevat.

Ta elas isalt päritud väikeses majakeses.

Täiendlauset ei ole võimalik asendada kesksõnalise lauselühendiga järgmistel juhtudel.

1) Kui siduv sõna ei ole kõrvallauses aluseks ega sihitiseks, vaid on mõneks muuks lauseliikmeks. Näit.: *Naine, kelle lapsed olid üksi koju jäetud, ruttas neile süüa andma.* (Siduv sõna kelle on täiendiks; asendamine ei ole võimalik.) *Auto, millele oli pandud uus mootor, seisis kuuris sõiduvalmis.* (Siduv sõna millele on kaudsihitiseks; asendamine ei ole võimalik.) *Ees oli talu, mille poole ta seadis oma sam mud.* (Siduv sõna mille poole on määrus.)

2) Kui kõrvallause öeldiseks on pöörd sõna tingivas või kaudses kõneviisis. Näit.: *Kaua ei leidunud meest, kes oleks osanud seda tööd juhtida.* (Öeldis oleks osanud on tingivas kõneviisis; asendamine ei ole võimalik.)

Harjutus 33.

§ 37. Sihitised lauselühendid ja sihitislausete asendamine nendega.

vat-lauselühendid.

vat-lauselühendid on lauses sihitise funktsiooniga. Näit.: *Brigadir ütles naised aias töötavat.* (Lauselühend *naised aias töötavat* on lause öeldise *ütles* sihitiseks — *mida ütles?* Vrd.: *Brigadir ütles, et naised töötavad aias.*) *Heinalised nägid pilve lääne poolt tõusvat.* (Lauselühend *pilve lääne poolt tõusvat* on lause öeldise *nägid* sihitiseks — *mida nägid?* Vrd.: *Heinalised nägid, et [või kuidas] pilv lääne poolt tõusis.*)

Märkus. Pöördsõnu, mis väljendavad eneseavaldust (*ütleva, arvama*), tundmuse ja taht (*tahtma, soovima*) ja meeltegevust (*nägema, kuulma*) ei ole tavaliselt üldse võimalik ilma sihitiseta tarvitada.

Pöördsõnu *nägema, kuulma* jt. võib tarvitada ilma sihitiseta, kuid siis on neil teine tähendus, näit. *ma näen* = *ma ei ole pime*; *ma kuulen* = *ma ei ole kurt*.

vat-lauselühendeid tarvitatakse eneseavaldust (ütlemist) ja meeltegevust väljendavate pöördsõnadega ja nad asetsevad nende pöördsõnade järel. Lauselühendil on oma alus, kuid see ei ole nimetavas käändes. Näit.: 1. *Vend ütles oma sõbra varsti Moskvast tagasi tulevat.* (Sõna *sõbra* väljendab lühendi alust — *sõber tuleb* —, kuid on omastavas käändes.) 2. *Kuulsime õpilasi kooris laulvat.* (Lauselühendis väljendab sõna *õpilasi* lühendi alust — *õpilased laulavad* —, aga ta on osastavas käändes.)

Meeltegevust väljendavate pöördsõnade järel on *vat*-lauselühendites lühendi alust märkiv sõna ühtlasi ka lause öeldise sihitiseks, kusjuures see sõna võib esineda osastavas või omastavas käändes selle järgi, kas lauselühendi pöördsõna (*vat*-muutes) tegevus on kestev või lõppev. Näit.: *Nägin hobust talli jooksvat.* (Lühendi tegijat väljendav sõna *hobust* osastavas.) *Nägin hobuse talli jooksvat.* (Lühendi tegijat väljendav sõna *hobuse* omastavas.)

3. *Ta tundis enda haiglase olevat.* Lauselühend *enda haiglase olevat* on pöördsõna *tundis* sihitis. Kui lause öeldisel ja *vat*-lauselühendil on ühine alus, siis tarvitatakse lühendi alusena asesõna *enda*.

Märkused. 1. Lauses *Kuulsime õpilasi kooris laulvat* võib *vat*-kesksõna asendada *mas*-tegevusnimega, mis veidi muudab ka lühendi tähendust. *Kuulsime õpilasi kooris laulmas* väljendab kestvas tegevuses olemist.

2. *vat*-vormi tähendust lauselühendis ei tule ära segada kaudse kõneviisi tähendusega. Kuigi nad mõlemad on ajalooliselt ühist algupära, on kaudne kõneviis pöörde-line muude ja seega öeldis.

Sihitislausete asendamine lauselühenditega.

Sihitislauseid, mis algavad sidesõnadega *et*, *kuidas*, *kui*, võib asendada 1) *vat*-lauselühenditega, 2) *mas*-tegevusnimeliste ja 3) teonimisõnaliste lühenditega. Sihitislause kindlas kõneviisis esinev öeldis asendatakse *vat*-muutega, *mas*-tegevusnimega või teonimisõna osastava käändega.

1. a) Mu sõber ütles, *et tema vend õpib instituudis.*

Nad mõtlesid, *et vastavad abinõud on tarvitusele võetud.*

Rätsep ütles, *et ülikond on valmis.*

Arvasin, *et sellest toidutagavarast jätkub.*

b) Ma nägin, *kui ta väravast sisse tuli.*

Kuulsime, *kuidas paukude ragin kajas läbi metsa.*

Kuuldi, *kuidas Madis heinte sees sahistas.*

2. Nägime, *kuidas põld haljendas.*

Näen, *kuidas meie sotsialistlik kodumaa kiiresti areneb.*

Kuulsin, *kuidas lehed aias kahisesid.*

3. Nägin, *kuidas Eesti Laskurkorpuse sõdureid pidulikult vastu võeti.*

Vaatame siit, *kuidas demonstratsioon möödub tribüüni eest.*

Mu sõber ütles *oma venna õppi-vat instituudis.*

Nad mõtlesid *vastavad abinõud tarvitusele võetud olevat.*

Rätsep ütles *ülikonna valmis olevat.*

Arvasin *sellest toidutagavarast jätkuvat.*

Ma nägin *teda väravast sisse tulevat.*

Kuulsime *paukude raginat läbi metsa kajavat.*

Madist kuuldi *heinte sees sahistavat.*

Nägime *põldu haljendamas.*

Näen *sotsialistlikku kodumaad kiiresti arenemas.*

Kuulsin *lehti aias kahisemas.*

Nägin *Eesti Laskurkorpuse sõdurite pidulikku vastuvõtmist.*

Vaatame *siit demonstratsiooni möödumist tribüüni eest.*

§ 38. Eri liik nimisõnalisi lauselühendeid.

Rahva kõnekeeles ja ilukirjanduses esineb sageli lauselühendeid, mille põhisõnaks on nimisõna nimetavas või osastavas käändes ja mida grammatikas nimetatakse absoluutseks nimetavaks või osastavaks. Tähenduse poolest on nad lähedased määruselistele lauselühenditele. Kirjas eraldatakse nad alati komadega. Näit.: 1. *Kui ta hiljem kööki läks, soojad sukad ja uued saapad jalgas, polnudki seal enam perenaist.* 2. *Maantee ääres seisis neli meest, kotid seljas ja labidad käes.* 3. *Vanataat istus ahju kõrval, pika varrega piip suus.* 4. *Ära istu, käed rüpes.* 5. *Tütarlaps tuli meie metsa ääres vastu, marju korvis.*

Harjutus 34 ja kordamisharjutused 35—39.

VII. Põimlause mitme kõrvallausega, segaliitlause ja periood.

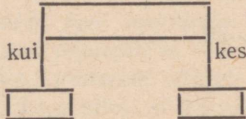
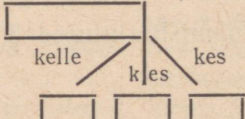
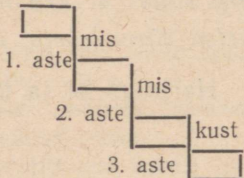
§ 39. Põimlause, millel on mitu kõrvallauset.

Põimlause võib ühel pealausel olla kaks või rohkem kõrvallauset. Kui seejuures kõik kõrvallaused sõltuvad otseselt pealausest, siis on tegemist kaas-alistuvusega. Kui niisugused kõrvallaused vastavad ühele ja samale küsimusele ning laiendavad üht ja sama pealause sõna, siis on nad samanimelised ja samaliigilised kõrvallaused.

Kui aga kõrvallausetest iga järgnev sõltub eelmisest ja laiendab mõnd selle liiget, siis on tegemist järjestikuse alistuvusega. Sel juhul nimetatakse kõrvallauset, mis alistub pealausele, esimese astme kõrvallauseks, kõrvallauset, mis

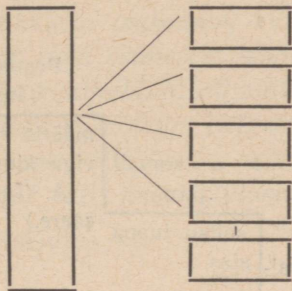
alistub esimese astme kõrvallausele, teise astme kõrvallauseks ning kõrvallausest, mis alistub teise astme kõrvallausele, kolmanda astme kõrvallauseks jne.

Põimlausetete tüübid.

Kaas-alistuvus		Järjestikune alistuvus
Eri liiki kõrvallausetega	Sama liiki kõrvallausetega	
		
<p><i>Kui Venemaa töölisklass 1917. a. Oktoobrirevolutsioonis võttis riigivõimu enda kätte, tuli tal astuda ägedasse võitlusse kukutatud ekspluaatorliku kapitalistide ja mõisnike klassiga, kes tahtsid vana korda taastada.</i></p>	<p>Ilja Ehrenburg on meil tuntud kui kirjanik ja ajakirjanik, kelle sütitav sõna Suure Isamaasõja päevil õhutas võitlema arvutuid diviise, kes näitas meile meie vaenlast kogu ta loomastunud julmuses ja ohtlikkuses, kes üha enam veenis meid võitluse ülluses.</p>	<p>Väeosad korrastasid oma laagreid, mis olid paigutatud paksu metsa alla, mis neid varjas õhust, kust vaenlase lennukid neid varitsesid.</p>

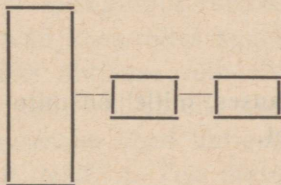
Järgnevaid liitlauseid võime skemaatiliselt ka nii kujutada:

Lause skeem:

Valijad, rahvas peab nõudma oma saadikuilt, **et** nad püsiksid oma ülesannete kõrgusel, **et** nad ei laskuks oma töös poliitiliste väikekodanlaste tasemele, **et** nad püsiksid leninlikku tüüpi poliitikategelaste vahipostidel, **et** nad oleksid niisama selged ja kindlad tegelased, nagu oli Lenin... (Stalin.)

Lause skeem:

Ma juba rääkisin seadusest, **mis** annab valijaile õiguse oma saadikuid enne tähtaega tagasi kutsuda, **kui** nad õigelt teelt kõrvale kalduvad. (Stalin.)

Kõrvallauseid võivad asetseda pealause järel, ees ja vahel. Üks kõrvallause võib asetseada ka teise kõrvallause keskel.

Pealause

Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa reaktsoonilised ringkonnad tunnevad huvi selle vastu.

1. astme kõrvallause

kuidas hajutada seda kustumatut muljet,

2. a. kõrvallause

mida sotsialistlik kord avaldab kogu maaima töötajaile.

Kõrvallause

ei taha rõhuv enamik ameeriklasi sõja kordumist.

Sellest hoolimata et sõda riivas Ameerika Ühendriike suhteliselt vähe,

Pealause algus

Teise lõhe sisemise seinases,

1. a. kõrvallause algus

kust laupäeva õhtul,

2. a. kõrvallause

kui talurahvas saunas käis,

Pealause järg

1. a. kõrvall. järg

suitsu tupp ajas,

määris ta saaviga kinni. (A. Tammsaare.)

Harjutus 40.

§ 40. Kirjavahemärgid põimlause, millel on mitu kõrvallause.

1. Niihästi eri- kui ka samaliigilised kaas-alistuvad kõrvallused, samuti ka eriaastmelised järjestikuse alistuvusega kõrvallused eraldatakse pealausest ja üksteisest komaga. Näit.: 1. *Pool aastat pärast V. Kingissepa surma toimus Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei kolmas kongress, mis näitas veenvalt, et Kingissepa loodud partei elab ja tugevneb, et Kingissepa üritus areneb ja kasvab.* 2. *Kongressi juhataja märkis, et ekspluateerijad eksivad, kui nad arvavad, et Kingissepa surm halvab parteid.* (J. Sepp.)

2. Kui samaastmelised kõrvallused, mis alistuvad ühele ning samale pealausele, on omavahel ühendatud sidesõnaga **ja, ning, ega, või**, siis nende vahele koma ei panda. Näit.: *Nüüd sai Jürka mahti seletada, kus asub kassipoeg praegu ja*

kus oli ta enne ning kuidas ta sinna on saanud ja mis on teinud tema ja mis ta veel on mõelnud teha. (A. Tammsaare.)

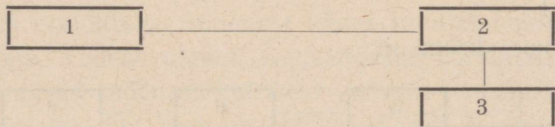
Tähele panna! Sidesõnade **ja, ning, ega, või** ette pannakse koma, kui nad on kõrval- ja pealause vahel. Näit.:
1. *Lahkusin isakodust, kus olin veetnud oma lapsepõlve, ja asusin oma esimesele teenistuskohale.* 2. *Tüürimees märkas, et üks kuulipilduja oli vaikinud, ning hüüdis: „Andke pihta!”*
3. *Väike rasvalamp valgustas ainult sekretäri läikivaid prille, üht vana piimakarda, mis täitis ahju aset, ning kaht-kolme valevat kätt, mis kirjutasid põlvel.* (E. Männik.)

Harjutus 41.

§ 41. Segaliitlause.

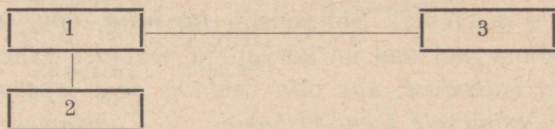
On niisuguseid liitlauseid, milles rindlause ja põimlause esinevad koos, olles sageli üksteisega läbi põimitud, kusjuures üks lihtlause võib olla teise liikmete vahel, nii et mõne lause osad võivad olla üksteisest kaugele asetatud. Niisuguses liitlause on ühed lihtlauseid seotud rinnastuvalt, teised alistuvalt. Näit.: 1. *Teie ülesanne on üles ehitada (1), ja te suudate selle lahendada ainult siis (2), kui olete omandanud kõik nüüdisaegsed teadmised (3) ... (Lenin.)*

See liitlause koosneb kahest rinnastuvast lihtlausest (1, 2), millest teisel on kõrvallause (3). Seega kaks viimast lauset moodustavad selles liitlause põimlause. Selle lause skeem on:

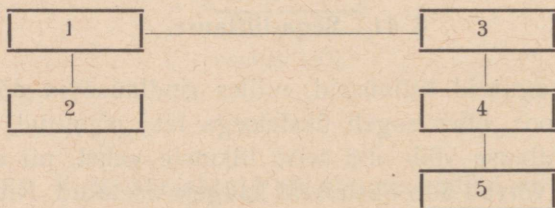

2. *Tõnu ei tea (1), mis ta temale ütleks (2), aga ta ütles midagi (3).* See liitlause koosneb kahest rinnastuvast lausest

(1, 3) ja ühest alistuvast (2), mis esimest lauset sihitisena laiendab.

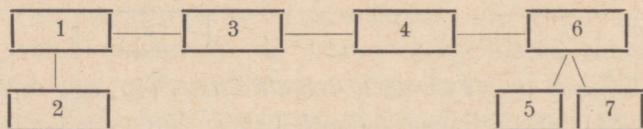

3. Kella neljaks kogunes rahvast nii palju (1), et kõnega oleks võinud alata (2), kuid nüüd selgus (3), et kõneleja jääb hiljaks (4), seepärast et autol oli teel avarii (5). Selles liitlauses on viis lihtlauset, millest esimene ja kolmas on rinnastuvad, teine on esimesele ja neljas kolmandale ning viies neljandale kõrvallauseks. Lause skeem on:

4. Pearu on küll kaotanud oma koera suure väärtuse (1), milles süüdi on Andrese jõuluvorstid oma lõhnaga ja süldipada oma kuumusega (2), aga ka Andrese kahju pole väiksem (3), sest Pearu koera söödud ja näritud vorstidel pole ikkagi enam endist väärtust (4) ja sült (a), mis pajas (5), maksab rohkem kui see (b) (6), mis toas põrandal (7). See liitlause koosneb neljast rinnastuvast lausest (1, 3, 4, 6), kusjuures esimesel on üks kõrvallause (2) ja kuuendal kaks kõrvallauseid.

Selle lause skeem on:

Liitlausete hulgas, milles on mitu kõrvallauset või rind- ja põimlause, leidub niisuguseid, milles on kõrvuti kaks sidesõna või sidesõna ja siduv sõna. Säärasel korral teise sidesõna või siduva sõna ette koma ei panda. Näit.: *Ta oli küll juba naisemees, kuid lapsi tal veel ei olnud ja ta mõtles sageli sellest, et kui lapsed sünnivad, siis on neil kergem elu kui temal.* Selles liitlausel on viis lihtlauset, kusjuures esimesed kolm rinnastuvad, kuna kolm viimast moodustavad põimlause. Sidesõna *et* ei ühenda eelmise lausega mitte liht-, vaid liitlauset *kui lapsed sünnivad, siis on neil kergem elu...*, mis tervikuna laiendab sõna *mõtles*. Sidesõna *kui* ette koma ei panda.

Ta teenis sõjaväes kolm aastat, aga kui sõda lõppes ja võitis nõukogude võim, sõitis ta koju. Selles liitlausel on neli lihtlauset, kusjuures teine ja kolmas on neljanda kõrvallaused. Neljas on (koos kõrvallausetega) esimesele vastu seatud. Sidesõna *kui* ees koma ei ole.

Harjutus. 42.

§ 42. Periood.

Leidub niisuguseid liitlauseid, mis koosnevad reast peaja kõrvallauseist, mida võib jaotada kahte ossa: esimeses osas, mida nimetatakse tõusuks, arendatakse teatavat mõtet, loetelles tingimusi või olukordi; teises osas, mida nimetatakse mõõnaks, väljendatakse see mõte lõplikult nagu järeldusena, mis tuleneb esimese osa mõttest.

Tõus eraldatakse mõõnast kõnes intonatsiooniga ja kirjas kooloniga. Tõusus olevad samaväärsed kõrvallaused (samuti ka pealused mõõnas, kui neid on mitu) eraldatakse üksteisest komaga, kui nad on lühikesed, või semikooloniga, kui laused on pikemad ja algavad korduva sidesõnaga või korduva siduva sõnaga.

Tõusu ja mõõna piiril võib olla ka mõttekriips. Sel korral on kõrvallause te vahel komad. Näit.:

1. *Nii kui vahuse jõe mürisevad lained, mis kalju pealt langevad oru sisse; nii kui taeva pikne mustade pilvede alt hirmsasti kärgatab: nõnda on jooksmas laulu ilus, tuline oja.* (Kr. J. Peterson.)

2. *Kui inimesed näevad, kuidas nende isad ja emad eluvad mõisnike ja kapitalistide surve all, kui nad ise osa saavad neist piinadest, mis langevad osaks neile, kes alustavad võitlust ekspluataatorite vastu, kui nad näevad, milliseid ohvreid nõuab selle võitluse jätkamine, et säilitada seda, mis on kätte võidetud, kui nad näevad, kui pöörased vaenlased on mõisnikud ja kapitalistid, — siis need inimesed kasvavad selles olukorras kommunistideks.* (Lenin.)

3. *Kui me hästi läbi mõtleme need ülesanded, mis meie ees käesoleval ajal seisavad; kui me neist marksistlik-leninliku teooria valgusel õigesti aru saame; kui me kõigile raskustele vaatamata kogu visaduse ja püsivusega tööle rakendume: siis annab meie õpetajate instituut nõukogude kodumaale ustavaid, kõrgesti kvalifitseeritud eriala-õpetajaid, kes on suutelised eesti rahva noorsugu kommunistliku ühiskonnakorra liikmeteks kasvatama; siis võime loota meie rahva ja valitsuse ning partei ja rahvaste suure juhi ning õpetaja seltsimees Stalini tänu pälvida!*

Harjutus 43.

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

§ 43. Otsene kõne ja autori (jutustaja) sõnad. Dialoog.

Otseseks kõneks nimetatakse kõnet, mis antakse edasi selle isiku nimel, kes seda väljendas või võis väljendada, sõna-sõnalt säilitades kõik tema iseärasused.

Otsest kõnet saadavad autori sõnad, mis harilikult osutavad, kellele see kõne kuulub, kuidas ja missugustel tingimustel oli öeldud, s. t. väljendatakse kõik see, mis on vajalik kõne täpseks mõistmiseks.

Näit.: 1. „Milleks sulle vaierit?” **küsisid mehed.**

2. „Hakkan majapidamist korraldama,” **vastas eit.**

Meeste küsimus ja eide vastus on otsene kõne, teised selle jutu osad on autori sõnad.

Otsene kõne on elavam ja emotsionaalsem kui autori kõne, sest ta annab edasi mitmesuguste inimeste suulise kõne kõigi selle iseärasuste säilitamisega. Selles võib väga sageli leida ütteid, hüüdeid, kiilsõnu, muudetud sõnakorda, mittetäielikke, lõpetamata, poolelijäänud lauseid. Autori omas jutustuses leidub neid iseärasusi palju harvemini. Oma elavuse ja emotsionaalsuse tõttu tarvitatakse otsest kõnet peamiselt ilukirjanduses. See iseloomustab tegelasi, sest igal inimesel on oma iseärasused kõnes.

Otseisel kõnel ja autori sõnadel on eri kontekstis erisugune osa.

Otsene kõne võib olla autoril oma kõnesse asetatud nagu lause osa, nagu üks lauseliige. Ta võib olla: 1) **sihitiseks** (kõige sagedamini), näit. *Seltsimees Stalin ütles: „Kaudrid otsustavad kõik”* (mida ütles?); 2) aluseks, näit. „**Meie omad!**” kuuludus äkki vaikuses (mis kuuludus?).

Otseisel kõnel võib olla iseseisev tähendus, kuna autori sõnadel on kiillause tähendus. Näit.: „*Kui sa teine kord tuled,*” **ütles vanaema**, „*siis too ka oma pisike poeg kaasa.*” (Peamine tähtsus on siin otseisel kõnel, kuna autori sõnad esinevad kiillause osas.)

Otsene kõne võib olla autori sõnade ees, järel, osaliselt ees ja osaliselt järel ning isegi autori sõnade vahel. Näit.: 1. „*Vanamemm, kas need ongi suurtükid?*” **küsis Hilja. Vanaperenaine astus lähemale, heitis põlgu aknast välja ja vastas:** „*Jah, need on suurtükid.*” 2. „*Poisid, ma arvan,*” **ütles Pihel**, „*et nüüd on viimane aeg rünnakut alustada.*” 3. **Võõras ütleb Timuti vanaperenaisele:** „*See on Isamaasõja orden, see jääb mälestuseks põlvest põlve, see jutustab kangelaslikku lugu su pojast,*” **ja võtab mütsi peast.**

Otsest kõnet, mis kujutab endast kahe või enama isiku jutuajamist ehk vestlust, nimetatakse dialoogiks. Näit.: „*Ole meheks, Pearn!*” — „*Mis eest?*” — „*Et minu eest seisid.*” — „*Milla ma sinu eest seisin?*” — „*Kas sa minu eest siis täna ei seist?*” — „*Ei.*” — „*Kelle eest*

siis?" — „Sinu eest mitte." — „Aga sa ütlesid ju, kui Prits mind lõi . . ." — „Ütlesin, mis ütlesin, seda oleksin muidu koa öeld — sina võid mitte sina." (E. Vilde.)

§ 44. Kirjavahemärgid otseses kõnes.

Otsene kõne on alati jutumärkides.

Kui otsene kõne on lause lõpus, s. o. pärast autori sõnu, siis on ta ees koolon ja otsene kõne algab suure algustähega.

Kui otsene kõne on lause algul, s. o. enne autori sõnu, siis on ta järel vastavalt sisule kas koma, küsi- või hüüumärk ja järgnev lauseosa algab väikese algustähega.

Kui autori sõnad on otsese kõne keskel, siis eraldatakse see komadega.

Dialogis pannakse iga vestleja kõne jutumärkidesse ja eraldatakse teise kõnest mõttekriipsuga, kui ei taheta alustada uult reall. Kuid muud lause juurde kuuluvad kirjavahemärgid asetatakse otseses kõnes enne jutumärke. Näit.:

1. *Ja Öunap ütles küüni juurde tagasi jõudes oma luuremeestele: „Võtke kätte ja minge läbi heinamaade Pärijõe küla poole luusima!"*

2. *„Nad tahtsid mind kinni panna," rääkis Leili raevudes.*

3. *„Nokkida tühje võib," arvas rõugearmiline saarlane, „lahingut ei saa . . ."*

4. *„Mis sa meie hulka otsisid siis — memmepoeg!"*
(R. Sirge.)

Otseses kõnes tarvitatakse sageli mõttepunkte, mis osutavad, et mõte on lõpetamata või et kõnes on vahe. Näit.: *„Võta istet." — „Aitäh, aga . . . poleks nagu mahti. Toodi sõna ja . . . ütlen selle ka edasi: pühapäeval kell kaks tuleb demonstratsioon läbi viia." — „Noh istu, istu ivake ja kõnele kah pisut pikemalt." — „Mis siin . . . kõnelda või . . ."*
(A. Jakobson.)

Harjutus 44.

§ 45. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega.

Kaudseks kõneks nimetatakse niisugust kõnet, milles jutustaja annab edasi kellegi ütluse mitte otseselt, vaid jutustades ainult selle sisu.

Otsene kõne	Kaudne kõne
<p>Ema ütles: „<i>Vaike läheb homme kooli.</i>”</p> <p>Küsisin sõbralt: „<i>Kas sa õhtul raamatukokku lähed?</i>”</p> <p>Komandör käsutas: „<i>Jookse lähema heinaküüni juurde!</i>”</p>	<p>Ema ütles, <i>et Vaike läheb homme kooli.</i></p> <p>Küsisin sõbralt, <i>kas ta õhtul raamatukokku läheb.</i></p> <p>Komandör käsutas, <i>et nad jooksku lähema heinaküüni juurde.</i></p>

Otsest kõnet võib asendada kaudsega. Kui otseses kõnes on isikulisi asesõnu, siis asendatakse esimese, teise ja kolmanda isiku asesõna otsest kõnet edasi andja seisukohalt vastava isiku asesõnaga.

Otsene kõne	Kaudne kõne
<p>Seltsimees ütles: „<i>Ma ootan sind.</i>”</p> <p>Sa ütlesid ju mulle: „<i>Ma annan selle raamatu sinule.</i>”</p> <p>Sekretär teatas ootajaile: „<i>Minu teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.</i>”</p> <p>Ta küsis: „<i>Mis sa teed?</i>”</p> <p>Vend ütles: „<i>Ma olen haige.</i>”</p>	<p>Seltsimees ütles, <i>et ta mind ootab.</i></p> <p>Sa ütlesid ju mulle, <i>et sa annad selle raamatu minule.</i></p> <p>Sekretär teatas ootajaile, <i>et tema teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.</i></p> <p>Ta küsis, <i>mis ma teen.</i></p> <p>Vend ütles, <i>et ta on haige</i> (või: vend ütles enese haige olevat).</p>

Otsese kõne muutmisel kaudseks esinevad järgmised juhud.

1. Kui otsene kõne on jutustav lause, siis tema muutmisel kaudseks saadakse sihitilause sidesõnaga *et*, kusjuures öeldis jääb üldiselt samasse kõneviisi ja aega, milles ta on otseseksi kõnes.

2. Kui otsene kõne moodustab endast küsiva lause, siis ei tarvitata kaudses kõnes sidesõna *et*. Otsene küsimus muudetakse sihitilauseks, milles sidesõna osas esinevad siduvad ase- või mäarsõnad, mis küsimuses olid küsivateks. Kaudseks kõneks muudetud küsimust nimetatakse kaudseks küsimuseks ja selle järele küsimärki ei panda.

3. Kui otsene kõne väljendab käsku, soovi või palvet käskivas kõneviisis, siis asendatakse otsene kõne sihitilausega, mis algab sidesõnaga *et* ja milles öeldis on käskiva kõneviisi kolmandas pöördes või tingivas kõneviisis.

On juhtusid, kus otseses kõnes avaldatud käsku on võimalik asendada *da*-tegevusnimelise lauselühendiga.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Sportlane ütles sõbrale: „ <i>Ma lähen staadionile.</i> ”	Sportlane ütles sõbrale, <i>et ta läheb staadionile.</i>
Poisid ütlesid mulle: „ <i>Me olime enne seda juba staadionile läinud.</i> ”	Poisid ütlesid mulle, <i>et nad olid enne seda juba staadionile läinud.</i>
Poisid ütlesid meile: „ <i>Kui te poleks läinud staadionile, siis meil poleks nüüd vaja olnud teid otsida.</i> ”	Poisid ütlesid meile, <i>et kui me poleks läinud staadionile, siis neil poleks nüüd vaja olnud meid otsida.</i>
Tütar küsis isalt: „ <i>Kas sa lähed homme koosolekule?</i> ”	Tütar küsis isalt, <i>kas ta läheb homme koosolekule.</i>
Opetaja ütles poistele: „ <i>Minge staadionile!</i> ”	Opetaja ütles poistele, <i>et nad mingu staadionile (või: ... et nad läheksid staadionile).</i>
Ema ütles pojale: „ <i>Too puid kööki!</i> ”	Ema käskis pojalt <i>puid kööki tuua.</i>

Kaudset kõnet võidakse edasi anda ka iseseisva lausega, kuid siis on tema öeldis kindla kõneviisi asemel kaudses kõneviisis.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Ta ütles mulle: „ <i>Hobune on alles koplis.</i> ”	<i>Hobune</i> — nii ütles ta mulle — <i>olevat alles koplis.</i>
Reisijaile laususid madrused lohutavalt: „ <i>Varsti lakkab torm.</i> ”	<i>Varsti lakkavat torm</i> — nii laususid madrused reisijaile lohutavalt.

Kui kaudne kõne moodustab endast kõrvallause, eraldatakse see nagu iga teinegi kõrvallause komaga. Kaudse küsimusega kõrvallause järele ei panda küsimärki, sest seda vaadeldakse kui küsimuse sisu lihtsat edasiandmist. Näit.: *Ta küsis minult, mis ma teen.* (Vrd. iseseisvat lauset: *Mis sa teed?*)

Kui kaudse kõne juurde kuuluv pealause on küsiv, tuleb lause lõppu panna küsimärk. Näit.: *Kas sa tead, mis ta mõtleb teha?* (Pealause *Kas sa tead?* on küsiv.)

Harjutus 45.

§ 46. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul.

Tsitaatideks nimetatakse autorite teostest toodud sõna-sõnalisi väljavõtteid. Tsitaadid moodustavad otsese kõne eri liigi.

Tsitaate kasutatakse järgmistel juhtudel:

1) et kinnitada autori poolt väljendatud mõtet, näit.: *Gorki oli suurim humanist. Just temale kuuluvad sõnad tulvil piiratud armastust inimese vastu: „Inimene — see kõlab uhkelt!”*

2) et anda kõnele suuremat ilmekust, kujukust, selgust, näit.: *Järgmisel päeval pärast iseseisvuse väljakuulutamist*

oli Eesti päästekomitee ainsaks „**kindlaks linnaks ja varjupaigaks**” igatahes juba mitte jumal taevas, vaid kindral Seckendorj Toompeal. (V. Kingissepp.)

Tsitaadid pannakse jutumärkidesse. Kui tsitaat esineb tekstis iseseisva lausena, siis pannakse kirjavahemärgid nii nagu otseses kõnes. Näit.: *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, iseloomustas sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust: „**See tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest... kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.**”*

Kui aga tsitaat liitub autori sõnadega üheks lauseks, siis pannakse säärased kirjavahemärgid, mida nõuab selle lause ehitus. Näit.: *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, ütles sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust iseloomustades, et „**see tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest... kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.**”*

Märkus. Kui tsitaadi algus või lõpp ei lange kokku lause alguse või lõpuga selles tekstis, kust ta on võetud, ja tsitaat on sisse lülitatud iseseisva lausena, siis pannakse tema ette või järele mõttepunktid. Samuti pannakse mõttepunktid lause keskel väljajäetud sõnade asemele. Näit.: *Ka „Eesti Päevalehel” on vahel oma „selged silmapilgud” ja 1. mail kirjutas ta tõesti moonutamata tõtt, kuid ei teinud muidugi paratamatuid järeldusi.*

„... Jõukamad peremehed... kaotavad Saksamaa alla saamise juures võrdlemisi vähem kui ükski teine klass meie rahva hulgas. Selle kihi ja mõisnikkude klassikasude vahel pole ülepea mitte teravat ja leppimata vastuolu.” („Kellele iseseisvus, kellele ike” — Viktor Kingissepp.)

Kordamisharjutus 46.

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 47. Sõnade harilik järjekord lihtlauses.

Lauses on sõnadel teatav kindel järjekord. Sõnade järjekorra muutmisega muutub sageli ka mõte või ühe mõttevarjundi asemele astub teine.

Kui näiteks lauses *Isa aitab ema* muuta sõnade järjekord nii, et sihitis tuleb esimesele kohale, siis muutub ta aluseks ja lause saab teise tähenduse: *Ema aitab isa*.

Alus on lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui ka kõrvallauses). Näit.: 1. *Poisid tulid palli mängimast*. 2. *Küll need mehed teavad, mis nad teevad*. 3. *Ema kirjutas tädile, et ta tuleks varsti meid külastama*.

Sihitis ja määrus asetsevad tavaliselt pöörd sõna pöördelise muute järel.

Näit.: *Jüri lõhkus puid. Mehed vedasid heinu. Vend kirjutas kirja. Vihm karastab põllupinda. Anna mulle piima. Mehed läksid keskhommikul metsa. Tüdruk vaatas mõtlikult kaugusse. Mees oigas unes*.

Kui lauses on pöörd sõna liitmuude, siis on abipöörd sõna aluse järel ja põhipöörd sõna sageli lause lõpus. Sihitis ja määrus asetatakse harilikult nende vahele.

Lihtmuude	Liitmuude
1. <i>Laev sõitis kaugete.</i>	1. <i>Laev on kaugete sõitnud.</i>
2. <i>Poiss sõi oma hommikueine ja ruttas kooli, aga unustas vihiku.</i>	2. <i>Kui poiss oli oma hommikueine söönud ja kooliteele asunud, märkas ta, et oli vihiku unustanud.</i>

Kui lauses on sihitis, kaudsihitis ja määrus, siis on kaudsihitis ja määrus harilikult enne sihitist. Näit.: 1. *Ema saatis mulle paki.* 2. *Ma sain õelt kirja.* 3. *Poiss võttis ruttu sahvrist leivatüki ja sammus karja juurde.*

Sageli oleneb nende lauseliikmete järjekord lauserõhust. Rõhuline sõna asetatakse sageli lause lõppu. Näit.: 1. *Ema saatis paki mulle.* 2. *Mehed laadisid turvast vagunisse.* Vrd. *Mehed laadisid vagunisse turvast* (s. t. mitte mingisugust muud ainet).

Umbisikulise lause sihitis võib olla enne ja pärast öeldist. Näit.: *Puid saetakse.* *Lapsed kutsuti tuppa.* *Tehti tööd ja pingutati, et ülesannet täita.* *Veeti laudu ja toole.*

Kui pöörd sõna juurde kuulub kõrvalsõna, siis asetatakse see harilikult sihitise või määruse järele.

Söö võileib ära.
Mine siit ära.

Ta on võileiva ära söönud.
Ta oli siit ära läinud.

Omadussõnaline ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna ees. Mõnes muus käändes esinev nimisõnaline täiend võib olla ka põhisõna järel, eriti kohakäändetes. Näit.: 1. *Raske veoauto liikus kolisedes mööda sillutatud tänavat.* 2. *Põgenenud sõjavang tabati.* 3. *Kolhoosi traktor töötab hästi.* 4. *Sõprade üksmeel on tervitatu.* 5. *Kõne liigutas kuulajate südameid.* 6. *Direktori vastuvõutunnid on igal hommikul.* 7. *Eesti NSV pealinnas Tallinnas leidub elanike üldarvust kõige rohkem töölisi.* 8. *Maret kandis rõõmsat punaste täppidega sitsist suvikleiti kahe suure pealeõmmeldud taskuga.* 9. *Paadis istus meremehemütsiga mees.* 10. *Salkkond kalureid sõudis randa.* 11. *Kas te olete lugenud Elmar Grini teost „Tuul lõunast“?*

Märkused. 1. Luulekeeles võivad omadussõnaline täiend ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit.: 1. *Noppisin marja magusa.* 2. *See oli tegu mehe tugeva.*

2. Kui omadussõnaline täiend on hüüdnimeks, on ta harilikult põhisõna järel. Näit.: *Peeter Suur, Aleksander Teine.*

Tähele panna! Ei ole soovitatav öelda: *lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes* jne., vaid *esimene lehekülg, kolmas paragrahv, kümnes number* või *lehekülg üks, paragrahv kolm, number kümme* jne.

Kui nimi- ja omadussõnaline täiend esinevad kõrvuti, siis on nimisõnaline täiend harilikult omadussõnalise ees. Näit.: 1. *Naabri noor hobune hakkas lõhkuma.* (Vrd. *Noore naabri hobune...*) 2. *Lugege eesti parimate sõnameistrite kunstiväärtuslikke teoseid!*

da-tegevusnimeline täiend esineb oma põhisõna järel. Näit.: 1. *Peab olema julgust peale hakata.* 2. *Kunst kirjutada on kaunis vana.* 3. *Tal on lootust võita.* 4. *Administratsioonil on õigus määrata karistusi eeskirjade rikkumise eest.*

Lauserõhulised sõnad pannakse harilikult kas lause algusse või lõppu. Näit.: 1. *Täna ta ütleb nii, homme teisiti.* 2. *Kindlasti me tuleme.* 3. *Ta pole meil käinud mitte kordagi.* 4. *Noormees tõi kirja sinule.*

§ 48. Kõrvalekaldumised harilikust sõnade järjekorrast ja sõnade järjekord liitlauses.

Õeldis seisab (pealauses) harilikult aluse ees järgmistel juhtudel:

1. kui lause algab õeldise laiendiga, näit.: 1. *Eile oli ilus ilm.* 2. *Pilukil silmadega vaatas põiss äraminejatele järele.* 3. *Mööda kruusatud teed lähenes aeglaselt sammudes vanake.* 4. *Paremal seisid kõrvuti jutukas naine ja hallis pintsakus mees.* 5. *Tänaval marssisid neljakaupa sõdurite kolonnid.* 6. *Iga sõnaga muutus laul valjemaks.* 7. *Järsku kattis Soorand näo kätega.* 8. *Vadistades ja kilgates jooksid tüdrukukesed mööda heinamaad.*

2. kui pealause ees on mingi määruslause, näit.: 1. *Kui tuleb sügis, lendavad kured lõunamaale.* 2. *Kuigi ilm oli ilus ja linnud laulsid, ei paranenud siiski Antoni tuju.* 3. *Kui poeg astub tuppa, keedab ema parajasti odrajahu-kõrti.* 4. *Kui valguskehad valgustasid öösiti jaama, seisid inimesed kümnete kilomeetrite kaugusel oma muldonnide ees ja vaatlesid südamevalus pommiplahvatuste tuld.*

3. kui soovlause algab tingiva või käskiva kõneviisi kolmanda pöördega, näit.: *Tuleks ta ometi pea! Söögu mind susi!*

4. kui öeldis on lauserõhuline, näit.: 1. *Väsitab päris ära säherdune töö!* 2. *Tekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama.* 3. *Mürtsus mootor, auto hakkas liikuma, ja viimased sõnad jäidki kuulmata.* 4. *Tuleb mu juurde vana sõber ja küsib: „Kas tahad lugeda head juttu?”* 5. *Algas ettevalmistustöö Suure väina forsseerimiseks.* 6. *Tulid minutid, millal iga sõna tundub liigne ja otsitud.*

M ä r k u s. Käesolevas paragrahvis toodud juhistest on paljudel kordadel võimalikud ka kõrvalekaldumised, olenevalt keeletarvitaja äranägemisest. Eriti on see kehtiv juhul, kui aluseks on asesõna. Näit.: *Kui ta homme ka ei tule, siis ma lähen vaatama, mis tal viga on.*

Kui lauses on liitöeldis, siis on ülaltoodud juhtudel ainult abipöördsõna aluse ees, kuna põhipöördsõna järgneb alusele. Näit.: 1. *Hommikul olevat tüdruk linna sõitnud.* 2. *Marju olid metsaskäijad toonud koju rohkesti.* 3. *Kui päike looja läks, ei olnud mehed tööga veel lõpule jõudnud.*

Öeldise pöördelist muudet ei asetata harilikult kõrvallause lõppu, vaid, kui võimalik, rohkem ettepoole. Näit.: 1. *Kuulsin, et nad olid juba tagasi tulnud (mitte: ... et nad juba tagasi tulnud olid).* 2. *Kui mehed jõudsid sillani, nägid nad, et see oli lõhutud.* 3. *Kõigile oli teada, et ta kavatseb varsti ära sõita.* 4. *Poeg, kes pidi oma vanaldast ema aitama, ei olnud sõjaajal suutnud oma kohust täita.*

Märkus. Lühemais kõrvallauseis, olenevalt lauserõhust, võib pöörde-
line muude olla ka kõrvallause lõpus. Näit.: *Kui ta käis, siis tundis ta jalas valu. Teadsime küll, et ta meil käinud oli, kuid mida ta tahtis, sellest polnud meil aimugi. On veel teadmata, kas ta üldse täna siia tuleb.*

Kõrvallause, eriti täiendlause, asetatakse võimalikult oma põhisõnaga kõrvuti. Näit.: 1. *Käisime kadunud taskunuga otsimas mitmes kohas, kus kadumise ajal olime peatunud, kuid asjata.* (Mitte: *Käisime mitmes kohas otsimas kadunud taskunuga, kus...*) 2. *Nägime metsa all kõndivat naise, kel olid suured marjakorvid käes.* (Mitte: *Nägime naise metsa all kõndivat, kel...*) 3. *Lugesin aias raamatut, milles käsitleti sipelgate elu.* (Mitte: *Lugesin raamatut aias, milles...*)

Kui täiendlause ja selle põhisõna vahel asetseb teisi nimi-
sõnu, mida ei saa ettepoole tõsta, siis tuleb mõtte selguse
pärast seda põhisõna uuesti korrata täiendlause eel. Näit.:
Gomintangi võimetus Hiinat välja viia kestvast poliitilisest ja majanduslikust kriisist tõi vaid veelgi ilmekamalt esile hiina demokraatliku leeri jõudude kasvu ja tugevnemise, jõudude, keda juhib Hiina Kommunistlik Partei.

Harjutus 47.

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 49. Kirjavahemärkide tähtsusest.

Sõnad ja nende ühendid ei väljenda iseenesest veel kõike seda, mis me tahame oma kaasvestlejale öelda. Seoses sõn-
dega on meil veel teisi vahendeid, ja need on meie kõne
rütm, pausid ja hääletoon ehk intonatsioon. Kui sõnu mär-
gime kirjas tähtedega, millele kõnes vastavad häälikud, siis
pausi, rütmi ja tooni väljendame kirjas kirjavahemär-
kide ehk interpunktsiooniga.

Juba see termin „kirjavahemärgid” näitab, et nad tähendavad meie kõne jaotust osadeks. Selle jaotuse aluseks on ikkagi tähenduslik külg. Peale selle märgivad kirjavahemärgid ka nende osade suhteid üksteisega.

Lõik, mis algab muide alati uuel realt, näitab, et selles kõne osas on rida mõtteid, mis on üksteisega seotud, on üksteisele lähedased.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad iseseisva ühtse mõtte lõppu, kusjuures see mõte võib oma struktuurilt (ehituselt) olla väga keerukas. Lause suur algustäht osutab uue suhteliselt iseseisva mõtte algust.

Semikoolon ja koolon näitavad iseseisva, kuid keerukama mõtte koosseisu kuuluva mõtte lõppu.

Koma osutab meie kõne mitmesuguste vähem iseseisvate elementide lõppu.

Peale selle iseloomustavad mõned kirjavahemärgid meie kõne üksikuid osi ka sisu poolest.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad meie kõne lõpetatud elemente kui jutustavaid, küsivaid või tahtelisi ja emotsionaalseid. Mõttepunktid osutavad kõne katkestamist, poolelijäämist.

Jutumärgid iseloomustavad sõnu, mis on nendesse pandud, kui selliseid, mis ei kuulu autorile endale.

Sulud (klambrid), mõttekriips ja komad, mis on pandud mingi sõnade rühma ette ja järele, iseloomustavad seda rühma kui niisugust, mis on asetatud teiste osade vahele, kusjuures sulud kriipsutavad seda kõige teravamalt alla, mõttekriipsud pisut nõrgemalt ja komad veel nõrgemalt.

Koolon iseloomustab sõnade rühma, mis talle järgneb, kui mingit eelneva seletust.

Mõttekriips väljendab nende kõneelementide üldistamist, seletamist ja eraldamist, mille vahel ta asetseb.

Koma on kõige sagedamini kasutatav, kuid väheilmekas kirjavahemärk, sest peale meie kõne üksiku elemendi eraldamise on tal veel kaks täiesti erinevat funktsiooni. Koma jaotab iseseisvad mõtted väiksemateks tähenduslikeks osadeks või tähistab loetelu, ühendades selle osi üksteisega koondlauses. Koma eraldab üksteisest meie kõne elemente, mis on teiste vahel, ja ühendab loetelus neid üheks tervikuks.

Sidekriips sõnade vahel näitab, et need sõnad moodustavad sisult ühe sõna.

Vaatleme iga kirjavahemärgi tarvitamist ligemalt.

§ 50. Punkt.

Punkt on järgmistel juhtudel:

1) Jutustavate ja väitvate lausete lõpus. Näit.: 1. *Paar päeva elati laagris otse ebatavalist idüllilist metsaelu.* 2. *Püsid kaunid hilissuve ilmad.* 3. *Õöd olid soojad ja päevad mitte liiga palavad.* 4. *Nõukogude Liidu ja demokraatlike maade poolt... teostatud välispoliitika on sõjajärgse rahu demokraatlike põhimõtete järjekindla teostamise eest võitlemise poliitika.* (Ždanov.)

2) Peal- ja allkirjade järel. Punkti ei tarvitata raamatute tiitellehtedel, ajaleheartiklite pealkirjade järel ja käitiste, asutiste ning kaupluste siltidel pealkirja järel.

3) Araabia numbritega märgitud järgarvude järel. Näit.: *7. klass, 21. juunil 1940. a., 20. sajand.*

Märkus. Rooma numbrite järele punkti ei panda. Näit.: *VII klass, 21. VI 40. a., XX sajand.*

4) Lühendite järel, näit.:

a. — aastal

aadr. — aadress

dir. — direktor

dots. — dotsent

dr. — doktor

e. — ehk

e. l. — enne lõunat

e. m. a. — enne meie aja-arvamist

jj. — ja järgmised

jm. — ja muud

jms. — ja muud seesugust

nr. — number

näit. — näiteks

p. l. — pärast lõunat

p. m. a. — pärast meie aja-arvamist

p. o. — peab olema

P. S. — postskriptum (= järelkiri)

prof. — professor

rbl. — rubla

s. a. — sel aastal

skp. — selle kuu päeval

jne. — ja nii edasi
jt. — ja teised
kand. — kandidaat
kl. — kell; klass
kod. — kodanik
kop. — kopikas
krt. ehk **k.** — korter
lk. — lehekülg
lp. — lugupeetud
lüh. — lühendatult
m. a. — mineval aastal
mt. ehk **mnt.** — maantee
märk. — märkus
nn. — niinimetatud

sm. — seltsimees
sm-d — seltsimehed
s. o. — see on
s. t. — see tähendab
stj. — saatja
surm. — surnud
sünd. — sündinud
t. ehk **tn.** — tänav
tel. — telefon
vrđ. — võrdle
vt. — vaata
õp. — õpetaja
õpil. — õpilane
üliõpil. — üliõpilane

§ 51. Sõnade lühendamisest.

Peale ülalesitatud traditsiooniliste lühendite võib lühendada peaaegu iga sõna. Lühendamine toimub järgmistel põhimõtetel.

1) Võetakse ainult sõna esimene täht. Näit.: **a.** — *aasta*, **e.** — *ehk*.

2) Võetakse tähed sõna algusest kuni teise või kolmanda silbi esimese vokaalini, kusjuures lühend lõpeb järgmist silpi alustava konsonandiga. Näit.: **homm.** — *hommikul*, **gramm.** — *grammatika*, **mitm.** — *mitmus*, **ains.** — *ainsus*.

3) Võetakse sõnast kas kõik konsonandid või osa neist, kusjuures vokaalid jäetakse välja. Näit.: **vrđ.** — *võrdle*, **nr.** — *number*.

4) Liitsõnades tarvitatakse lühendamisel harilikult algus-tähti. Näit.: **sm.** — *seltsimees*; **nn.** — *niinimetatud*; **lk.** — *lehekülg*.

Kui mitme sõna lühendiks on selline tähtede ühend, millega eesti keeles ei alga ükski sõna, siis pannakse punkt

ainult lühendi lõpu. Kui aga lühendis esineb tähtede ühend, millega võib eesti keeles mingi sõna alata, tuleb panna punkt iga sõna lühendi järele.

Lühendis on ainult üks punkt selle lõpus	Lühendis on mitu punkti
jj. — ja järgmised	e. l. — enne lõunat
jm. — ja muud	m. a. — mineval aastal
jne. — ja nii edasi	n.-ö. — nii-öelda
jt. — ja teised	p. l. — pärast lõunat
skp. — selle kuu päeval	p. o. — peab olema
	s. a. — sel aastal
	s. t. — see tähendab

Punkti ei tarvitata:

1) ainult suurtähtedest koosnevate lühendite järel, näit. **NSVL** — *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*, **ENSV** — *Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik*; samuti juhul, kui suurtähtede vahel on väiketäht, näit. **KrK** — *Kriminaalkoodeks*, **TsPK** — *Tsiviilprotsessi koodeks*;

2) rahvusvaheliste lühendite järel: a) meetermõõtude lühendite järel, näit. **m** — *meeter*, **l** — *liiter*, **a** — *aar*, **g** — *gramm*, **t** — *tonn*; b) matemaatikas, füüsikas ja keemias esinevate lühendite ja sümbolite järel, näit. **log** — *logaritm*, **r** — *raadius*, **Ag** — *hõbe*.

§ 52. Hüüumärk.

Hüüumärki tarvitatakse:

1) hüüd-, käsk- ja soovlausetega järel, näit.: 1. *Pange ruttu kartulid keema!* 2. *Ajagem vaenlased maalt välja!* 3. *Appi!*

4. *Kui hästi sa tegid, et meile tulid!* 5. *Kui ometi kiiremini kevad saabuks!*

2) üksikute hüüatussõnade järel, näit.: *Oh! Ah! Nonoh! Säh!*

3) ütte järel, kui see väljendab tundmusi, näit.: *Seltsimehed! Kaitskem oma sotsialistlikku kodumaad!*

4) lausete ja sõnade järel, mis peavad lugejais imestust äratama, näit.: 1. *Kui kapitalistlike riikide tööstustoodang kasvas 1913. a. kuni 1948. a. 20—30% võrra, siis Nõukogude Liidu tööstustoodang moodustas 1940. a. võrreldes 1913. aastaga 1200% (!). Ja selle ajajärgu algul oli 7 (!) sõja-aastat!* 2. *Vanamees tõstnud üksinda 150-kilogrammise (!) viljakoti vankrile.*

§ 53. Küsimärk.

Küsimärk esineb:

1) küsiva lause järel, kui küsimus on pealauses, näit.: *Miks peaks inimene andma eluõiguse võitluseta? (R. Sirge.) Kas mäletad seda, kui me mõlemad veel noored olime? „Kas sa oled ammu juba vabrikus tööl?” küsisin mina.*

2) üksiku küsiva sõna järel lauses, näit.: *Küsimusele „kellelt?” vastab alaltütlev kääne.*

3) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või seda tuleb lugeda veaks, näit.: *Õpilane vastas, et Eestimaal leidub tuld-purskavaid mägesid(?) ja suuri jõgesid.*

4) mõistatuste järel, näit.: *Keeletu, meeletu, ise ilmamaatark?*

Märkus. Küsimärki ei panda põimlause lõppu, kui küsimus on kõrvallauses. Kui lause on ainult vormilt küsiv, sisult aga jutustav, hüüd- või käsiklause, siis pannakse sellise lause lõppu sisule vastav märk (punkt või hüüumärk), näit.: *Kas ma sellest vähe olen rääkinud! On see nüüd kellegi tegu!*

Harjutus 48.

Koma tarvitatakse järgmistel juhtudel:

1) põhisõna järel seisva lisandi eraldamiseks. Näit.: *Kreutzwald, „Kalevipoja” koostaja, on pärit Virumaalt.*

Märkus. Kui põhisõna järel asetsev lisand on omastavas, siis pannakse koma ainult lisandi ette, kuna järele ei panda. Näit.: *Kreutzwaldi, „Kalevipoja” koostaja sünnikoht on Virumaal.* Kui aga lisandi omastavaline põhisõna on lauses täissihitiseks, siis pannakse koma lisandi ette kui ka järele. Näit.: *Ta kutsus Koidu, oma parima sõbratari, sünnipäevale.*

2) ütte eraldamiseks. Näit.: *Miks sa nutad, lillekene?*

3) koondlauses korduvate aluste, öeldiste ja öeldistäidete ning samaliigiliste täiendite, sihitiste ja samatähenduseliste määruste eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka**. (Vt. § 3, 4 ja 10.) Näit.: *Õige, teadusliku maailmavaate omandamiseks on vaja uurida Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini teoseid.*

Komaga eraldatakse koondlauses põhisõnu koos laienditega. Näit.: *Vanamehed istusid pingil, tõmbasid piipu ja ajasid omavahel juttu.*

Märkus. Eriliigilisi täiendeid, sihitisi ja määrusi ei eraldata komaga. Näit.: *Tütarlapsel oli seljas uus villane triibuline kleit.*

4) rindlauses lausete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või**. Näit.: *Seintel kõikusid varjud, väljas akna taga kahises külmalvetuul, mööda laual lebavat ajalehte hulkus väike hall rõskuseputukas.*

5) kiillausete ja kiilsõnade eraldamiseks (kui need ei ole sulgudes või mõttekriipsude vahel). Näit.: *Sa oled, ma näen, päris tubli poiss.*

6) põimlauses kõrvallausete eraldamiseks. Näit.: *Kui ta üles vaatas, nägi ta, et taevast oli endiselt täiesti pilvitu ja säras silmapiirist silmapiirini tuhandetest tähtedest.*

7) sõnade *see on*, lühendatult *s. o.*, *see tähendab*, lühendatult *s. t.*, ja *nagu (on)* ees, millega algab lauses mingi seletus või täpsustus. Näit.: *Rahvas, s. o. valijad peavad oma kandidaati tundma.*

8) sõnade **jah** ja **ei** ning hüüdsõnade eraldamiseks lause algul järgmistel juhtudel: a) kui *jah* ja *ei* järel on lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse, näit.: *Jah, me käisime linnas. Ei, me pole teda näinud.* (Kui **jah** tähendab **küll**, pole koma vaja, näit.: *Jah käisime.* Vrd.: *Käisime küll.*) b) kui hüüdsõna järel on väike hääldamispaus, näit.: *Oh, küll see kassipoeg oli naljakas! Tohoo, mida see siis tähendab?* (Vrd.: *Ah tühja! Tohoo sõge! Oh inimene! Neis väljendeis hääldamispausi sõna järel ei ole.*)

Märkus. Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüdlause, mille järel on veidi pikem paus, pannakse koma asemel hüüumärk. Näit.: *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas see koer mind ehmatas!*

9) põhisõna järel esinevate täiendiliste kesksõnaliste ja omadus- ning nimisõnaliste lauselühendite eraldamiseks. Näit.: *Veoauto, koormatud raskete kividega, liikus kolisedes üle silla. Mehed, pikast reisist väsinud, heitsid kohe puhkama.*

10) *des-* ja *mata-*tegevusnimeliste lauselühendite eraldamiseks, kui nad asetsevad lause keskel või kui nad on pike-mad (eriti lause lõpus) (vt. § 33). Näit.: *Ta kuiv ning pruun näonahk oleks nagu soojalt hõõguma hakanud, levitades seda sooja hõõgumist väljapoolegi.*

11) määruseliste *nud-*, *tud-*lauselühendite eraldamiseks. Näit.: *Põllule jõudnud, asusid mehed kohe kaera niitma.*

12) absoluutse nimetava ja osastava eraldamiseks. Näit.: *Ta istus pingil, käed koos, pea mõtteid täis.*

Harjutus 49.

§ 55. Koolon (kaksikpunkt).

Koolonit tarvitatakse:

1) loetelu ees koondlauses, näit.: *Meie tingimused parteisse vastuvõtul on: partei programmi ja põhikirja tunnustamine, tingimatu alistumine partei ja ta organite otsustele, liikmemaksud, kuulumine partei ühte organisatsiooni.* (Stalin.)

2) rindlauses lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab, näit.: *Lillekesed, kummarduge siia künkale: selle peidus mulla põues puhkab emake!* (K. E. Sööt.)

3) otsese kõne ees, näit.: *Sm. Molotov ütles oma kõnes Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeval: „Meie ajal viivad kõik teed kommunismile!”*

4) perioodis tõusu ja mõõna vahel, näit.: *See koht, kus me teadmisi ja oskusi omandasime, mida elus vajame; see koht, kus kujunes meie marksistlik-leninlik maailmavaade; see koht, kus me kasvasime suure sotsialistliku kodumaa patriootideks: see koht on meie nõukogude kool.*

Harjutus 50.

§ 56. Semikoolon (punktcoma).

Semikoolonit tarvitatakse:

1) koondlauses loetelu alajaotuse eraldamiseks, näit.: *Soome-ugri keelte hulka kuuluvad järgmised keeled: soome, eesti, liivi, isuri, karjala, aunuse, vadja ja vepsa (läänemere-soome keeled); kaks mordva keelt — ersa ja mokša — ning mari (tšeremissi) keel (volga-soome keeled); udmurdi (votjaki) ja komi — sūrja-komi ja permi-komi (permi-soome keeled); saami (lapi); ungari (madjari), mansi (voguli) ja handi (ostjaki) (ugri keeled).*

2) rindlauses pikemate mõttelt vähem seotud lausete eraldamiseks, eriti kui neis leidub komasid, näit.: *Toas valitsev soojus oli ta tillukesed, idamaiselt harevil seisvad sarnad*

punaseks värvinud; puhuti avanesid ta laud kitsasteks praokesteks, mille põhjast välgatasid kord helesinised iirised, kord tükike pisut võikalt läigatavat silmavalget ... (A. Jakobson.)

3) perioodis ühe ning sama sidesõnaga või siduva asesõnaga algavate pikemate kõrvallausete eraldamiseks (vt. § 42).

§ 57. Mõttekriips.

Mõttekriipsu tarvitatakse järgmistel juhtudel:

1) koondlauses loetelu järel kokkuvõtva sõna ees. Näit.: *Hirm kapitali pimedas jõu ees ... mis proletaarlase ja väikeperemehe elu igal sammul ähvardab talle tuua ja toob „äki- list”, „ootamatut”, „juhuslikku” laostumist, hukatust, muutumist kerjuseks, pauperiks, prostituudiks, näljasurma — vaat siin on nüüdse religiooni alus ... (Lenin.)*

2) elliptilises lauses väljajäetud sõnade asemel. Näit.: *Küll leib saab endale sööja, sai — sõtkuja. Noorusaeg — külviaeg.*

3) lisandi eraldamiseks. Näit.: *Kultuurirevolutsiooni tähtsaim saavutus — kõigile kohuslik üldharidus — on Nõukogude Liidus kõikjal teostatud.*

4) säärase lauseosa eraldamiseks, mida tahetakse eriti esile tõsta. Näit.: *Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.*

5) ootamatu ning üllatava sõna või mõtte ees. Näit.: *„Tohoo, see on ju hunt!” mõtles Juhan, tõmbas kähku püssi õlalt, sihtis ja pidi juba päästikule vajutama, kuid jäi siis veel terasemalt silmitsema — see oli naabri Antsu Muri, suur hundikoer.*

6) poolelijääva sõna või mõtte järel ja üldse katkeliste lausete osade ja lausete vahel. Näit.: *Poiss tuli joostes ja*

lõõtsutades ning sai suure vaevaga sõnad suust: „Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!”

Eelistatavalt tuleks neil juhtudel kasutada mõttepunkte.

7) eri isikute kõneosade eraldamiseks dialoogis. Näit.: „*Kas homme kalale tuled?*” — „*Ei tule.*” — „*Miks siis mitte?*” — „*Pole aega.*” (Kui iga kõneosa alatakse uue reaga, pole mõttekriipsu vaja.)

8) kiillause eraldamiseks.

9) perioodis tõusu ja mõõna vahel.

§ 58. Mõttepunktid.

Mõttepunkte tarvitatakse:

1) vahelejäänud sõnade või tähtede asemel, näit.: *Mu sõber elas tol korral T... linnas.*

2) ootamatu ning üllatava sõna ees, näit.: *Mihkel sõitis oma uhke täkuga kõige ees, kihutas, kihutas ja... otsekohe kraavi. Võit juba paistis... ja siis järsku... istume katkise küna juures.* (Neil juhtudel tuleks siiski eelistada mõttekriipsu.)

3) katkeliste lausete ning lauseosade vahel, näit.:

1. *Ssst!... kuule!... kopp-kopp-kopp!... Koputatakse jälle...*

2. *Ei, me ei ole löödud... Ka selle praegusega mitte.*

Harjutus 51.

§ 59. Jutumärgid.

Jutumärkidesse pannakse:

1) otsene kõne, näit.: *Ning ema küsis edasi: „Kas ta oli... vahva soldat?” — „Sinu lastest tuleb öelda, et nad on kõik vahvad,” naeratas kondise näoga mees.* (A. Jakobson.)

2) teise autori teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid), näit.: „NSV Liidu kodanikel on õigus tööle,” on öeldud konstitutsiooni §-s 118.

3) ütlused, millele tahetakse anda pilkeline varjund, näit.: *Kui ta oli plehkuminekul terve nahaga pääsenud, siis hakkas ta meie ees oma „julgusega” hooplema.*

4) kirjutuste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, laevade, teatrite jne. nimed, näit.: *Eduard Vilde romaan „Külmale maale”. Kõnesolevast uudisest lugesin „Rahva Hääles”. Kooperatiiv „Tarbija” kaupleb hea eduga. Ristleja „Kirov” peatus Tallinna reidil.*

5) sõnad või laused, mida ei anta nende harilikus tähenduses, vaid grammatiliste vormidena, näit.: *Omadussõna „hea” keskvärre on „parem”. „Poiss jookseb” on laiendamata lihtlause.*

Harjutus 52.

§ 60. Sulud (klambrid).

Sulgudega eraldatakse kõiksugused seletavad vahemärksed ja sõnad, s. o. kiillaused ja -sõnad, näit.: *Kirjanik Ernst Säreava (endine perekonnanimi Peterson) on töötanud kauemat aega (alates a. 1906) Tallinna koolides.*

§ 61. Sidekriips.

Sidekriipsu tarvitatakse:

1) poolelijäävate sõnade lõpus ja sõnade silbitamisel ning poolitamisel, näit.: *kir-ju-ta-mi-ne; sõna „kirjutamine” tüvi on „kirjuta-”;*

2) liitsõna osa asemel, mis jäetakse kordamata, näit.: *kodu- ja metsloomad;*

3) lugemise hõlbustamiseks, näit.: *kuu-uuriija, õigekeel-
sus-sõnaraamat, plekk-karp;*

4) pärisnimedes, nagu *Põhja-Eesti, Ida-Euroopa, Lõuna-Ameerika*;

5) kokkukirjutamisel, kui liitsõna üheks osaks on number, täht, märk või sõnaosa, näit.: *12-aastane poiss, Z-kujuline raud, x-jalad, da-tegevusnimi*;

6) sõnade ühendamisel, näit.: *edasi-tagasi, aeg-ajalt, elu-olu*.

§ 62. Apostroof (ülakoma).

Apostroofi tarvitatakse:

1) väljajäetud tähe (hääliku) märkimiseks, näit.: *Aga kui torm minu kandlelt kostab siiski kõrvu sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'!* (A. Haava.)

2) omastavakujuliste pärisnimede käänamisel, näit.: *Palgi't, Kase'le, Shakespeare'ile*.

§ 63. Kõrvuti olevate kirjavahemärkide järjekorrast.

Kõige sagedamini tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Kui jutumärgid või mõttekriips käivad ainult eelneva lause o s a (näiteks sõna) kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipse tarvitatakse k o g u eelneva lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele. Näit.: *Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer”?* (Jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eraldatud ainult sõna „koer”.) *„Missugusesse käändkonda kuulub see sõna?” küsis õpetaja.* (Jutumärgid käivad kogu esimese lause kohta ja on seepärast küsimärgi järel.) *„Missugusesse pöördkonda kuulub sõna „õppima”?” küsis õpetaja.* (Sõna „õppima” jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel.) *Küllap ta teadis — miks ei pidanud ta seda teadma? —, et*

sa homme kavatsed ära sõita. (Mõttekriipsudega on eraldatud eelneva lause osa; küsimärk, mis käib sama lauseosa kohta, on mõttekriipsu ees; koma, mis käib kogu eelneva lause kohta, on mõttekriipsu järel.) *Ma tean, kes eile meil käis, — onu!* (Mõttekriips eraldab kogu eelneva lause sõnast *onu* ja on seepärast koma järel.)

Kui autori sõnad on kiillausena paigutatud otsese kõne vahele, siis asetatakse jutumärgid esimese koma järele ja kiillause teine koma on jutumärkide ees. „Loodan,” **ütles isa,** „et sa järgmisel aastal veel paremini õpid.”

Kordamisharjutused 53—58.

Kolmas osa.

XI. Tähenäusõpetus.

§ 64. Sõna ja selle tähendus. Leksikaalne sõnaühend ja idioom.

Inimene on ühiskondlik olend. Ühiskonna aluseks on töö, s. o. materiaalne tootmisprotsess. Inimesed on algusest peale elanud kollektiividena ja tootmine on seega ühiskondlik nähtus. Tootmiseks valmistavad inimesed tööriistu, s. o. tootmisvahendeid.

Tööprotsessis on inimestel vaja astuda teatavasse suhetesse omavahel ja nende asjadega, millega nad tegelevad. Neid suhteid aga on vaja mõista, sest tootmine on teadlik ja sihikindel protsess. Tööprotsessis tekib inimestel vajadus üksteisele midagi öelda ja mõista seda, mida öeldakse.

Töö on inimese loonud ning tootmisprotsessis on tekkinud mõtlemine ja keel. Loomad ei tooda ja seepärast ei ole neil ka mõtlemist ega keelt. Keel on Marxi ja Engelsi poolt antud definitsiooni järgi „praktiline tegelik teadvus”. Mõtlemine ja keel on tekkinud ja arenenud tootmise ning kogu ühiskondliku elu arenemise alusel.

Keel on inimestevahelise suhtlemise vahend. Suhtlemisühikuteks on laused, mis sõnadega väljendavad mingit mõtet, tahet või tundmust. Lause koosneb sõnadest, mis tähistavad

asju, olendeid, nähtusi, tegevusi, omadusi, suhteid või nende kujutlusi ja mõisteid. Mõiste on asjade, nähtuste jne. üldiste ning oluliste omaduste (tunnuste) ja suhete peegeldus inimese peaaigus.

Sõna üldistab, sest iga sõna (peale pärisnimede) väljendab asjade liiki ehk klassi nende suhetes teiste asjadega ja inimeste suhtumist nendesse asjadesse. Näit. sõna *hobune* tähendab igasugust hobust, hobuse omadusi ja suhteid ning inimese suhteid hobusega. Inimestele on tähtis asja otstarve ehk funktsioon, s. o. milleks vajatakse teatavat asja, missuguseid inimeste vajadusi ta rahuldab. Selle järgi, missuguseid inimeste vajadusi rahuldab ühed või teised asjad, hakatigi neid eraldama üksteisest ja anti neile nimetused. Asjade looduslike omadusi arvestati nende nimetamisel niipalju, kui palju nad tulid nähtavale inimeste tarvete rahuldamisel. Olulise tunnuse järgi anti asjade nimetus. Hilisemal ajal tekkinud sõnade juures on seda näha. Näit.: *lennuk* (masin, mis lendab), *puusepp* (tööline, kes teeb puust asju ja ehitab maju), *raudtee* (tee, mille olulisemaks osaks on raudrööpad, mida mööda rong liigub), *aurulaev* (laev, mis liigub auru jõul) jms.

Et inimesed hakkasid asju eraldama ja neid nimetama nende funktsiooni järgi, selgub meile, kui võrdleme kodu- ja metsloomade nimetusi. Igal metsloomade liigil on ainult üks nimetus, koduloomadel aga on nimetused ka ea ja soo järgi. Näit.: 1) *vasikas, mullikas, lehm, pull, härg* (liigi üldnimetust *veis* tarvitatakse harva); 2) *hobune, mära, täkk, ruun, sälg, varss*; 3) *kana, kukk*. See on sellepärast, et igapähele neist on oma eriline ülesanne inimese majapidamises: *l e h m* annab piima, *h ä r g* on veoloomaks jne. Et metsloomadel on igal liigil ainult üks nimetus, näit.: *karu, hunt, orav, jänes* jm., see tuleneb sellest, et inimestele on ükskõik, kas metsloom on isane või emane, noor või vana.

Sõna on häälikulises aineses kehastatud mõiste, millele tegelikus elus vastab reaalne ese, olend, nähtus jne. Sõna on ühtlasi ka keele lühim iseseisev osa suhtlemisühikus. Näit.: lauses *Kolhoosnikud kuivendavad sood* on suhtlemisühikul kolm osa, mis võivad esineda iseseisvalt.

Sõna on üldine ka selles mõttes, et ta kuulub kogu keelt kandvale kollektiivile (hõimule, rahvale). Kõik ühe kollektiivi liikmed mõistavad ja tarvitavad üht sõna ühtemoodi, s. o. ühes ja samas tähenduses.

Sõna tähenduse moodustabki mõiste, mis tekib asja ühiskondliku funktsiooni põhjal, s. o. üldistus, mis sõnas on kindistatud ja mille tõttu teatav sõna võib tähistada mitte ainult ühte eset, vaid kõiki sellesse liiki kuuluvaid ühesuguseid esemeid ja nähtusi.

Mõnikord võivad üht mõistet väljendada kaks ja isegi rohkem sõna, näit.: *tööd tegema = töötama, juttu ajama = vestlema, aru saama = mõistma, abi andma = abistama, suitsu tegema = suitsetama, suud andma = suudlema, ära andma = reetma, end üles pidama = käituma* jne. Siia kuuluvad ka *osa võtma, allä andma, sisse tegema, üles ütleva, lüüa saama, järele andma* jne.

Niisuguseid sõnaühendeid, mis väljendavad üht mõistet, nimetatakse leksikaalseiks sõnaühendeks.

Leksikaalse tervikuna funktsioneeriv sõnaühend, mille liikmed on aja jooksul ühte kasvanud nii, et neid ei saa osadeks lahutada, on idioom. Idioome ei saa harilikult sõna-sõnalt teise keelde tõlkida. Näit.: *ülepeakaela tegema, auku pähe rääkima, vahele jääma, sisse vedama, haljale oksale saama* jt.

Selleks, et inimesed võiksid üksteise kõnest aru saada, peab igal sõnal olema oma täpne ja kindel sisu ehk tähendus, nii et selles ei saaks tekkida mingisuguseid kahtlusi või kaksipidi-arusaamist. Eriti tähtis on sõnade sisu täpne piirit-

lemine teaduslikus väljenduses. Väga täpne peab olema ka näiteks juriidiliste normide sõnastus.

Tähtsamate sõnade sisu määravad kindlaks vastavais käsiraamatuis nende piiringud ehk definitsioonid (näiteks geomeetrias: mis on sirgjoon, paralleeljoon, kolmnurk jne.). Kuidas saada korralikke definitsioone ja üldse korralikku mõtlemist ning mõtete täpset väljendust, seda õpetab loogika. Seda osa keeleteadusest, mis käsitleb sõnade tähenduslikku külge, nimetatakse semasioloogiaks ehk tähendusõpetuseks.

Iga kultuurkeel sisaldab palju üld- ja erimõisteid, mille kasutamisel peame teadma nende õiget ja täpset sisu. Väärarusaamisest ja kasutuist vaidlustest päästab meid tarvitatavate sõnade sisu loogiline analüüs, selgusele jõudmine selles, mida keegi täpselt ühe või teise sõnaga mõtleb. Meile tundmata sõnade seletusi leiame igasugustest (rahvusvaheliste, uus-, oskus- jne. sõnade) sõnaraamatuid.

Harjutus 59.

§ 65. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus.

Monoseemia ja polüseemia.

Iga sõna (välja arvatud pärisnimed) on üldistus, sest ta nimetab asjade liiki või klassi. Üldistuse aste võib olla väiksem või suurem. Võrreldes mõisteid *kask* ja *puu* ning *hobune* ja *loom* näeme, et *puu* ja *loom* on üldisemad kui *kask* ja *hobune*.

Üldistus on niisugune protsess, milles mõtlemine üldistab tervetele asjade või nähtuste liikidele omased olulised tunnused üheks mõisteks, jättes kõrvale mõned erilised ja mitteolulised tunnused. Nii saame sellised üldised mõisted ja sõnad nagu *taim*, *loom*, *mateeria*. Tehakse vahet konkreetsete ja abstraktsete mõistete ja sõnade vahel. Abstraktsioon võib tekkida sel teel, et me eraldame oma-

duse asjast ja kujutleme seda omadust iseseisvana. Näit.: *suurus, väärtus, vaprus, kohustus, tarkus* jt.

Abstraktsioon võib areneda sõna konkreetsest sisust eemaldumise ja tema üldistatud tähenduses kasutamise võimaluse tõttu. Abstraktsed mõisted-sõnad tekivad ühiskondliku elu ja mõtlemise arenemisel konkreetsetest mõistetest-sõnadest.

Näiteks sõna *nõu* tähendas algul arvatavasti mõnd riista. Praegu on ta konkreetse tähenduses sõnus *söögi-* ja *joogi-nõud*. Siis hakkas ta tähendama vahendit (vrd. sõna *abinõu*). Hiljem sai *nõu* sõnalise abistamise tähenduse. (Vrd. *Ta andis mulle head nõu*.) Kui kunagi vanal ajal *andis nõu* tähendas seda, et andis tööriista või vahendi, siis nüüd *antakse nõu* sõnadega. Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooniga läks riigivõim nõukogude kätte ja nüüd on sõnal *nõu* ühiskondlik ja riiklik tähendus.

Üks ja sama sõna võib ühes sugulaskeeles (või isegi murdes) tähendada üht asja ja teises hoopis midagi muud. Nii näiteks on häälikulooliselt ühed ja samad sõnad soome ja eesti keeles sageli erineva tähendusega.

Soome sõna	<i>katsoa</i>	tähendab eesti keeles	<i>vaadata,</i>
	<i>puhua</i>	„ „ „	<i>juttu ajada,</i>
	<i>siunata</i>	„ „ „	<i>õnnistada,</i>
	<i>vaimo</i>	„ „ „	<i>naine,</i>
	<i>sulhanen</i>	„ „ „	<i>peigmees,</i>
	<i>kesä</i>	„ „ „	<i>suvi,</i>
	<i>ilo</i>	„ „ „	<i>rõõm</i> jms.

Kui sõnal on ainult üks tähendus, siis sellist sõna nimetatakse *monoseemiliseks* sõnaks. Kuid on palju sõnu, millel on mitu tähendust. Neid nimetatakse *polüseemilisteks* ehk paljutähenduselisteks sõnadeks. Niisugused sõnad on näiteks:

sulg —	1) linnusulg, 2) terassulg
tera —	1) viljatera, 2) silmatera

klass —	1) rühm õpilasi, 2) ruum, milles õpetatakse, 3) ühiskondlik klass (näit. kapitalistid ja töölised, mõisnikud ja talupojad), 4) asjade liik jne.
leht —	1) puuleht, 2) paberileht, 3) adraleht, 4) ajaleht jne.
koor —	1) puukoor, 2) piimakoor jt.
pea —	1) inimese pea, 2) valitsuse pea, 3) naelapea, 4) viljapea jne.
silm —	1) nägemisorgan, 2) nõelasilm, 3) võisilm pudrus jt.
paik —	1) koht, 2) lapp riidel
terve —	1) mittehaige, 2) kogu, kõik
maa —	1) muld, 2) pinnas, maapind, 3) kellelegi kuuluv maatükk, 4) riik, 5) küla, 6) kuiv- e. maismaa, 7) planeet jne.
käsi —	1) ihuliige õlast kuni sõrmeotsteni, 2) käelaba, pihk, 3) võimu, jõu, juhtimise sümbol, 4) allkiri, 5) abielu, abiellumise sümbol, 6) pool, külg jms.
büroo —	1) kirjutuslaud, 2) kontor, 3) inimesed, kes töötavad büroos, 4) rühm inimesi, kes asutist või organisatsiooni juhivad, näit. poliitiline büroo.
operatsioon võib olla:	1) sõjaline, 2) rahaline, 3) meditsiiniline jt.
reaktsioon võib olla:	1) keemiline, 2) füsioloogiline, 3) psüühiline, 4) ajalooline (ühiskondlik) jt.

Kõigil neil juhtudel on ühel ja samal sõnal mitu tähendust. Polüseemia tekib ühiskondliku arenemise põhjal. Ühe asja nimetus kantakse üle teisele asjale ja mõlemad võivad

jääda keelde, või ühe asja funktsioon muutub, mille tagajärjel sõna saab uue tähenduse. Näiteks vanasti kirjutati linnusulega. Kui aga tarvitusele tuli terrassulg, nimetati see ka suleks funktsiooni alusel. Sõna *tööline* tähendab kapitalistlikus ühiskonnas ekspluateeritava ja rõhutud, ilma õigus-teta klassi liiget, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes müüb oma tööjõudu kapitalistile, kes ei maksa talle kogu toodetud produkti eest. Nii loob tööline kapitalistile lisaväärtust, millest tulebki viimase kasum. Nõukogude Liidus aga tähendab sõna *tööline* valitseva klassi liiget, keda keegi ei ekspluateeri. Sellele klassile kuuluvad tootmisvahendid ja ta teostab proletariaadi diktatuuri, tõmmates kõik töötajad sotsialismi üles-ehitamise tööle. Ühine on sel sõnal neil ja meil see, et tööline teeb kehalist tööd. Nii tekivad paljutähenduselised sõnad.

Sõna täpne tähendus saab meile selgeks kontekstis, s. o. lauses koos teiste sõnadega. Võrrelge näiteks sõna *asi* tähendust järgmistes lausetes: *Pane see asi siia. See on vajalik asi. Igal asjal on oma funktsioon ja koht inimeste elus. Asjad ja nähtused peegelduvad inimeste ajus. See pole sinu asi. Sellest saab asja. Ma tulin teile asja pärast. Asja ees, teist taga. See on meie ühine asi. Asi on räbal. Mis asju sa siin ajad? Töö on meil auasjaks jne.*

§ 66. Homonüümid.

Homonüümideks nimetatakse sõnu, mis häälikuliselt on samakõlalised, kuid tähenduselt erinevad. Homonüümideks ei ole paljutähenduselised sõnad, s. o. sõnad, millel on mitu tähendust, nagu *klass*, *büroo* jt., vaid erinevad sõnad, mis on aja jooksul ainult juhuslikult muutunud samakõlalisteks. Näit.:

saar —	1) puu, 2) osa maismaad meres
tee —	1) jook, 2) koht liiklemiseks
rahu —	1) vaikus, 2) nääre, 3) veedalune kalju
aru —	1) kuiv rohumaa, 2) mõistus
tint —	1) vedelik kirjutamiseks, 2) kala
matt —	1) mõõt, 2) abinõu jalgade pühkimiseks, 3) läiketu
soostuma —	1) nõusse jääma, 2) sooks muutuma

Eeltoodud sõnad on täielikud homonüümid, sest nad on kõikides vormides sarnased.

Sõnad, mille sarnasus piirdub vaid mõne üksiku vormiga, on osalised homonüümid, näit.: kiil (om. kiilu ja kiili), viil (om. viili ja viilu), sool (om. soola ja soole), anne (om. ande ja andme), tee (tegema, (maan)tee), viis (viie, viisi, viima) jt.

Harjutus 70.

§ 67. Sünonüümid.

Sünonüümid on sõnad, mille tähendus on enam-vähem üks ja sama, kuid mis häälikuliselt erinevad. Sisuliselt erinevad nad üksteisest tähendusvarjundi või emotsionaalsuse poolest. Ka leksikaalsed sõnaühendid võivad esineda sünonüümidena. Näit.:

A. seltsimees — sõber

seltsimees — inimene, kes kuulub samasse ühiskondlikku klassi, omab sama maailmavaadet, kellega koos töötatakse ja ühise asja eest võideldakse: *Olime head seltsimehed ja võitlesime ühes partisanisalgas.*

sõber — lähedane seltsimees, inimene, kellesse suhtutakse erilise usalduse ja armastusega: *Me oleme lapsepõlvesõbrad.*

proletaarlane — tööline

proletaarlane — palgatööline kapitalistlikus ühiskonnas, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes on sunnitud oma tööjõudu kapitalistile müüma ning talle lisaväärtust looma: *Kõigi maade proletaarlased, ühinege!*

tööline — kapitalistlikus ühiskonnas — sama mis proletaarlanegi; Nõukogude Liidus — füüsilist tööd tegev valitseva klassi liige, klassi, kellele kuuluvad tootmisvahendid ja kes ehitab sotsialismi: *Töölised ületasiid plaani.*

eesmärk — siht — suund — otstarve

eesmärk — etteseatud märk, asi, koht, ideaal, mille poole püüeldakse, mida tahetakse saavutada: *Meie eesmärk on kommunism.*

siht — püsiv tee millegi poole liikumiseks; koht, kuhu poole läheb liikumissuund: *Ta võttis oma liikumise sihiks suure tamme järve kaldal. Meil olgu selged sihid silmade ees.*

suund — liikumise või tegevuse siht; joon, mis kuhugi poole viib: *Politiiline suund on õige. Väeosa liikus Riia suunas.*

otstarve — ülesanne, mis millelgi on täita, funktsioon, milles miski on: *See ei täida oma otstarvet (ülesannet).*

tagajärg — tulemus — järeltus

tagajärg — see, mis paratamatult järgneb teole: *Sel sammul oli hea tagajärg.*

tulemus — sihikindla tegevuse tagajärg, mingi teguri saadus, resultaat: *Meie püüdeil oli tulemusi. Millised on su õppimise tulemused?*

järeldus — millegi kohta tuletatud otsus; otsuse tuletamine: *Ta tegi sellest õige järelduse.*

B. aru saama — mõistma — oskama — käsitama

aru saama — selge olema, selgeks saama: *Ta sai sellest kohe aru.*

mõistma — mõistusega sisuliselt vastu võtma, keerulisest olukorrast aru saama: *Ma ei mõista, mis te sellega öelda tahate. Ta näis mind mõistvat.*

oskama — oskust omama: *Ta ei oska seda teha.*

käsitama — mõistma, aru saama millestki teataval viisil: *Ta käsitas küsimust marksistliku dialektika seisukohalt.*

C. kena — **ilus** — **kaunis** — **suurepärane** — **tore** — **oivaline**
julge — **mehine** — **vahva** — **vapper**

uhke — **kõrk** — **upsakas**

D. enese, enda — **oma**

enese, enda — osutab isikule, kellele tema oma tegevus on tagasi sihitud; tarvitatakse verbiga ja kaassõnadega: *Jättis enda ilma. Aino vaatab enese ette.*

oma — väljendab kuuluvust, päraltolekut; tarvitatakse nimisõnaga: *Tõi oma raamatud siia. Ta sai oma kaastöölistega hästi läbi.*

miski — **mingi**

miski (om. millegi) — nimisõna asemel: *Miski vaevab mind.*

mingi (om. mingi) — omadussõna asemel: *Mingi mure vaevab teda.*

mingi — **mõni**

mingi — sisult ebamäärane: *Siia sobiks mingi seinamaal.*

mõni — arvult ebamäärane: *Vajaksime veel mõnd Kõleri maali.*

mõlemad — **kumbki**

mõlemad — asjaosalised kuuluvad ühisesse rühma: *Mõlemad töötavad samal erialal.*

kumbki — asjaosalisi käsitatakse eraldiolevatena: *Isa kinkis kummalegi pojale suusad.*

kõik — **kogu**

kõik — kui mõtleme üksikutele osalistele: *kõik tegelased.*

kogu — kui mõtleme tervikuliselt: *Olin kogu aja seal.*

teine — muu

teine — vastandliku tähenduse korral: *teine, mitte see-sama küsimus.*

muu — ülejääv: *Muu mind ei huvita.*

seesugune — niisugune — selline — säärane (omavad ainult stiililist erinevust)

seesugune, niisugune: *Niisugust otsust ta ei oodanud.*

selline: *Sellises olukorras tuleb võidelda.*

säärane: *Säärast viga tuleb vältida.*

E. ikka — üha

ikka — üldises mõttes: *Ikka sajab veel.*

üha — ikka veel, aina (järjest kasvava nähtuse korral):
Sajab üha rohkem.

ja — ning

ja — üldine ühendav sidesõna

ning — stiililine variant eelmisele; võib olla lisatähendusega *seejuures, ühtlasi*: *See on kuues ning viimane tund.*

kuid — aga — ent — vaid

kuid — toonitab tugevat vastandlikkust: *Olen haige, kuid töötan siiski.*

aga — keskmine vastuolu: *Lennuk sai vigastada, aga lendur jäi terveks.*

ent — väljendab enesestmõistetavat ja vastuvaidlematut mingi väite tõestamiseks: *Olime sunnitud taanduma, ent taandumine ei tähenda veel kaotust.*

vaid — eitava lause või sõna järel: *Mitte inglased ega ameeriklased, vaid Nõukogude armee purustas fäšistliku Saksamaa sõjalise jõu.*

Harjutused 61 ja 62.

§ 68. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad.

Ühest põhitüvest ehk juurest võib liidete abil tuletada rea teisi sõnu, millel on tähenduse poolest midagi ühist. Nii näiteks saame sõnast **meel**: meeldima, meelitama, meeeldi, meelsus jt.; sõnast **käsi** saame käeline, käendama, käsilane, käsiline, käsinik, käsitu, kättelema, kättama jt.

1) **käsitama** — 1) aru saama, mõistma; 2) ümbritsema, sisaldama: *Mees käsitas (= mõistis) seda nii, et maa kuulub riigile. Sotsioloogia käsitab (= sisaldab) kõiki ühiskonnateaduste alasid.*

käsitlema — tegemist tegema, arutama (küsimust): *Seda küsimust käsitleb autor põhjalikult.*

käsitsema — käte abil tegelema, tarvitama: *Õpin relva käsitsema.*

2) **juht** (om. juhi) — juhtiv isik või organisatsioon: *Seltsimees Stalin on Nõukogude Liidu rahvaste juht.*

juhtima — tegevust suunama (näit. riiki, asutist, organisatsiooni juhtima): *Kommunistlik partei juhib töölisklassi.*

juhatama — juhatust, seletust andma, kätte näitama: *Juhatab koosolekut.*

juha — väike juhtiv toru e. kanal (organismis)

juhe (om. juhtme) — juhtiv asi (traat, toru)

juhend — juhtnõor, instruksioon

juhendama — juhtnõore andma, õpetama

juhinduma — juhitav olema: *Selgete põhimõtete alusel on kerge juhinduda.*

juhtkond — asutise või organisatsiooni juhtivad tegelased

juhised — reegel (näit.: õigekirjajuhised)

3) **juht** (om. juhu) — üksik sündmus, asjaolu, ettetulnud üksikseik: *Tulen igal juhul.*

juhtuma — ette tulema, ootamata, ettenägematult toimuma

juhtum — juhtunud asjaolu, juht, kord

juhus — juhuslik, ettenägemata sündmus, hea võimalus, soodus juhtum: *See oli vaid juhus, et pääsesime nii, et keegi seda ei näinud.*

juhuslik

juhtumus — erakordne sündmus, seiklus

4) **kohus** (om. kohtu) — asutis õiguse mõistmiseks; õigusemõistmine

kohtunik; **kohtulik**; **kohut** mõistma; **kohut** käima; **kohutusse** kaebama; **kohtualune**; **ülekohtune**

5) **kohus** (om. kohuse) — kohustatud olek: *Täidame kodaniku aukohust.*

kohustus — kohuse üksikjuhtum, kohus: *Võtsin endale erikohustused aktsiooni läbiviimisel.*

kohuslik — vajalik, sunduslik

kohustama: *See kohustab mind paremini töötama.*

kohustuma: *Kohustusin teda aitama.*

6) **andma**

anne (om. ande) — 1) vaimuanne, talent; 2) mingi kirjandusliku väljaande osavihk: *Tal on hea kõneanne. Raamat ilmus annete kaupa.*

andekas

andekus — andekas olek

anne (om. andme) — antud teade, teadaolev fakt; tingimus: *Meil on küllalt andmeid selle kohta, et Tšehhoslovakkia, Ungari, Poola, Bulgaaria ja Rumeenia lähevad sotsialistlikule arenemisteele.*

and (om. anni) — andmine, kingitus, näit. *hea piimaanniga lehm*

andam — riigimaks, panis

annetama — kinkima

annus — antav määr; portsjon, doos, ose

üleannetu — vallatu

anduma — end andma: *Andusin tööle.*

andumus — enda andmine

- 7) **liikuma** — ühest kohast teise minema, liikumises olema: *Kõik liigub.*

liigutama — liikuma panema

liiklema — püsivalt, korduvalt ühest paigast teise liikuma, liikumise teel ühendust pidama: *Suurlinnas on vilumatul raske liigelda.*

liiklus — ühest kohast teise liiklemine liiklemisvahenditega

liikuv

liikvel — *Oli küll vara, kuid inimesed olid juba liikvel.*

- 8) **liige** (om. liikme) — organismi osa (näit. käsi); organisatsiooni ühik (näit. *partei*liige)

liigend — liikekoht (näit. liigend noal, hing uksel)

liigendama — liikmeteks, üksikosadeks lahutama

liiges — luuotste ühenduskoht

- 9) **üks** (om. ühe); **ühte panema; ühendama; ühinema**

ühik — aja, ruumi, mõõdu jm. üksus

ühing — selts, organisatsioon

ühistu — kooperatiivühing

ühisus — ühine olek

ühiskond — inimestevaheliste suhete kogum, suhete, mille aluseks on materiaalne tootmine

ühiskondlik

- 10) **oma**

omama — oma olema: *Oman autot.*

omadus — laad, olek, tunnus, iseärasus

omand — kellegi päralt olev või kellelegi kuuluv asi või varandus (näit. *eraomand*)

omandus — omandamine, kellegi päralt olev varandus

omandama — omaks võtma, endale saama; endale muretsema; ära õppima: *Kolhoos omandas veski. Ärge omandage halbu harjumusi! Poiss ei oma enam kõiki neid teadmisi, mis ta koolis oli omandanud.*

omastama — omaks tegema, omavoliliselt endale võtma: *Omastas raamatukogu raamatu.*

omistama — omaks lugema või pidama: *Ta omistab sellele suurt tähtsust.*

omane — kellelegi või millelegi iseloomulik, tunnuslik: *Kommunistile on omane töötada ühiskonna heaks.*

omanik — valdaja: *Selle maja omanik on meie käitise tuntud lõõktööline.*

11) tundma

tunne (om. tunde) — tajutav tundeeluline nähtus, füüsiline ja mõistuslik (näit. *valutunne, rahvustunne*)

tundmus — meeleliigutus, emotsioon: *Ta oli tundmuste meelevallas.*

tundlik — mingit tunnet omav; mingit tunnet hõlpsasti tajuv, näit. *külmatundlik, valutundlik. Mimosos on tundlik puudutuse vastu.*

tundlikkus — tundlik olek

tundmatu — mitte tuntud

tunnetama — ära tundma asjaolude või nähtuste olemust ja seost: *Meie võime asju tunnetada.*

tunnetus — asjade ja nähtuste tunnetamine

tunnus — tundemärk

tunnustama — kehtivaks või väärtuslikuks hindama või pidama: *Selle kirjaniku teosed on üldiselt tunnustatud.*

tunnistama — (kohtus) kellegi kohta teatama, mida on nähtud või mida teatakse; väitma: *Kohtus tunnistas ta end süüdi.*

12) **tegema**

tegelema — tegelikult töötama mingil alal: *Ma sellega ei tegele.*

tegelane — tegeleja mingil alal (näit. *avaliku elu tegelane*)

tegelik

tegelikkus — tõelisus

tegevus

tegevusetus

tegelinski — tegelane (halvustavas tähenduses)

teesklima — silmakirjalikult näitama, simuleerima

tegu

tegur — kaasamõjuv asjaolu, jõud

tegutsema — millegagi tegemist tegema, tegevuses olema

tehing — äriline operatsioon

teos

teostama — teoks tegema

teostuma — teoks saama

teokas — tegujõuline, teguderohke

tehe (tehte) — mingi tegevus, operatsioon

On sõnu, mis on tuletatud ühest juurest ja väljendavad eri mõisteid, kuid häälikuliselt erinevad ainult ühe või kahe hääliku poolest (näit. sõnapaarid *omadus* ja *omandus*, *tunnustama* ja *tunnistama*) või langevad mõnes muutes täiesti kokku (*anne*, *ande* ja *andme*). Et neid sõnu õigesti tarvitada, on neid vaja tunda. Toome mõned sellised sõnad.

1) **asetama** — paigutama, panema: *Aseta raamat riitulile!*

asendama — asemele panema, aset täitma: *Praktikant asendas õpetajat.*

2) **etendama** — mängima või ette kandma (näidendit): *Etendati A. Jakobsoni „Elu tsitadellis”.*

edendama — edasi viima, arendama, edenema panema: *Sotsialistlikku kultuuri tuleb edendada.*

esitama — ette või esile tooma; tutvustama: *Me esitasime oma seisukohad.*

esindama — asemik olema, kellegi nimel esinema: *Sm. Tuulik esindas ametiühingu komiteed.*

esildama — esile tooma: *Ta esildas töölisklassi elu USA-s.*

3) **puuduma** — ära või puudu olema: *Mul puuduvad andmed.*

puutuma — millegi vastu ulatuma, käega katsuma; kellegi või millegi kohta käima: *See ei puutu minusse.*

4) **eristama** — eri liiki asetama: *Neid taimi on raske eristada.*

eritama — välja eraldama, sekreteerima: *Meie keha eritab higi.*

5) **kujutama** — kujude kaudu esitama; silmale nähtavaks tegema: *See teos kujutab klassivõitlust.*

kujutlema — ette kujutama

kujundama — kuju andma, vormima: *Kooli ülesandeks on nõukogude inimese kujundamine.*

6) **toimima** — talitama: *Peab energiliselt toimima.*

toimuma — teostuma, sündima: *Valimised toimusid hästi.*

7) **joonistama** — maalima

joonestama — jooni tõmbama, joonte abil plaani tegema

8) **kohandama** — kohaseks tegema, kohanema panema
kohaldama — rakendama

9) **alluma** — kellegi või millegi alla kuuluma, all olema: *See allub ministrite nõukogule.*

alistuma — alla andma, end alla heitma, nõustuma, subordineeruma: *Sa pead sellele otsusele alistuma.*

- 10) **asuma** — kuskil olema, leiduma (olendite kohta);
midagi tegema hakkama: *Komitee asub linnas. Ta asus tööle.*
asetsema — leiduma, aset olema (esemete kohta):
Maja asetseb tänavanurgal.
- 11) **järgnema** — järgmisena tulema, järele tulema või minema: *Talvele järgneb kevad.*
järgima — järeltulijaks, järglaseks olema; midagi silmas pidama: *Ta järgib seadust.*
- 12) **loetlema** — üksteise järel nimepidi üles lugema
loendama — arvuliselt ära lugema, arvu kindlaks tegema
- 13) **näide**: näiteks (mitte näituseks!)
näitus — asjade väljapanek, et nendega teisi tutvustada
näidis — eeskuju-näide, muster, proov, skeem

Harjutused 63 ja 64.

§ 69. Antonüümid.

Antonüümideks ehk vastandsõnadeks nimetatakse sõnu, millel on üksteise suhtes vastandlik (vastukäiv) tähendus. Näit.: *päev* — *öö*; *töölisklass* (*proletariaat*) — *kodanlus*; *minevik* — *tulevik*; *kasulik* — *kahjulik*; *ehitama* — *lõhkuma*; *armastama* — *vihkama*; *jah* — *ei* jne.

Sõnade sisu täpsemaks mõistmiseks on neid sageli kasulik vastandada. Eriti vaidlustes toob antonüümide kasutamine vajalikku selgust. Ka sünonüümide täpsustamiseks on kasulik antonüüme tuua. Sõnadele *uus* ja *noor* on antonüümiks *vana*. Sellest selgub, et sõnal *vana* on kaks tähendust — *uue* ja *noore* vastandina.

Rahvusvaheliste kultuursõnade hulgas leidub palju kindlakskujunenud antonüümsete sõnade paare, millega on vaja

olla tuttav. Eriti tähtis on teada antonüüme ühiskondliku elu alalt. Niisugused internatsionaalsed antonüümsed sõnad on näiteks *sotsialism — kapitalism; materialism — idealism; subjekt — objekt; analüüs — süntees; positiivne — negatiivne; konkreetne — abstraktne.*

Sageli on antonüümid moodustatud vastavate prefiksite abil, näit.: *eksport — import; sümpaatia — antipaatia; harmoonia — disharmoonia; mobiliseerima — demobiliseerima; poliitiline — apoliitiline* jm.

Eesti keeles on antonüümide moodustamise vahendeiks eesliited *eba-* ja *mitte-* (näit, *ebateadlik, mitteametlik*) ning omadussõnaline liide *-tu* (näit. *andetu, surematu*).

Harjutus 65.

§ 70. Sõna tähenduse muutumise seadusi.

Sõna tähendus võib ajaloo kestel muutuda, kuna sõna häälikuline külg võib jääda seejuures muutumata. Sellel tähenduse muutumisel on oma seaduspärasus.

Kõigepealt on keeles niisuguseid sõnu, mille sisu muutumine seisab selles, et sõna on varemalt tähendanud üht asja, hiljem aga on hakanud tähendama teist asja. See on olnud võimalik sellepärast, et ühe asja asemele inimeste elus on astunud teine asi, mis hakkas täitma esimese funktsiooni ehk otstarvet. Näiteks kuni 19. sajandi keskkohani kirjutati hane *sulega*. Siis leiutati metallist kirjutusvahend, mida hakati ka *suleks* nimetama. *Sulega* ei ole sel terasest asjal muud midagi ühist kui funktsioon, sest temaga kirjutatakse samuti nagu hanesulega.

Varemal ajal valgustas petrooleumi *lamp* tuba. Nüüd on meil selleks otstarbeks elektri *lamp*, mis oma osade, ehituse ja materjali poolest on hoopis midagi muud kui petrooleumilamp, kuid teda nimetatakse ka *lambiks* ühise

funktsiooni alusel petrooleumilambiga. Sama lugu on sõnaga *jalg*. Inimesel ja loomal on jalad, millel nad seisavad ja liiguvad. Ka laual ja mõnedel teistel asjadel on jalad, millel nad „seisavad”.

Nõukogude keeleteadlane akadeemik N. Marr näitas, et nii mõneski keeles on sõna *käsi* (*käpp*) saanud *kepi* või *kivi* tähenduse, sest kepil ja kivil oli käe funktsioon toidu hankimisel ja enda kaitsmisel. Töö kujundas inimese. Käsi oli esimeseks, looduse poolt antud tööriistaks. Käega hakkas ta keppi ja kivi tarvitama. Need pikendasid ja tugevdasid kätt. (Vrd. vene sõnu *pal-ets* = sõrm ja *pal-ka* = kepp. Neil on ühine osa *pal*.)

Akadeemik N. Marr näitas ka, kuidas ühe looma nimi on teisele üle kantud, kui selle looma asemele astus teine tema funktsioonis. Nii on ladina sõnadel *caballus* = hobune ja *camelus* = kaamel ühine osa *cabal-* ja *camel-*, milledes *b* on vaheldunud *m*-ga. Eesti sõna *lehm* on mordva keeles *lišme*, mis tähendab hobust.

Akadeemik N. Marr seletas ka, mispärast ladina sõnad *sol* (päike) ja *sal* (sool) on ühist algupära. Päikese käes kuivatati kala, et teda hoida riknemise eest. Sool astus selles majanduslikus funktsioonis päikese asemele ja sai temalt oma nimetuse. Ladina *pecunia* (raha) on tulnud sõnast *pecus* (kari), sest kariloomad olid vanal ajal vahetusvahendiks, milleks pärast sai raha.

Sõna *veis* on tulnud sõnatüvest *vedama*.

Praegu nimetatakse *kojameheks* seda kepikest, mis autoklaasi puhta hoiab, samuti funktsiooni järgi, sest *kojamehe* ülesandeks on õu ja maja puhas hoida. Ühe sõnaga võivad olla väljendatud ka asi ja tema funktsioon (näiteks sõna *keel* tähendab organit ja kõnelemist, s. o. suhtlemisvahendit). Eriti liitnimisõnades, mille täiendsõna on omastavas käändes, on funktsionaalsuse põhimõte selgesti näha.

Näiteks sõnades *söögituba*, *veoauto*, *kraadiklaas*, *rahakott* väljendavad täiendsõnad põhisõnade funktsiooni.

Ühe asja nimetus kantakse üle teisele ka sarnasuse järgi. Asjade sarnasus võib olla välises vormis, kuid ka sisetest omadustes.

Võtkem näiteks sõna *leht*. Kui raamatuleht nimetati puulehe järgi, siis oli siin arvatavasti funktsionaalse semantikaga tegemist, sest varemalt kirjutati taimede lehtedele. Kuid *adr*aleht on igatahes välise sarnasuse põhjal lehega nimetatud leheks.

Sõna *kraana* (= tõstemasin) on tulnud ingliskeelsest sõnast *crane* (krein), mis tähendab kurge. Ka eesti keeles on *adrakured* jt. Välise sarnasuse järgi on ka püssi *kukk* nimetatud *kukeks*. Nii on naela *pea*, *hanejalad* jt.

Sõna *oranž* tähendab apelsini (prantsuse keeles), seega apelsini järgi on hakatud nimetama värvust.

Ühe asja nimetus kantakse teisele üle ka asjade *naab*ruse põhjal. Näiteks *käis* on tulnud sõnast *käsi* naabruse põhjal. Sõna *büroo* tähendab teatavat kirjutuslauda, kontorit (tuba, kus selline laud on) ja niisuguse laua taga töötavate inimeste rühma, s. o. asutist või organisatsiooni. Sama põhimõtte järgi on sõnast *kabinet* saadud *ministrite kabinet* jne.

Sõna *klass* tähendab õpilaste rühma, aga ka seda ruumi, milles see rühm õpib.

Nimetus antakse asjale ka aine ehk materjali järgi, millest ta on tehtud või saadud. Nii on sõnast *rohi*, mis tähendab taime, saadud *rohi*, mis tähendab arstimit ehk ravimit, sest arstimeid saadi rohttaimedest.

Sõna *siid* tähendab ka siidrõivaid, s. o. rõivaid, mis on tehtud siidist (vrd. *käib üleni siidis*).

Märkus. Ainet ehk materjali peetakse silmas ka paljude liitnimisõnade moodustamisel. Näit.: *raudkapp*, *siidsukk*, *paberraha*, *klaaspark*, *nisuleib* jt.

Sageli antakse asja osale terviku nimetus. Nii näiteks tähendab sõna *kirss* kirsipuud ning ka kirsimarja kui selle puu olulisemat osa.

Sõnad *kana*, *kala*, *lammas* võivad ülekantud tähenduses märkida ka *k a n a* -, *k a l a* -, *l a m b a* praadi.

Marr näitas ka, et üks sõna võib saada vastandlikud tähendused. Üks ja sama sõna võib ühes keeles märkida üht, teises keeles teist, vastandlikku mõistet. Ka ühes ja samas keeles saab sõna väljendada vastandlikke mõisteid. Nii näiteks võib eesti keeles sõna *ots* tähendada algust ja lõppu. *Jutt sai otsa. Algame uuesti otsast peale.* Viimases lauses *otsast alata* tähendab *algusest alata*. Eesti sõnale *pea* vastab mordva keeles *pr'a*, endine *pir'a*, s. o. sama sõna mis eesti *pära*. Sõna *pea* tähendab ülemist või esimest kehaosa, sõna *pära* aga alumist või tagumist kehaosa. Mordva keeles aga on sõna *pära* *p e a* tähenduses. Vene sõna *zemplja* tähendab maad, saksa keeles aga sõna *himmel*, mis muistses saksa keeles kõlas *zempl*, tähendab *t a e v a s t*. Kunagi oli see sõna arvatavasti maailma tähenduses ja jagunes siis kaheks mõisteks, mis on teineteise suhtes vastandlikud.

See terviku jagunemine kaheks vastaspooluseks põhineb dialektilisel arenemisel, sest nähtustes tekivad vastandid, mis teineteisega võitlevad. Kuid need vastandid on ühe terviku osad, olgugi vastandlikud. Nii moodustavad ka elu ja surm ühtsuse, sest elada tähendab samal ajal surra: organismis surevad teatavad rakud ja tekivad uued rakud.

Tuleb ka seda meeles pidada, et ühiskonnas, kus on olemas antagonistlikud klassid, on see, mis ühele klassile on hea ja kasulik, teisele paha ja kahjulik.

Harjutused.

§ 1.

Harjutus 1. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, kirjutada nende järele küsimused ja märkida, mis-sugused lauseliikmed need on.

1. Venelased, ukrainlased, eestlased kui ka teised Nõukogude Liidus elavad rahvad võitlesid üksmeelselt saksa fašistlike anastajate vastu. 2. Kommunistlik Noorsooühing kasvatab noortes vaprust ja püsivust ning põlgust arguse ja hirmu vastu. 3. Nõukogude rahvas tegi esimesena maailmas lõpu inimese ekspluateerimisele inimese poolt, likvideeris ekspluataatorlikud klassid ja lõi uue ühiskondliku korra. 4. Plaanikindel sotsialistlik majandus ei tunne tootmis-anarhiat, konkurentsi, kriise, töötaolekut ja kõige sellega seotud tohutut tootlike jõudude raiskamist. 5. Ema viis liha ära, tangud ka, leiva aga pani lauale. Poeg võttis selle vastu, murdis esimese viilukakese kokku ja laskis oma teravad hambad neist mõlemast korraga läbi. (*E. Särgava järgi.*) 6. Juhan läks talli, viskas hobusele heinu ette ja silitas sõrmeotstega hobuse valget pehmet mokka. (*O. Tooming.*)

Harjutus 2. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, tõmmata sõnale, millest nad sõltuvad, joon alla ja kirjutada peale, milliste sõnaliikidega on need lauseliikmed väljendatud.

N ä i d i s. Laadimisplatvormi k a s u t a s i d poisid oma mängudeks, (nimis.) ronimiseks (nimis.) ning kolistamiseks (nimis.). 1. Kirjanik E. Vilde kujutas sotsiaalset elu, klasside vahekordi, nende kokkupõrkeid ja mitmesuguseid sündmusi. 2. Nõukogude ajalugu valgustab mineviku revolutsioonilist liikumist ja masside osavõttu sellest, avastab NSV Liidu

rahvaste ajaloolise mineviku suurepäraseid rikkusi, tõestab eesrindliku vene ühiskondlik-poliitilise mõtte iseseisvust ja originaalsust, hindab õigemalt ja täpsemalt mineviku silmapaistvamaid tegelasi. („Eesti Bolševik’.) 3. Mees näris kii- resti liha, leiba, kurki. 4. See ei olnud raske, sügavast süda- mest tõusev ohe, vaid kerge õnnelik hingetõmme. (O. Too- minga järgi.) 5. Enne külvikampaania algust kutsuti kolhoo- side ja sovhooside vastutavad töölised maakonnalinna nõu- pidamisele. 6. Rahulikult, väarikalt, mõõdukate žestidega jutustas parteiorganisaator eelseisvatest ülesannetest.

§ 2.

Harjutus 3. Jätkata lauseid, lisades samanimelisi ja sama- liigilisi lauseliikmeid, ning panna nende vahele vasta- vad sidesõnad.

I. Ühendavad sidesõnad.

1. Meie viljapuuaias kasvavad õunad
2. Sõitjate silmade eest möödusid laiad rukki- põllud.
3. Taevas ei olnud näha kuud
4. Mind huvitab niihästi matemaatika

II. Eraldavad sidesõnad.

1. Taevakehasid ja nende liikumist uurib astronoomia
2. Kas hakkad õppima
3. Tule liuväljale

III. Vastandavad sidesõnad.

1. Talvel paistab päike küll,
2. Vend ei õpi mitte meie koolis,
3. Suurest Isamaasõjast ei võtnud osa mitte ainult mehed, . . .
4. Ära mine kinno,

Harjutus 4. Täita lüngad vajalike sidesõnadega.

1. Me peame eesrindlikud olema õppimises distsipliinis.

2. Sügisel lendavad pääsukesed ööbikud soojale maale.
3. Siberis on palju huvitavat põllumajanduses tööstuses.
4. Selle fotoaparaadiga võib teha kiirülesvõtteid päikese-
paistelise pilvise ilmaga.

§ 3.

Harjutus 5. Seletada, mispärast on koma järgnevais lauseis.

1. Üsna arglikult ilmusid maa alt esimesed nirekesed, paisusid, tungisid edasi. 2. Mitte ainult poisikesed ja noored, vaid ka mehed ja naised, isegi vanad kaevurid jooksid kraavi äärt mööda veega kaasa. (*O. Toominga järgi.*)

3. Maharaiutud männid surusid enda alla väiksemad puud, põõsad ja rohu. 4. Ta pidi ise teie juurde tulema, kuid hakkas kõhklema. 5. Ma armastan noorte mängu ja laulu, tantsu ja nalja. 6. Jakobson kummardab viisakalt, võtab korvist muusikariista ja läheb töötuppa. 7. Mina muidugi ei püsinud päigal, vaid järgnesin temale. (*O. Lutsu järgi.*) 8. Nad ei võinud ometi teistest maha jääda, vaid pidid neist ette jõudma.

§ 4 ja 5.

Harjutus 6. Leida kõik täiendid ja määrata, kas need on sama- või eriliigilised ning vajaduse korral asetada koma.

1. Kapis leitud ilusaid siniseid kirjusid ja valgeid kindaid, villaseid puuvillaseid ja siidist rätte ning pehmeid musti ja halle sokke. 2. Vend luges suurt toredakõitelist venekeelset raamatut. 3. Maret'i ees oli lumine reejalaseist sõtkutud tee. 4. Toomas suunas oma läikiva unistava pilgu aknast välja hallile madalale taevale. 5. Vanake läks üle lumise õue

raske aeglase kõnnakuga. 6. See oli vaskne lame mahuka bensiinikehaga tulemasin. 7. Madalad lapitud ja kühmuvajunud majad toetusid seljaga vastu lepametsa. 8. Väikeses rannakülas asus trobikond halle tuulest ja vihmast luitunud majakesi, mõni kidur puu ja vaesed liivased põllud. (E. Männik.) 9. Poisi suured mõtliku pilguga silmad otsekui kaalusid seda, mis oli juhtunud. 10. Rahareformi teostamine oli NSV Liidu suur välispoliitiline võit, järjekordne tõendus nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra üleolekust ükskõik missugusest teisest riiklikust või ühiskondlikust korrast.

Harjutus 7. Järgmistest lausetest moodustada korduvate liikmetega laused, sõrendatult trükitud nimisõnadele juurde lisades kaks või enam samaliigilist täiendit.

Näidis. Kaupluses müüakse (villast...) riiet. — Kaupluses müüakse villast, puuvillast ja linast riiet.

1. Me loeme (vene...) keelseid raamatuid.
2. Selles sovhoosis kasvatatakse (kõrs...) vilja.
3. Talvel kannavad inimesed (nahast...) jalanõusid.
4. Kas sa sööd (liha...) suppi?
5. Kas ta kannab (sinist...) ülikonda?

§ 7.

Harjutus 8. Analüüsida järgmised laused. Alus, öeldis, sihitis, kaudsihitis ja määrus eraldada üksteisest kaksikpüstjoonega koos nende koosseisu kuuluvate laienditega. Korduvad lauseliikmed koos oma laienditega eraldada ühe püstjoonega. Korduvatele lauseliikmetele joon alla tõmmata ja küsimused juurde kirjutada.

Näidis. Ühistud ^{alus} || muretsevad ^{öeldis} || oma liikmeile ^{kaudsihitis} ||
 palju suuremas ^{määrus} ulatuses || vajalikke ^{1. sihitis} masinaid, |
 mida?

^{2. sihtis} põllutööriistu, | ^{3. sihtis} kunstväetist | ja ^{4. sihtis} kõike
 mida? mida? mida?
 m u u d.

1. Nõukogude kord seab teadusele, kirjandusele ja kunstile uued, vastutavad ülesanded. 2. Vaevaliselt, suurte pingutustega, mitu korda kukkudes ja jälle tõustes jõudis ta teisele kaldale. 3. Leninlik-stalinlike ideede elavast ja ammendamata allikast ammutavad bolševistlik partei ja kõigi maade kommunistid võitmatut jõudu, kindlat veendumust ja juhtivaid näpunäiteid oma võitluses kommunismi võidu eest. 4. Maareformi seaduse põhiliseks ülesandeks oli varustada endised sulased, maatamehed ja väikemaapidajad maaga ja luua neile kindel majanduslik alus. 5. Rahvamajade tööplaanides peavad olema ette nähtud niihästi massilised kunstilised ettekanded kui ka poliitilised üritused. 6. Tšernõševski oli sügavate ja mitmekülgsede teadmistega inimene, väljapaistvate teaduslike tööde autor filosoofia, ajaloo, majandusteaduse, kirjandus- ja kunstiteooria ning kirjandusajaloo valdkonnas. 7. Belinski propageeris alatas oma revolutsioonilisi ideid nii suuliselt kui ka oma arvukais teoseis.

Harjutus 9. Ärakerjutamisel tõmmata samanimelistele ja samaliigilistele lauseliikmetele joon alla ja panna koma, kuhu vaja.

1. Ainult meie sotsialistliku põllumajanduse tõttu võis meie kodumaa Suure Isamaasõja ajal varustada vajalike põllumajandussaadustega meie armeed ja samuti ka tagalat ja kogu meie rahvast. 2. Eesti NSV kodanikel on õigus ainelisele kindlustusele vanaduses kui ka haiguse ja töövõime kaotamise puhul. 3. Nõukogude võimuorganid NSV Liidu Ülemnõukogust kuni külanõukoguni valitakse rahva poolt üldise otsese ja ühetaolise valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel. 4. Üldine ja kõikehaarav ülesanne on ilmtingimata täita viis-

aastaku tööplaani tööstuses põllumajanduses transpordi alal samuti kultuuri ja kõigil muudel aladel. 5. Iga filosoofia põhiküsimuseks on küsimus mõtlemise suhtumisest olemisesse vaimu suhtumisest loodusesse. 6. Nõukogude heliloojate näitlejate kunstnike skulptorite ja režissööride nimed on tuntud kaugel väljaspool Nõukogude Liidu piire. 7. Kommunistlik Noorsooühing peab kasvatama noori bolševismi ideede vaimu nõukogude patriotismi vaimu piiritus andumuses sotsialistlikule korrale äratama noortes uhkust oma suure isamaa tema teaduse ja kultuuri vastu juurutama neisse nõukogude inimese kõrgeid omadusi. 8. NSV Liidu majanduslikku elu määrab ja suunab riiklik rahvamajanduse plaan ühiskondliku rikkuse suurendamise töörahva ainelise ja kultuurilise taseme järjekindla tõusu NSV Liidu sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõime tugevdamise huvides. (*NSV Liidu konstitutsioon.*) 9. Akna alla lükatud laud pikad pruuniks värvitud pingid ukse taha seinale kinnitatud tööriiete nagu pliidi kõrval veeämbrate laud ja selle kohal seinal lihtne sakiliseks lõigatud paberitega riul — see oli toa kogu sisustus. 10. Emagi oli niisama käbe püsimatu rahulolematu. (*O. Toominga järgi.*) 11. Seltsimehed, ma tänan teid kui sõpru kui nõukogude inimesi kui tublisid kaevureid. (*O. Tooming.*) 12. Lydia Koidula sündis Pärnumaal Vändra kihelkonnas 12. detsembril 1843. aastal. 13. Nõukogude Eesti valitsuse otsusel toodi suure eesti luuletaja Lydia Koidula põrm Kroonlinnast Tallinna 11. augustil 1946 luuletaja 60-ndal surmapäeval. 14. Kiri oli adresseeritud Tartumaale Ahja valda Valgesoo kolhoosi.

§ 8—10.

Harjutus 10. Panna koma, kuhu vaja.

A. 1. Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (*E. Vilde.*) 2. Vene rahva hulgast kerkisid esile suu-

red väejuhid nagu Peeter I Suvorov ja Kutuzov laevastiku-
juhid Ušakov Nahhimov ja Makarov. 3. Õiguse pärast oleks
tema nimi küna mõhk suur ilma varreta supilusikas või jumal
teab mis pidanud olema. (*A. Kitzberg.*) 4. See oli pisuke
madal veidralt sopiline ja nurgeline tuba. (*A. Jakobson.*)
5. Ühel oli mobiliseeritud poeg teisel mees kolmandal vend
neljandal ja viiendal kallim kuuendal ja seitsmendal isa.
(*A. Jakobson.*) 6. Joosep ja Miina samuti teised lähedaloli-
jad jooksid kiiresti õnnetuskohale. 7. Nellil oli seljas uus
kirjувärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. 8. Me
ei saanudki kokku Minnaga vaid tema õega. 9. Ei Andres
ega teised tema kaaslased olnud nõus meiega kaasa tulema.
10. Ta liigub kahel nõtkuval jalal peatub pöörab pead kord
ühele kord teisele poole mõtleb ning astub jälle. 11. Nii
metsavaht ise kui ka ta poeg olid läinud jahile. 12. Kord
kõvemini kord tasemini lainetas tuhandete lauljate suust
tulev mühisev laul üle inimestemere peade. 13. Kirjanik
Tammsaare on sündinud Järvamaal Madise kihelkonnas Albu
vallas 30. jaanuaril 1878. 14. Pärast koera kodustusid veis
ja lammas nooremal kiviajal siga ja kits samuti hobune
noorema kiviaja lõpus või pronksiaja alguses. 15. Oma
Tartu-ajajärgul on Koidula kaasa aidanud väga mitmes rah-
vuslikus kultuuriürituses mitte ainult oma lauludega vaid
ka oma hingestatud isikuga mõjutanud kujunevat eesti intelli-
gentsi ning oma laialdase kirjavahetusega tutvustanud Eestit
välismail. 16. Keskajal esines Euroopas keskkool kloostri-
ja toomkoolide hiljemini ka linna- ehk ladinakoolide näol.
17. Kalapüügil püütakse lihtõngega särge ahvenat vimma
latikat säinast linaskit teibaviidikat jt. spinningiga haugi
lõhe iherust ahvenat jt. liblikaga hõrnast iherust ärni teiba-
viidikat jt.

B. 1. Õhutemperatuur oleneb geograafilisest laiusest ajast
meteoroloogilistest ning muudest tingimustest. 2. Õunasor-

tide liigituse aluseks on nii nende välised (kuju koor ja värvus) kui ka sisemised (liha tihedus värvus maitse südamekambri kuju) omadused. 3. Reaktsioon ärritusele võib avalduda liigutustena näärmetenõristustena aistingutena afektidena jne. 4. Ööloomadel esinevad sageli ühtlane laiguline või tähniline ähmane pruunikas või hallikas värvus vaiksed liigutused ja meelte teravus. 5. Õppetegevus ülikoolides toimub peamiselt loengute seminaride praktiliste ja laboratoorsete tööde ning harjutuste teel. 6. Tarvis on vabrikuis suurt tähelepanu pöörata vanale töölistkaadrile tema säilitamisele tema eest hoolitsemisele. 7. Partei algorganisatsioon seob tööliste talupoegade ja intelligentsi masse partei juhtivate organitega. 8. Muistset kindlust piiras kõrge sakiline päekividest müür ja sügav veega täidetud kraav. 9. Kirjanik Eduard Vilde suri 26. detsembril 1933. aastal kell 10 õhtul. 10. Asukoha järgi liigitatakse umbrohud aia- põllu- karjamaa- heinamaa- prügihunniku- ja aiaääreumbrohuks. 11. Tekkelt liigitatakse turbad pilliroo- tarna- pruunsambla- lepa- ja madalsooturbaks. 12. Tina on hõbedaläikeline hästi taotav ja valtsitav metall. 13. Paremat vilti valmistatakse käharast lambavillast jänese- kopra- ja muskusveisekarvadest, kuna odavamate sortide jaoks tarvitatakse lehma- ja kitsekarvu. 14. Voltaire'i kirjavahetuses tulevad eriti ilmekalt esile ta elavalt reageeriv vaim ironia ja sapisus. 15. Riistvõimlemises kasutatakse varbseinu ronimiseks ja hüppeiks ja poome keha mitmekesiseks läbitöötamiseks. 16. Hüppeid sooritatakse hobusel kitsel hüppelaua vedruhoolaua üle nõöri. 17. Võistlus sportlikel aladel on jõu ja võimete katsetamine osavuses kiiruses tugevuses ja vastupidavuses. 18. Bolševike partei on kasvatanud ja kasvatab väsimatult nõukogude rahvast patriotismi rahvaste sõpruse ja piiritu truuduse vaimus kodumaale. 19. Tatarlased ja baškiirid kasahhid ja tšuvašid marid ja udmurdid jakuudid ja karjalased Dagestani ja teised rah-

vad asusid juba 1918. aastal vene tööliklassi kaasabil uue vaba elu ülesehitamisele Venemaa rahvaste üheõiguslikkuse alusel. 20. Enne Isamaasõda andis Ukraina NSV poole kogu Nõukogude Liidus toodetavast kivisöest ligi kaks kolmandikku malmist ühe kuuendiku masinatest ligi kolmveerand suhkrust üle kuuendiku nisusaagist. 21. Väga tähtis on põllumajanduses sordiseemnete küsimus teravilja põldheina loomatoidujuurikate köögivilja jne. alal.

Harjutus 11. Panna vajalikud kirjavahemärgid.

1. Kitzbergi ilukirjanduslik toodang langeb kahte pealiiki jutustused ja näidendid. 2. Eesti NSV suuremad jõed on Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. 3. Lause liikmed on järgmised alus öeldis sihitis määrus ja täiend. 4. Inimesed metsloomad linnud kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. 5. J. Sütiste Juh. Hiiv ja L. Koidula need on tema lemmikluuletajad. 6. Koolipeo kavas olid järgmised palad üks Beethoveni sonaat Fadejevi romaani „Noor Kaardivägi” lavastus mõned võimlemisettekanded ja lõpuks popurrii kooli orkestrilt. 7. Kirjanduse lugemine muusika ja sport need olid Kaljo armsaimad ajaviited. 8. See on küll tüdruk, kes niihästi kodus kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ning alati on rõõmsameelne ja lahke. 9. Lahingu ettevalmistamise töö nõuab juhtkonnalt suurt loomisvõimet kuid ühtlasi mitte vähemal määral kainet mõistust organiseerimisoskust reaalistest tõsiasjadest lähtuvaid kaalutlusi ettenägelikkust ja tungimist väikseimategi pisi-asjadeni. 10. Saksale vastuhakkamise ja saksa löömise süü eest läheb Võllamäe peremees haagikohtuniku ette... 11. Ta on suur ja tugev mees aga juba vana kehajõud tööst kurnatud tervis halvast toidust ja varasematest hoopidest nõrgendatud.

(E. Vilde.) 12. Ainult üks viga oli Toomal ta jõi vahel ja oli siis äkiline ja riiakas. (E. Särgava.)

Harjutus 12. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid.

NSV Liidu tähtsamad territoriaalsed ühikud on 1) Vene NFSV-s Altai Krasnodari Krasnojarski Ordžonikidze Primorje Habarovski krai Amuuri Arhangeliski Vologda Voroneži Gorki Ivanovo Irkutski Kalinini Kirovi Krimmi Kuibõševi Kurski Leningradi Molotovi Moskva Murmanski Novosibirski Omski Orjoli Penza Rostovi Rjazani Saratovi Sverdlovski Smolenski Stalingradi Tambovi Tula Tšeljabinski Tšita Tškalovi Jaroslavli oblast Tatari Baškiiri Dagestani Burjaat-mongoli Kabardiini Kalmõki Komi Mari Mordva Põhja-Osseedi Udmurdi Tšuvaši Jakuudi autonoomne nõukogude sotsialistlik vabariik Adõgee Juudi Oiroodi Hakassi Mägi-Altai Tšerkessi Tuva autonoomne oblast 2) Ukraina NSV-s Vinnitsa Volõõnia Vorošilovgradi Dnepropetrovski Drogobõtši Žitomiri Zaporozje Izmaili Kaņmenets-Podolski Kiievi Kirovogradi Lvovi Nikolajevi Odessa Poltava Rovno Stalino Stanislavi Sumõ Taga-Karpaadi Ternopoli Harkovi Tšernigovi ja Tšernovtsõ oblast 3) Aserbaidžani NSV-s Nahhitševani ANSV ja Mägi-Karabahhi autonoomne oblast 4) Gruusia NSV-s Abhaasi Adžaari ANSV Lõuna-Osseedi autonoomne oblast 5) Usbeki NSV-s Buhhaara Samarkandi Taškendi Fergana Horezmi oblast ja Kara-Kalpaki ANSV 6) Tadžiki NSV-s Garmi Kuljabi Leninabadi Stalinabadi oblast ja Mägi-Badahšani autonoomne oblast 7) Kasahhi NSV-s Akmolinski Aktjubinski Alma-Ata Ida-Kasahstani Gurjevi Džambuli Lääne-Kasahstani Karaganda Kzõl-Orda Kustanai Pavlodari Põhja-Kasahstani Semipalatinski Lõuna-Kasahstani oblast 8) Valge-Vene NSV-s Baranovitši Bresti Vileika Vitebski Gomeli Minski Mogiljovi Pinski Polesje oblast 9) Turkmeeni NSV-s Ašhabadi Marõ Tašauzi ja Tšardžou oblast 10) Kirgiisi NSV-s Džalal-Abati Issõk-Kuli Oši Tien-Šani ja Frunze oblast.

Harjutus 13. Määrata liht- ja liitlaused.

A. 1. Muuseas on onu Viir vana soldat ning täiskarsk-lane; ta tunneb poliitikat ja maailma ajalugu. 2. Mul pole suuremat huvi tema katsepõldude vastu, kuid ma ei taha vanameest solvata. 3. Õieti need on ainult katsepeenrad, kuid jäägu temale kui peremehele õigus neid nimetada põldudeks. 4. Ent see pole veel kaugeltki kõik, seal piki kraavikallast lobbab riba hiiglapikka rukist ja kaera; ning iga peenra juures seisatab onu Viir, kobab kuuma mulda ja raputab pead: kuiv, kuiv.

5. Kõnnime heinamaasse sõtkutud rennisarnasel teerajal, ja jälle tõuseb otse meie jalge eest seesama linnupere; aga nüüd laskub noolena parve sekka üks kiskja sealt ülalt ja viib ühe neist ära. Teised laskuvad hirmunult pilliroogu, ning jälle on ääretu vaikus kogu ümbruses.

6. Onu Viir silmitseb mind naeratelles mõne hetke, väris-tab oma halli habet, võtab siis katkise kuue taskust mingi vilepillitaolise mänguriista ja puhub sellest mõne vana ning armsa viisi. 7. Laskun heinale, vahin sinisesse taevasse, kuu-lan vilepilli helisid. 8. Linn oma elanikkudega jääb kuhugi mõõtmatusse kaugusse, võib-olla seda pole olemaski praegu-sel hetkel. 9. Laman siin, otsekui maailma teisel äärel, kuid siiski oma päriskodus. (*O. Lutsu järgi.*)

B. 10. Koidula isamaalaulude põhimotiivideks on truudus isamaale, võitlus oma rahva õiguste eest, eesti rahva mine-viku-kannatused võõraste võimualusena, kaastunne rahva valu-dele ja muredele, Muinas-Eesti vabadus ja virgutamine tööle ja võitlusele helgema tuleviku nimel.

C. 11. Revolutsioonilises võitluses kaitses Belinski kõige resoluutsemaid meetodeid, pooldas halastamatut arveteõien-dust revolutsiooni vaenlastega. 12. Lakkamata rõhutas Herzen tsaarivalitsuse kahepaiksust ja otsustamatust, häbistas iga

taandsammu, paljastas reaktsioonilisi võtteid ja protestis „väikeste, osaliste paranduste viletsa süsteemi vastu”. 13. Marx ja Engels elasid küll erinevates tingimustes, kuid jõudsid kumbki omal teel ühele eesmärgile: rangelt teadusliku ja revolutsioonilise maailmavaate väljatöötamiseni. 14. Marksismi ideede edasist läbitöötamist jätkasid Lenin ja Stalin, need ideed prooviti järele suurimas revolutsioonis ja maailma esimese sotsialistliku riigi ülesehitamise praktikas. 15. Kommunistlik noor peab oskama väliselt süütute faktide taga näha kodanliku natsionalisti riugast, väliselt süütu loba taga ära tunda Nõukogude-vastast propagandat. 16. Noorteie kommunistidele tuleb pidevalt selgitada nõukogude võimu ja bolševike partei poliitikat, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise teid Eestis — see tähendab relvastada neid võitluseks klassivaenlase vastu. 17. Mees vaatas üle öla tagasi, hüüdis midagi naisele ja paat pöördus otsesihis. (*E. Männik.*)

Harjutus 14. Kirjutada ära esiteks rindlaused, pärast põimlaused. Viimastes märkida pealause.

1. Iga kord teen enda teada kindla otsuse mitte kunagi enam tulla ööseks järvele, kuid ma tulen siiski. 2. Juba laupäeva hommikupoole olen veidi rahutu ja õhtul mind ei pea kinni ükski vägi. 3. Juba aegsasti enne päikese tõusu oleme jälle järvel, sest meie ahnus ei tunne piire. 4. Ma norin Taavetiga tüli, otsekui oleks tema süüdi, et järvel on tihe udu ja karge vilu.

5. Suuremaa järves on vähki veel nii tihedasti, et üsna sagedasti võib kaabata isegi kaks või kolm tükki korruga. 6. Juhtub sedagi, et otse lootsiku serva juures musta nuiana tukub mõni haug. 7. Üks part prääksub kuskil ja kohe seepeale kostab püssipauk. 8. Valulik võpatus läbib kogu mu olemuse, ja koju, koju tahaksin. 9. Ülal siravad hõbedased tähed ja kaldal vannub keegi purjus mees tulist kurja.

10. Lükkame lootsiku valge kase juurde, Peep loeb vähid kotti ja siis poeme Oasti küüni, värsketesse heintesse.
(O. Lutsu järgi.)

§ 13.

Harjutus 15. Ära kirjutamisel täita lüngad rinnastava sidesõnaga (*aga, ja, ometi, sest, kuid, ega, vaid, samuti, seepärast, kuna*) vastavalt lause tähendusele.

1. Eesti rahvamõistatuste hulgas on palju täiesti algupärast loomingut see haarab mõndagi meie talupoja-kultuuri eluavaldustest. 2. Hilisemad mõistatused pakuvad ka kultuuriloolist huvi ka etnograafilise arengu momente võib neis leida. 3. Kreutzwaldi kriitika oli karm, arvas lauluisa noorel Veskel olevat eeldusi luuletajaks. 4. Seminaris osutas Jakobson andekust, ta paistis alati silma oma erakikkusega. 5. A. 1871 kavatses ta hakata Tallinnas ajalehte välja andma, oodatud luba jäi seekord tulemata. 6. Ajalehe sulgemine a. 1879 oli Jakobsonile rängaks hoo- biks, tal puudus nüüd kontakti pidamise võimalus rah- vaga, samuti relv vaenlaste ründamiseks. 7. Formaalselt näi- sid Krõlovi valmid klassitsismi jüngri tüüpilise loominguna, sisuliselt kandsid nad ümbritseva elu targa realistliku vaatleja tundmusi, püüdu paljastada aadli-Venemaa piiratust ja harimatust. 8. Suur vene kirjanik A. Gribojedov kujunes klassitsismi mõju all, siiski oli just tema surematu komöödia „Häda mõistuse pärast” realismi tõeliseks aluseks vene draamakirjanduses. 9. Lermontovi luuletus „Poedi surm” oli omapärane isevalitsusevastane proklamatsioon, ta levis välkkiirelt ära kirjades. 10. Gogoli „Õhtud talus Dikanka ligidal” on täis realismielemente, tõeliseks rea- lismi triumfiks on tema komöödia „Revident” ja proosa- poem „Surnud hinged”. 11. Õpetajate instituudi töö kõrval oli Kunder vabakuulajaks Peterburi ülikoolis, õppis ta

käsitöökursustel. 12. Valged kajakad veel ei lenda vee kohal partide uhke pere ei uju järvel; ainult kaks varest kiskleb seal kuskil. 13. Tšehhovit lausa ei keelatud lugemast, siiski leiti natuke vara olevat meil lugeda sellist lektüüri.

14. Rongi minekuni on veel paar tundi aega, enne pühi on alati palju reisijaid, ma siis hakkas üsna varakult vaksalisse marssima. 15. Ammani isa juba ootab poega hobuse juures, on kohal ka Peeter Aruski küüdimees; mitu teistki hobusemeest on seal, kõik on võõrad. 16. Amman võtab minu tunnistuse, ei hakka seda kohe lugema, hoiab käes minu kallist paberit, silitab põlvel, liputab käes, lahti ei tee; kõneleb ühest kui teisest, meenutab vanu asju ja püüab ennustada meie tulevikku, kobab taskuis, otsekui otsiks prille, minu tunnistusega tal näikse olevat aega vist küll kuni Kaavere jaamani. (O. Lutsu järgi.)

§ 14.

Harjutus 16. Panna koma, kuhu vaja.

1. Algul käisid poisid kahekesi hiljem hakkas pisike Miina ka ühes käima. 2. Laar oli enne ärasõitu Antonit otsimas käinud aga ta ei saanud oma sõbraga kokku. 3. Küll sa oled aga palju lugenud! 4. Siin oli vesi vagune ainult suurt tõusu ja vajumist oli märgata. 5. Kõik kuulasid laulikut ja ununud oli elutüdimus ning hingevaev. (A. Tammisaare.) 6. Võiksid ju veel katsed teha ehk ongi seekord parem tulemus. 7. Nagu unenägija vankusin kaks korda kakskümmend neli tundi läbi siis läksin otsust tooma. (Juh. Liiv.) 8. Kohisev laine ajab laeva taga aga see kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. 9. Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna mahajäetuna vaid oli kõrgel merel ja hoidis

mehiselt tüüri. 10. Aga nüüdki käib rebane igal talveööl talude ümbruses luuramas kuid ei näita end inimestele. 11. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette näha mõni töö, mis kaasatulekut takistab? 12. Varsti on uued ahtelademed maas pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle sahiseva vilja läbi paksu halli tolmu ja pillimänguks on jälle pintade igavene ning kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk! (*E. Vilde.*) 13. Kasakad sõudsid kiiresti oma kahetüürilistes paatides surusid tugevamini aerudele möödusid ettevaatlikult madalikest ning kõnelesid oma atamanist. 14. Vahuri keelu vastu ei hoidunud Tambet eemale sakslastest vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima. (*E. Bornhöhe.*) 15. Ära lase jutul võita tööd vaid lase tööil võita jutt! 16. Hobused hirnusid lojused ammusid ja päike näis läbi tolmupilve nagu veri. 17. Nad läksid temast mööda ega vaadanud ta poolegi. 18. Ants imes tugevamini piipu ja laskis paksu suitsu suust. 19. Temaga on pidanud midagi juhtuma või ta otsustas homseni oodata ja täna ei hakanudki tulema. 20. Ära mitte minegi ega sind seal keegi oota! 21. Sajad killud vihisesid tema ümber kuid Mikk ei hoolinud neist. (*E. Männik.*) 22. Looduse arenemine tervikuna ei ole lihtne looduse samade elementide kasv vaid see on üleminek uuele uute nähtuste tekkimine.

Harjutus 17. Panna semikoolon või koma, kuhu vaja.

1. Rahaline teenistus oli siin kehvast nurgas üldse vaevaline iseäranis kevadepoolisel talvel ajas talupoeg oma jõuga läbi ega võtnud naljalt välisabi ümberkaudsetes mõisades oli tööjõudude arv täis. 2. Linaharimine oli lõpetatud vähene puuraiumine Jaani haiguse ajal teistele antud. (*E. Vilde.*) 3. Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel tõuvili töötab anda rohket saaki sügisel! (*M. Veske.*) 4. Marjul

käidi ainult kahes lähemas metsas kaugemale minek oli väsitav ja ülearune. 5. Aga ta oli esimeste õpetajate eksimuste läbi kooliskäimise himu sootuks kaotanud ja ta istumispaik koolitoa viimases pingis jäi nädalate kaupa soojendamata ja ta raamatuis rõõmustasid koid kõige rahulikuma pesapaiga üle, mida nad iganes maa pealt leidnud. (*E. Bornhöhe.*) 6. Kuskil istusid kahvatanud nägudega päevatööst väsinud mehed ja pidasid nõu hilise ööni, mis teha järgmisel päeval oma kasvandiku kasuks kuskil üksikul vahipostil seisis sõdur kuskil lõpetas keegi oiates oma raske päevatöö ning saatis viimase tervituse omastele ja kasvandikule kelle eest oli seisnud rinnaga kuskil juhtis keegi päevitunud mees adrasahka kuskil suitsunud hoones tagus rauda nõgine Jaan Parvei kuskil kantseleis higistas keegi Jüri Peets ametlikude paberite kallal kuskil ehtasid soonelised käsivarred silda kuskil seisis raudteemees tuisus ei kuskil pidi tõesti keegi olema kes hoolitses kasvandiku eest. (*O. Lutsu järgi.*)

Harjutus 18. Panna koolon, kuhu vaja.

1. Neiu Kaasike lahkus kauemaks ajaks köstrimajast ta viidi ühte ligidalolevasse mõisa õmblejaks. (*E. Särgava.*) 2. Teel paistab alles tähepalg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (*J. Tamm.*) 3. Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole perenaine Madli vihtus koeri suure hooga ja vaigistas neid. (*E. Särgava.*) 4. Andresel oli veel ainult üks soov siin maailmas näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe äärde ja hakkavad siin midagi tegema. (*A. Tammsaare.*) 5. See suvi oli halb sadas sageli vihma ja ilmad olid vilud. 6. Teel juhtus katastroof autoratas purunes ning sõiduk veeres kraavi. 7. Seal juhtus Hurdale õnnetus ta isa jäi pimedaks. 8. Aga sinna ei saanud sisse minna, ei olnud jalaga astumise ruumi kakskümmend saarlast-puulõikajat magas põrandal. (*A. Kitzberg.*) 9. Ometi oli Ott

üsna harilik poiss müts pisut kuklasse lükatud, pintsak palja särgi peal ja säärsaapad jalas. (*A. Tammsaare.*) 10. Tahan teda kuidagi aidata, ent onu Viir tõrjub käega pole siin midagi aidata. (*O. Luts.*)

Harjutus 19. Panna puuduvad kirjavadhemärgid.

1. Nõukogude ühiskonnas ei saa olla kaht kirjakeelt rahvale määratud keelt ja intelligentsi keelt. 2. Kollased leetpõõsad torkasid ülespoole oma püramiidseid latvu valge ristikhein kirendas päevavarjutaoliste niitudena tihedikus ajas pead taevas teab kust siia sattunud nisukõrs. 3. Tegija käed leiavad tööd magaja magu näeb nälga. 4. Jälle kulus Vargamäe Andresel üks talv, kus polnud öö ega päeva vahet ta vedas materjali, et uut rehetuba ja rehealust ehitada. (*A. Tammsaare.*) 5. Kambrite ehitamise ajal olid Oru mehed ja hobused kutsumata appi tulnud nüüd ei tulnud nad kutsudeski sedavõrd oli üleaedsete vahekord aastate jooksul muutunud. (*A. Tammsaare.*) 6. Valgeid laaste pidi olema terved virnad ning pukkide all sõredat saepuru rohkem kui jahu nende suures kirstus. (*A. Tammsaare.*) 7. Pealegi oldi lastega nüüd palju karmim ei lubatud neid paljalt enam tupp ega rehe alla lumehangest ja aida- või- laudateest rääkimata. 8. Kohale jõudes nägi Andres, mis Matu soosillal teinud Pearu turbaaugud olid palju suuremaks kasvanud ja turbalade sillal läbipääsematuseni kõrgeks tõusnud. (*A. Tammsaare.*) 9. Tänavu sõideti Eesperest kahe hobuse ja reega ning sõitjaiks olid vanuse järgi Liisi Maret Andres Indrek Ants ja Liine. (*A. Tammsaare.*) 10. Ometi oli selle tammi iga lühem kui kahel esimesel see lõhuti nõnda, et Pearu õieti ei teadnudki, kes ta lõhkus. (*A. Tammsaare.*) 11. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada alasti või poolalasti palja jalu ja palja peaga nii kasvab popsilaps üles vihmast ja lumes tuules ja tormis kuivas ja märjas. (*E. Vilde.*)

Harjutus 20. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Habe oli nagu öeldud Peetri au. (*A. Kitzberg.*) 2. Poiss oli aga nagu tulevane jutumees kunagi suure kujutlusvõimega ja seepärast mis seal salata natuke arg. (*M. Nurmik.*) 3. Victor Hugo loe: ügoo on tuntud prantsuse kirjanik. 4. Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga kaval. 5. Mihkel Veske surn. 1890 oli mitte ainult luuletaja, vaid ka keeleteadlane. 6. „Teie olete ju koolitatud inimene” vastasin ma „ja saate asjast aru küll!” (*E. Särgava.*) 7. Mehed jooksid nad kartsid nimelt hiljaksjäämist nii et tolm tuiskas taga. 8. Paljud inimesed näiteks sinagi on väga uudishimulikud. 9. Läksime seekord see oli juba ammu Kõrvemetsa küttepuid tooma. 10. Läksime nimelt mina ja mu vend juba varakult teele. 11. Istuge olge hea siia toolile! 12. Juba poiss läinud no mis sa oskad öelda jälle jõeale kala püüdma. 13. Tuleb lumine veskipoiss ilm on vahepeal tuisule läinud tulevad Lesta Tali Luts ja veel mõned teised. (*O. Luts.*) 14. Kõik, kes seda imeasja nägid ja seda nägid kõik mõistsid, et Maiel ja Kaarlil peab midagi olema või neil peab midagi tulema muidu see olla ei või. (*A. Tammsaare.*) 15. Sellepärast siis kuna supp keeda poriseb käi sirbiga või vikati-kriipsuga head selleks ei võeta mööda aiaveeri ja põllupeenraid koobitse ja korja kitku ja kannu, sest see on perenaise kohus. (*A. Tammsaare.*) 16. Esimese lume saabumisel tänavu tuli ta varakult olid kõik välistööd korras ainult paar viljaauna seisis veel väljakul. (*A. Tammsaare.*) 17. Võttis suure ridva otsis pihlakat aga leidis toominga painutas sellest suure pikerguse võru, millele perenaine õmbles külge tüki särgialase riidet. (*A. Tammsaare.*)

Harjutus 21. Panna kirjavahemärgid.

A. 1. Sakslased ei vallutanud Moskvat kuid seevastu valutas Nõukogude armee Berliini. 2. Nõukogude kord on osutunud mitte ainult riigi majandusliku ja kultuurilise tõusu organiseerimise parimaks vormiks rahuaegse ülesehituse aastail vaid ka rahva kõigi jõudude mobiliseerimise parimaks vormiks vastupanu avaldamiseks vaenlasele sõjaajal. 3. Mälestus Leninist mitte ainult ei ela vaid võtab ikka enam ja enam maad inimeste teadvuses. 4. Sõdu ei tule vaadelda isoleeritult vaid seoses sõjale eelneva poliitikaga. 5. Pariisi Kommuuni eesotsas seisis kaks parteid blankistid ja prudonistid kuid kumbki neist ei olnud kommunistlik. 6. Karl Marx ja tema poolt juhitud tööliste rahvusvahelise koostöö peanõukogu I Internatsionaal pidasid sidet Kommuuni tegelastega andsid neile nõu juhtisid tähelepanu vigadele paljastasid reaktsioonilise ajakirjanduse laimu. 7. Klassivõitlus kestab ta on ainult muutnud oma kuju ja meie ülesanne on allutada kõik huvid sellele võitlusele. 8. Sõda on kapitalistlikele maadele niisama loomulik ja seaduslik olukord nagu tööliklassi ekspluateeriminegi. 9. Uus tööstus vajab vaba palgatööd samal ajal aga elas talupoegade enamik pärisorjuses. 10. Viimaste aastakümnete vältel enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni parandas tööliklass veidi oma olukorda lühenes tööpäev suurenes palk tööliklassi ladvakihil võimaldus pisut paremini elada. 11. Kuid ühes sellega suurenes ka tööliste ainelise olukorra kindlus kuna ühes kapitalismi arenemisega sagesid kriisid, mille ajal sajad tuhanded töölistes vallandati töölt ja tehaste väravate juures suurenes tööliste tagavaravägi. 12. Viiskümmend miljonit tonni malmi kuni kuuskümmend miljonit tonni terast mitte vähem kui viissada miljonit tonni sütt ja kuuskümmend miljonit tonni naftat aastas nii palju toodame me viieteistkümne

kahekümne aasta pärast. 13. Maa-alalt ja rahvaarvult võrdub Ukraina NSV Prantsusmaaga ja on rohkem kui kümme korda suurem Taanist.

B. 1. „Jah ilus on ta küll aga lori,” vastas Anton. „Ja pealegi mitte üksi lori vaid võimatu. Niisugune kirjutus on inimese mõtete arusaamise õige mõistuse suretamine ja pimestamine. Hobusevaras jätab sul jah hobuse võtmata jõulujutluse pärast! Oota seni!” (*E. Särgava järgi.*) 2. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud eespool eeskoda taga ladu kõrval kamber ja rehealune. 3. Jaan toetas jalad vastu ahju tallaalused läksid pikkamisi soojaks. 4. Noores eas Tartu ülikoolis õppimise ajal oli ta küll paberosse suitsetanud oli odavam aga nüüd ei teinud ta seda tükil ajal. (*E. Särgava.*) 5. Rong lähenes jaamale vähendas käiku vilistas heledasti vagun kaldus pöörangu kohal tasa-kesi küljelt küljele.

§ 21.

Harjutus 22. Sihitislauseid ära kirjutada ja alistavatele side-sõnadele ning siduvatele sõnadele joon alla tõmmata.

1. Militatsioonäär küsis, kuhu ta õige mõtleb minna. 2. Ema jutustas pojale, mis tal oli tulnud okupatsiooniajal läbi elada. 3. Ma kuulsin, et sinu poeg oli ka võtnud osa lahingutest Velikije Luki all. 4. Pühapäeval raiume siis jää sisse augu ja katsume, kas saame taliõngega kätte mõne ahvena. (*O. Luts.*) 5. Ja siis äkki küsiti, mis pärast ma seda kohe ei teinud. 6. Keegi ei teadnud, millega asi lõppes. 7. Tule ja räägi nüüd ise, kuidas see lugu õieti oli. 8. Jutustan mees-tele lühidalt, milline õnnetus oli mu koolivennal. 9. Valimiste tulemused näitasid, et eesti rahvas on kindlasti otsustanud ühendada oma saatuse nõukogude võimu ja bolševike parteiga. 10. Ta seletas meile pikalt ja laialt, kuidas ta üle jõe tuli. 11. Ta hästi ei mäletagi, kui kaua nad seal istusid.

12. Kõik tahtsid teada, miks ma hiljaks jäin. 13. Ma tõesti unustasin küsida, kas nad said minu kutse kätte. 14. Ta nägi unes, et oli paadiga merel. 15. Keegi ei oodanud, et Jakobson sellise väikese pillikesega võib teha nii suuri asju. (O. Luts.)

§ 22 ja 23.

Harjutus 23. Määrata kõrvallausete liik.

1. Kõrgendatud stipendiumi saab see, kes õpib väga hästi. 2. Mõnedki Virumaa alevid, mis asuvad põlevkivitööstuse rajoonis, on nüüd linnadeks kasvanud. 3. Meil on teada, et ta oli okupatsiooniajal partisaniks. 4. Ainult see saab kõrge hinde, kellel ei ole ühtegi viga. 5. Laine jõud oli niisugune, et lõi mehe jalust maha. 6. Kes otsib, see leiab. 7. Juba seegi tegi mind ärevaks, et Arusk ei vastanud meie tervitusele. (O. Luts.) 9. Millega seletub, et Nõukogude Liidu tööstus suurenes kahe maailmasõja vahel olnud puhkeaja jooksul peaaegu kaheteistkümne-kordseks? 10. Suureks trööstiks on mulle see, et ikkagi on mul lähedal Amme jõgi ja ma olen kodu lähedal. (O. Luts.) 11. Ta tahtis minna merele ainult selle eesmärgiga, et näha vööraid maid ja rahvaid. 12. Küsi, kuhu ta läks. 13. Seekord jäi teadmata, kas naaber taipas tema plaani. 14. Kogu aeg oli tunne, nagu väriseks maa meie jalgade all. 15. Ime, et mu kõrvad pea küljest lahti ei tulnud ja temale pihku ei jäänud nagu kaks alustassi. (O. Luts.) 16. Vahel juhtub sedagi, et mõnel hommikul kaabin toanurgast veidi lund ja torkan Taavetile krae vahele. (O. Luts.) 17. Muidugi küsin kõigepealt, kuidas käib vanaema käsi. 18. Mõttele ise, kas on niisuguse külmaga hea käia palja jalu. 19. Tasakesi mindi kööki ja võeti sealt, mis näppu hakkas. 20. Aiman, kuhu ta sihtis oma jutuga. 21. Aga kellele ma seda kohe kõnelen, on mu vaikne ja kurvameelne

sõber Eedi. 22. Lapsel peab ometi midagi olema, millega aega viita. 23. Minu arvamine on, et ta täna siia ei tule.

§ 24.

Harjutus 24. Kahest liitlause osast koostada põimlause; kõrvallause asetada selle sõna järele, mida ta laiendab; laused vihikusse kirjutada ja vajalikud kirjavadhemärgid panna.

1. a) aurulaev valmistus kaugesõidu vastu
b) mida ma nägin sadamas
2. a) ma hakkasin suure innuga lugema uut raamatut
b) mille meie raamatukogu oli hiljuti saanud
3. a) aiast tõi tuulepuhang õitsvate õunapuude õrna lõhna
b) mis ulatus elumaja juurest alla jõeni
4. a) raamat jutustab ühe inimese huvitavast eluloost
b) mille mulle kinkis mu seltsimees
5. a) palkonilt paistsid silma aasad ja metsad
b) mis kiretasid lilledest
6. a) õue sõitis kolmetonnine veoauto
b) kus jooksid hobused
7. a) mets oli teisel pool jõge
b) kus lapsed suvel marjul käisid
8. a) ma õppisin tundma selle õpetaja tütart
b) kes meile õpetab eesti keelt ja kirjandust

§ 28.

Harjutus 25. Tõmmata kõrvallauseile joon alla ja määrata nende liik.

1. Me käime mere ääres enamasti iga pühapäeva pärastlõunal, kui ilm lubab. 2. Et just vanaema neid muinasjutte jutustab, siis võin ma neid kuulata ükskõik mitmendat korda.

3. Siis hakkas ta raamatut lugema, kuni tuli magus ja kosutav uni. 4. Meile tuli kutse, kust me seda kõige vähem ootasime. 5. Ta läks, kuhu tahtis. 6. Alles siis, kui jõuame lähemale, naeratab poisike ja ütleb: „Tere.” 7. Nad ei mahuks elama sellesse kitsasse tuppa, kui see poleks ühendatud kõrvaloleva väikese kambriga. 8. Viimaks lepiti nõnda kokku, et üks läks põllule, teine metsa. 9. Nad olid tol õhtul nii lõbusad, et tahtsid ainult laulda ja tantsida. 10. Lapsed kaovad kohe värava tagant, niipea kui maanteel silmavad mõnd hobust. 11. Siis käib nii kõva piksekärgatus, et ma kukun maha ja sulen silmad. 12. Need sõnad rahustasid poisikest sedavõrd, et ta kogeles õpetajale tänusõnu ja tahtis uksest välja minna. 13. Forelle on hea püüda seal, kus jõe vesi jookseb kiiresti. 14. Kulus hulk aega, enne kui külarahvas Otsa talu uue perega tuttavaks sai. 15. Anna imestus oli suur, kui nende brigaadi juhiks osutus tüdruk. 16. Vanas eas armastas ta istuda vagusalt seal, kus keegi teda ei seganud. 17. Ta töötab nüüd juba teist aastat seal, kuhu ta saadeti pärast instituudi lõpetamist. 18. Kui kapitalistid muutuvad monopolistideks, kaob neil huvi tehniliste täienduste vastu. 19. Milleks teha kulutusi uute masinate ostmiseks, kui võistlejaid ei ole ja turg on niikuinii kindlustatud? 20. Imperialism teritab vastuolusid töö ja kapitali vahel sel määral, et viib töölisklassi revolutsioonile.

21. Oma suure nüri taskunoaga pean pihlaka kallal näsima kaua aega, enne kui saan enam-vähem korraliku kepi omanikuks. 22. Võin seal rahulikult töötada, niipalju kui ise soovin. 23. Mind peetakse tema sõbraks, seepärast et ühes läheme kooli ja ühes tuleme koju. 24. Lapsed on targemad, kui neid tavaliselt hinnatakse. 25. Ants kõneleb nii magusalt, otsekui tahaks määrida mett oma kaaslase keelele. 26. Varsti ta kaob vallamaja õue, ilma et lausuks mulle sõnagi. 27. Mina jooksen kodu poole nii kiiresti, et lumi tuiskab. 28. Kui kauge maa taha ei tunta veel sõitjat ennast, siis

hobust tuntakse kindlasti. 29. Ja siis kobime vankrile nii hästi-kurjasti, kui sinna mahume. 30. Ma olen nii soojalt pakitud onu Ludvigi kasukasse, et mind pärast jalutuskäiku üle soo ja järve hakkas unemees meelitama oma hõlma. 31. Kõigepealt on mulle vastik tema hele ja kriiskav hääl ja põhjuse ta lõkerdamine, kui ta kellelegi tahab näidata oma erilist lahkust. 32. Väike tedretäheline Nirk itsitab rusikasse, otsekui oleks temalgi sellega asja. 33. Mida kauem me käime, seda lähemale jõuame koolimajale. 34. Olgu siis pealegi nii, kui see on sinu soov ja tahtmine. 35. Suur on mu rõõm, kui paar päeva hiljem võtame labidad ja hakkame tegema peenraid. 36. Vastuse asemel annab Jaan pakule kirvesilmaga mehise kõlaka, otsekui tahaks oma vaenlast enne uimaseks lüüa ja alles siis teda lõhkuma hakata. 37. Ja ometi õitses see sirel möödunud kevadel just siinsamas õues, nagu kasvas üks kask ühes tuntud laulus. 38. Oh, kui siin oleks ka väike Eedi Noormägi, mis mul siis veel puuduks! 39. Kui teistes kohtades asuti asja juurde suure raginaga ja ülearuse sissejuhatusena, siis siin tehakse kõik vaikselt, ainult mõne sõnaga. 40. Kui ta istuks minu kõrval, küllap ma siis varsti uuriksin talt välja selle saladuse. 41. Kui ma veidikese aja pärast uuesti ringi vaatan, siis pole teda enam klassitoas nähagi. 42. Toomas näib töötavat just niipalju, kui seda on hädapärast vaja. 43. Seepeale läheb Karu üsna rahulikult oma kohale, ilma et vaataks hüvakule või vasakule. 44. Väiksel Tõrukesel on nii vintske vaim, et ta isegi pärast sellist obadust ei unusta oma ametikohuseid. 45. Vaatlen seda ülivena elusekeldust enda ümber, ilma et ütleksin ei või jaa. 46. Mu laup ja kogu keha on higine, otsekui oleksin praegu tulnud saunast. 47. Ilukirjatunnis tõukab tige naaber korduvalt mu kätt, nii et teoksil olevale leheküljele tekib varesejalgu ja tindiplekke rohkem kui midagi muud. (*O. Lutsu järgi.*)

Harjutus 26. Panna koma, kuhu vaja, tõmmata kõrvallau-
seile joon alla ja määrata nende liik.

1. Lenini õpetus on tuletorn mis valgustab töörahva või-
duka vabadusvõitluse teed. 2. Viktor Kingissèpp oli elukutse-
line bolševik-revolutsionäär kes kogu oma jõu ja oskuse
andis võitlusele töörahva parema tuleviku eest sotsialismi
eest. 3. Jüri pani uued kingad mis isa talle oli kinkinud mai-
pühal esmakordselt jalga. 4. Kõik ei ole kuld mis hiilgab.
5. Inimene kes teist petab on alatu. 6. „Aga tulid mind
siiski usutama?” küsis Päärn ja pööras oma tugeva tõmmu
veidi rõugearmilise näo mille üle praegu aga nagu päikese-
paiste voolas tüdruku poole. (*E. Vilde.*) 7. Kevadel kui muld
alles lume alt vabanes loitis vanaema pilk tihti kaua üle
alles toore ja jaheda mullase pinna. 8. Sügisel kui merel on
tihedad udud ja tormid on leetseljakud laevnikele kardetavad.
9. Mis hiirtel viga elada kui kassi pole kodu. 10. Koer kase
all ajab oma valget sabaotsa taga mida ta aga kunagi kätte
ei saa. (*Juh. Liiv.*) 11. Ikka suuremaks võrsuvad imed mis
tärkasid mullapõuest, täites õueaedu ja viljapõlde. (*O. Luts.*)
12. Kevadel kui maa-allikad vulisevad kõik salasooned vett
üles keedavad ja taevas kangeks vihmavalanguks puhkeb
hakkab Emajõgi paisuma. 13. Rein kangutab kirve kännust
välja katsub kas see varre otsas logiseb sülgab pihku ja uus
hoop käib vastu kannatliku kännu pead. 14. August Kitzberg
on esimene eesti suurejoonelisem ja viljakam näitekirjanik
kelle teosed ühtlasi üle oma rahvuse kitsaste piiride on ula-
tunud. 15. Mu isamaa on minu arm kel südant andnud ma.
(*Koidula.*) 16. Kevadel kui soe päike muutis kõigi puude
pungad helerohelisteks lehtedeks pakatas ka meie paju.
17. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust
haukumisest millega see ühte või teist looma kiiremale
käigule sundis. (*A. Tammsaare.*) 18. Olite jalgpallimees-
konna seisukorras kes küll võidu juba käest on mänginud

kuid iga hinna eest taotleb vähemalt auväravat. 19. Üks varesepoeg paistis ülal kuuseokstes kuhu ta oli rippuma jäänud taeva ja maa vahele. (A. Tammsaare.) 20. Et ta tammepuust oli seda teadis üksi Jaak tõendada. (A. Kitzberg.) 21. Mõnikord kui muldonnis küdes väike raudahi ja selle valgus väreles piki seinu tekkis seersandil lust jutustada oma meresõitudest. 22. Pärast proletaarsete revolutsiooni võitu ei hukku kodanlik klass silmapilkselt ning järgitult vaid temast jäävad veel mõneks ajaks elavad riismed kes püüavad igati vastupanu osutada uuele ühiskonnale eriti ideoloogilisel rindel. 23. Et see nii on sellest annavad tõendust Nõukogude Eesti kogemused. 24. See kuidas raamatut lugeda sõltub eesmärgist mis iseõppija endale üles seab ja sellest mida kujutab endast läbilugemiseks määratud raamat.

Kordamisharjutused.

Harjutus 27. Panna koma, kuhu vaja ja põhjendada koma tarvitamist.

1. Ühiskondlik majand peab juba lähemas tulevikus kujunema maal majanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks mille heakäekäik huvitab ühistu iga liiget. 2. Osavõtuga ühiskondliku majandi töödest kasvab ühistu liikme huvi oma ühistu ja selle ürituste vastu kasvab arusaamine ühiskondliku töö ja ettevõtte tähtsusest. 3. Nõukogude armee juhtkond pärineb samast keskkonnast kust on pärit reameeste koosseiski tööliste talupoegade ja intelligentsi hulgast. 4. Nõukogude armees ei ole ega või olla klassivaenu nagu see on kapitalistlike maade armeedes ohvitseride ja sõdurite vahel. 5. Nõukogude armee komandörid ja võitlejad moodustavad ühise võitluspere kes on ühte liidetud mitte ainult kõrge sõjalise distsipliiniga vaid ka sügava sisemise kõlbelis-poliitilise ühtsusega vaadete püüdluste eesmärkide ühtsusega piiritu

truudusega Nõukogude kodumaale. 6. Nõukogude sotsialistlikul süsteemil kulus ainult kolmteistkümme aastat et tõestada oma üleolekut kodanlikust süsteemist. 7. Rahvas avaldab aktiivsust algatusvõimet ja entusiasmi ning rakendab kõik oma jõud selleks et täita kodumaa käsku. 8. Inimesed on alati olnud ja jäävad pettuse ja enesepettuse rumalateks ohvriteks poliitikas kuni nad õpivad kõigi kõlbliste usuliste poliitiliste ja sotsiaalsete fraaside deklaratsioonide ja lubaduste tagant otsima ühtede või teiste klasside huvisid. (*Lenin.*) 9. Nõukogude noorsoo otseseks organiseerijaks ja töö otseseks juhtijaks on meie kommunistlik noorsooühing kes koondab oma ridadesse tublimad noored meie seast. 10. Marksistlik dialektika relvastab meid teadmistega kuidas saab mõjutada ühiskonna materiaalse elu tingimusi ja kiirendada nende arenemist.

11. Lume helendav vaelevus otsekui rebis alasti kogu selle tohutu hävitustöö mille olid sakslased seal korda saatnud. 12. Kõigile tundus nagu heliseks midagi iseäralikku ja püha-päevast poisi hääles. 13. Isegi küsimus kas pojalt on õigus või mitte ei häirinud teda enam. 14. See puu on vanem kui kõige vanem rauk kogu vallas kelle habe on lumivalge ja kes väga pikkamisi astub, hoolega kepi najale toetudes. 15. Tiina oli ilus kui noor karuohakas kui selle lehed ja okkad kaste uduterakesi täis on ja need päikese paistel läigivad. (*A. Kitzberg.*) 16. Kes teraselt vaatab see näeb kuidas ta pruuniks põlenud käsivarrest veri välja tungib ja varrukasse valgub. 17. Tuldagu aga tema juurde ja ta panevat või kõige suurema haava kohe kinni just nagu oleks sellele prunt ette pistetud. (*A. Jakobson.*) 18. Tulen kohe niipea kui mahti saan. 19. Olime maha matkanud umbes kolmkümme kilomeetrit nii et olime õige väsinud kui koju jõudsim. 20. Kui põleva maja juurde jõudsim nägime et kraam oli juba välja kantud ja leegid lõid katusest välja. 21. Meie ei tundnudki

reisiväsimust olgugi et olime maha matkanud üle 50 kilomeetri sellest pikast teekonnast mida eile alustasime. 22. Mõnikord kui Ants jääb kraavide vahele loomi tõrjuma et need jõe äärde ei pääseks ja kui Indrek tundi kaks kupulehede vahel õngekorki vahib valutab tal süda veel kaua aega pärast seda. (A. Tammsaare.) 23. Aga mis sõda see ka on kus mitte haigetki ei saa või mis mees pealegi sõjamees see kes hoopi kanda ei jaksa. 24. Mehed ja naised kes olid alles äsja samuti sihitult tänavast tänavasse hulkunud olid nüüd aset võtnud väikeste kandiliste laudade ümber mille klaaskatted peegeldasid laevõlve ja enda kohale kummarduvaid nägusid. (A. Jakobson.) 25. Mees möödus saunast siis pikast vanast laudast kus tuul kõigutas kaevupange koogu otsas nagu lingukivi hoovõtuks. 26. Õpetlane Koch kes avastas tuberkuloosikepikesed eraldas neist tuberkuloosimürgi mida nimetatakse tuberkuliiniks. 27. Juhul kui sooled haigestuvad tuberkuloosi areneb visa kõhulahtisus mida on tihti väga raske ravida. 28. Narkootilisteks vahenditeks nimetatakse aineid mis avaldavad keskergukavale pärssivat ja halvavat mõju mille tagajärjel tekib sügav uni. 29. Lepavõsa-vahe-line madal rabatee mida oli püütud täita ja parandada telliskiviprügiga pani vankri väänlema ja oigama. 30. Iga kord kui ta madalamale kummardus langes talt suuri veepiisku mis tasase kabinaga pudenesid põrandal vedelevatele valgetele raielaastudele. (A. Jakobson.) 31. Ja siis hakkas langema esimesi laiü lumeräitsakaid mis hõljusid alla kähkjaist pilvedest kuni kõrgemad künkad kattusid nagu paksu õrnvalge hallituskorraga. (A. Jakobson.) 32. Sest ta teadis nüüd juba üpris selgesti et tal seisavad juba varsti ees suured raskused mis võivad tõesti muutuda kõikelaostavaks hävinguks. (A. Jakobson.) 33. Tulge siia poisid ja vaadake mis ma leidsin! 34. Me tarvitame ühiskonna abi iga päev ilma et me seda tähelegi paneme.

Harjutus 28. Analüüsida laused, selgitades koma, kooloni, semikooloni ja mõttekriipsu tarvitamise põhjused.

1. Nõukogude rahvas vaatab julgelt tulevikku ja läheb kindlalt edasi oma rahvamajanduse ja kultuuri uue õitsengu — kommunismi — kõrguste poole. 2. Pärast Teist Maailmasõda, milles nõukogude rahvad päätsid hitlerlikust ikkest kogu maailma, on Nõukogude Liidu autoriteet võrratult kasvanud. 3. Ajalooseadus on niisugune: vastuoludel põhinevas ühiskonnas sünnivad ühiskondlikud pöörded siis, kui valitsev klass on jõudnud oma jõu ja võimu kõrgemate astmeteni. (*V. Kingissepp.*) 4. Sotsialismi võit meie maal muutis Nõukogude riigi võimsaks tööstus- ja kolhooside riigiks, kes osutus võimeliseks kaitsema nõukogude rahva au, iseseisvust, õigust ja vabadust. 5. Maailmas ei olnud teist jõudu, mis oleks suutnud peatada ja purustada hitlerlased, kui Nõukogude Liit. 6. Lenin ja Stalin, kogu bolševistliku partei ajalugu õpetab meid, kuidas teostada maal õiget poliitikat: toetuda kehvtalupoegadele, koondada enda ümber kesktalurahvas, mitte hetkekski unustada võitlust kulakute vastu. 7. Parteiliikmeks loetakse igauht, kes tunnustab partei programmi, töötab ühes tema organisatsioonidest, alistub partei otsustele ja tasub liikmemaksud. 8. Marksismi-leninismi klassikute Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini teosed annavad meile suurepärase eeskuju, kuidas vaadelda nähtusi nende arenemises. 9. Öö ja päeva vaheldumine, aasta-aegade kordumine ja kuu faaside muutumine toimub praegu täpselt samuti nagu tuhandeid aastaid tagasi. 10. Inimene oma ühiskondliku tegevuse protsessis mõjutab teda ümbritsevat loodust, muudab teda, kujundab teda ümber ja sunnib teda enda teenistusse. 11. Territooriumilt on Valge-Vene NSV tunduvalt suurem sellistest Euroopa riikidest nagu Belgia, Šveits ja Holland. 12. Nõukogude patriotism, mis võrsus nõukogude korrast, on saanud meie ühiskondlikku

arenemist edasiviivaks jõuks. 13. Jalamaid jäta rahule selle vesiroosi ja kohkunult vaatad ringi: mis see oli? 14. Tasa-pisi tärkab minu sisimas senitundmata mõte: kas mina omalt poolt ei saaks ka Peetrile midagi teha. (O. Luts.) 15. Paremaks meeldejäämiseks kantakse konspekti servale märkused läbiloetu kohta: sündmuste tähtpäevad, vajalikud arvud, nimed, seletust nõudvad terminid, peamõtte suunda rõhutavad sõnad, mõningad täiendused tsitaatidele jne.

§ 31.

Harjutus. 29. Ära kirjutamisel ühendada noole abil lause- lühendi peasõna lause selle liikmega, mida lühend laiendab.

Näidis. Päike paistis viltu läbi tuules rabeleva kasesalu. Ta tõstis käe prillide juurde, neid närviliselt kohendas.

1. *Kehitades end paremini istuma*, vaatas ta venda kõõrdi kulmude alt. 2. Vanamees silmitses meid teravasti, *varjama oma meelepaha*. 3. Poiss lonkis *jalgu järele vedades* taadile järele. 4. Puud seisid aias *norgu lastud* okstega. 5. Nad läksid *kikivarbail astudes* üle hoovi. 6. *Seljataha jääv* rong hakkas jälle liikuma. 7. *Nõjatanud kukla vastu sein*a, jäi ta innuga kuulama. 8. Oli vaikne lõunatund ja siin-seal tuiskliivas istus pruuninäolisi lapsi, *käratsedes oma nukkudega*. 9. Päike paistis viltu läbi *tuules rabeleva* kasesalu. (A. Jakobsoni järgi.) 10. Kas olete näinud, kuidas *hobustega harjuma* noor inimene peru hobuse selga istub? (Juh. Liiv.) 11. Taavet on ehmunud nagu *pesast kukkunud* linnupoeg. (O. Luts.) 12. Siis kraaksub metsas üks vares, *otsekui hüüdes kedagi*. 13. Juhani äratas *suures kaares lau*ale lendav kaardimapp. 14. Vanemseersant läks tuhkjast lumest läbi

nagu tank, jättes enda taha suurte ja sügavate vildijälgede raja. 15. Hävitanud endise sõjaväelise organisatsiooni, asendas Pariisi Kommuun selle kodanike miilitsaga, s. t. relvastatud rahvaga. 16. Mõned mööduvad temast ainult veidi imestunud nägudega, teretust vastu võtmata. 17. Me sõitsime mööda sõjas hävinud hoonete varemetest. 18. Olles koolis käinud kõigest kaks aastat, oskas Rein siiski juba hästi lugeda. 19. Kommunistlike noorte organiseeritud ekskursioon Moskvasse tuleb kahe nädala pärast tagasi.

§ 32 ja 33.

Harjutus 30. Määrata *des-* ja *mata-*lauselühendid ja panna koma, kuhu vaja.

1. Oktoobrirevolutsioon võttis mõisnikelt ja kapitalistidelt tootmisriistad ja tootmisvahendid ning muutis need ühiskondlikuks omandiks seades kodanlikule omandile niimoodi vastu sotsialistliku omandi. 2. Tööliste ja talupoegade liitu tugevdades on meie partei saavutanud kogu nõukogude rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse. 3. Juhtides masse ja võideldes mahajäänud meeolude vastu arvestas partei tõsiselt masside suurt usaldust ja loovat revolutsioonilist valmisolekut. 4. Oraator kõneles peast ilma konspekti kasutamata. 5. Meie maa kogu ajalugu kolmekümne aasta jooksul Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidumomendist alates on nõukogude rahva võitlustee Lenini-Stalini partei juhtimisel. 6. Andes loosungi masside üleskutsumiseks võitlusele lähtub partei alati sellest, kas masside teadvus on küps selle loosungi vastuvõtmiseks. 7. Teine Maailmasõda andis kapitalistlikule süsteemile uue löögi veelgi rohkem kõigutades tema positsioone. 8. Siis astus onu Äрни jälle edasi paremale ja vasakule vaatamata. 9. Nõukogudemaa hoolimata sõjaõhujate ässitustest elab ja töötab juba mitu aastat rahuliku ülesehitustöö õhkkonnas. 10. Võttes hoogu hüppas Tiit tei-

sele poole aeda maha. 11. Moni auto tormas silmade põledes mööda. 12. Uks avanes heites tänavale varju ja kollaka kahvatu valgusriba. 13. Tundes poissi üleni värisemas otsustas ta teisiti. 14. Juhan vaatas üle õla tagasi ja otsekuilugedes oma vana sõbra ning seltsimehe silmist kindlat käsku hakkas jooksmas eemalt paistva traataia poole. 15. Ülo arvates pidi sellest paugust kogu küla ärkama. 16. Nüüd valiti neli peavanemat saadikuiks ja veel samal tunnil ratsutasid need rahva palavamaid õnnesoove kaasa võttes laagrist välja orduväge otsima. (*E. Bornhöhe.*) 17. Juba ainuüksi siin võis ordurüütleid koos olla kuue-seitsme tuhande ümber rääkimata veel neist, kelle laagrid asusid mujal.

Harjutus 31. Ära kirjutamisel määruselistele *nud-* ja *tud-* lauselühenditele joon alla tõmmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Metsa jõudnud hakkasin marju korjama. 2. Lõpetanud gümnaasiumi astus Faehlmann Tartu ülikooli arstiteadust õppima. 3. Kaup ostetud mindi turult koju. 4. Vähemad partisanisalgad olles vaenlase vägedega alalises kokkupuutes püüdsid hoiduda otsustavast lahingust suuremate väesalkadega ning tülitasid vaenlast igal võimalikul juhul. 5. Asunud sõjaajal kannatada saanud korterisse uuesti elama ei olnud neil esialgu isegi lauda ega tooli kõnelemata muust mööblist.

§ 34.

Harjutus 32. Ära kirjutamisel kõrvallaused asendada *des-*tegevusnimeliste või määruseliste *nud-*kesksõnaliste lauselühenditega.

1. Kui laeva eemalt vaatad, näed algul ainult suitsu ja korstnaotsa. 2. Kui me teame linna asukoha geograafilise pikkuse ja laiuse kraadi, võime ta kergesti maakaardil leida.

3. Kui kirjanik A. Jakobson oli oma teose „Elu tsitadellis” trükkis avaldanud, esitati ta Stalini preemia saamiseks. 4. Kui V. Kingissepp õppis Peterburis, töötas ta aktiivselt bolševike põrandaaluses organisatsioonis. 5. Haige laps ei tahtnud kuidagi üksi toas magama jääda, sest ta kartis pimedust. 6. Kui koosolek oli juhatause aruande ära kuulanud, otsustas ta tehtud töö rahuldavaks tunnistada. 7. Kui Enn oli küsimusele rahuldava vastuse leidnud, pani ta raamatu riulile tagasi.

§ 36.

Harjutus 33. Asendada täiendlaused kesksõnaliste lause-
lühenditega, kus võimalik.

1. Nõukogude poliitika peab lojaalselt kinni heanaaberlike suhete säilitamise kursist kõigi nende riikidega, kes avaldavad soovi koostööks. 2. Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa reaktsioonilised ringkonnad tunnevad muret selle üle, kuidas hajutada seda kustumatut muljet, mida sotsialistlik kord avaldab kogu maailma tööliste ja töötajatele. 3. Meie kodumaa lahendab suuri ülesandeid, mis nõuavad rahvahulkade kultuuritaseme süstemaatilist tõstmist. 4. Autos istujad imetlesid kolhoosi suurepärasest taliorast, mis ulatus silmapiirini. 5. Ajuti langes pilvede vahelt päikesekiiri ja siis näisid jõekäär, mets ja kaugel seljandik, mis aknast paistsid, omandavat joonistuse erutava pehmuse. 6. Sündmused, mida selles jutustuses on kirjeldatud, toimusid kolmkümmend aastat tagasi. 7. Poisike läks kapteni juurde, kes jälgis laadimist. 8. Poisike, kes oli pikast teekäigust väsinud, jäi laua taga tukkuma. 9. Ilus jämeda peaga nisu, mille olid kolhoosnikud oma laiadel põldudel kasvatanud, andis suure saagi. 10. Sõudjate aerud, mis rütmiliselt vette laskuvad ja tõusevad, panevad lootsiku libedasti veepinnal edasi liikuma. 11. Siis tuli pikk kõrgete kaarakendega koridor, mis säras

valguses. 12. Ta astus kikivarbail edasi mööda põrandat, mis oli kaetud linoleumiga. 13. Nüüd avastasid nad vaenlase punkri, mida oli mitu päeva otsitud. 14. Tankide kolonn liikus mööda teed, mis oli õhukese lumekorruga kaetud. 15. Ikka sagedamini libisesid ta silmad pildile, mis seinal rippus. 16. Seda rääkisid autojuhid ja inimesed, kes tulid kaugemalt. 17. Sellest võitlusest võtsid osa punakaardi salgad, keda sakslased olid Venemaast ära löiganud. 18. Kõik trügisid ema ümber, tahtsid näha kirja, mida oli kaua oodatud.

§ 38.

Harjutus 34. Nimisõnalistele lauselühenditele joon alla tõmmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Mees tuli tuppa kirves kaenlas ja piip suus. 2. Tüdruk seisis akna all lilli peos ja naerusädemeid silmis. 3. Nõudlik ja kohusetruu organisaator ja tuline agitaator oli see mees nagu loodud teiste juhiks. 4. Sa jooksid alla trepist müts kuklas supellina kompsus kaenlas. 5. Ta läks üles trepist teisele korrale kiri ja pilt käes. 6. Seal läks Anna aiateed mööda korv käsivarrel. 7. Ja ta hakkas jooksmata nutt kurgus. 8. Pea täis mõtteid kõndis ta aias edasi-tagasi. 9. Ta vaatas terava meremehe-pilguga ringi kulmud kurdu tõmmatud. 10. Tema kõrval seisis drapp-palitus mees kõrge otsmik kipras nagu valmiks selle taga mingi kuri nõu. (E. Männik.)

Kordamisharjutused.

Harjutus 35. Analüüsida järgmised laused suuliselt:

- 1) öelda, kas lause on liht- või liitlause, ja määrata kõrvallause liik;
- 2) teha iga lauselühendi analüüs;
- 3) kus on võimalik, asendada lauselühend kõrvallausega ja kõrvallause lauselühendiga.

1. Kaliningradist Kuriili saarteni lehvib võidukas Nõukogude lipp, mille all on saavutatud maailmaajaloo suurimad võidud. 2. Nõukogude riigi võimsus on tingitud sellest, et tal on võimalik kontsentreerida kogu meie maa poliitiline ja majanduslik võimsus ülesseatud eesmärkide saavutamiseks. 3. Et edukalt võidelda kodanliku korra igandite vastu rahvusküsimuse alal, on vaja eesti töörahva massidele laialdaselt selgitada Nõukogude Liidu stalinlikku rahvuspoliitikat. 4. Meie töörahva jõudude arenemine kõigil ühiskondliku elu aladel ilmneb erilise selgusega pärast raskeid sõja-aastaid, millal meie tööstus on juba saavutamas sõjaeelset taset ja areneb peatamatult edasi. 5. Et vabriku partei-algorganisatsioon pidevalt ja õigel ajal kasutas talle põhikirjaga antud õigust kontrollida administratsiooni tegevust, suudeti õigel ajal kõrvaldada tootmisprogrammi täitmist pidurdavad tegurid. 6. On loomulik, et Eesti kodanlus tantsis lääne kuldvasika ees oma peremeeste pilli järgi. 7. Kodanliku korra ajal ei olnud meie rahval võimalik täiel määral välja arendada oma võimeid ühiskondliku elu aladel, sest meie rahva töötav enamik oli nii eesti kui ka välismaiste kapitalistide kurnamise objektiks. 8. Miljoneid töölisi suurtesse ettevõtetesse koondades annab kapitalism kogu tootmisprotsessile ühiskondliku iseloomu, kuna tootmisvahendite omandus jääb erakapitalistlikuks. 9. Kui feodaalkorra ajal hoiti töötajate distsipliini kepi ja kapitalistliku korra ajal nälja abil, siis sotsialistliku ühiskonna töö aluseks on töötajate vaba ja teadlik distsipliin, mis väljendub sotsialistlikus võisiluses, lõõtköös ja stahaanovlikus liikumises. 10. Kerenski Ajutise Valitsuse rahvavastane poliitika, mida toetasid menševikud ja sotsialistid-revolutsionäärid, viis rahvamajanduse kiirele laostumisele. 11. Eesrindlaste töö ja nende kogemuste suur tähtsus seisneb selles, et nende töösaavutused muutuvad järk-järgult ka keskmiste ja mahajäänud tööliste normiks, mille tulemusena ühiskonnale antav lisatoodang võib tohu-

tult kasvada. 12. Väga tähtis on tutvuda raamatu eessõnaga, milles autor tavaliselt jutustab teoses väljendatud mõtete arendamisest või oma suhtumise iseärasustest käsitledavatesse probleemidesse.

Harjutus 36. Järgmisi lauseid suuliselt analüüsid märgida ära 1) lauseliik, 2) kõrvallause ja 3) lauselühendite liik.

Meie võidame.

Mitte kunagi ei ole lahkunud see mõte: meie võidame! Kisendavas viletsuses elades, terve elu hällist kuni hauani toore vägivalda poolt purustatud, nagu lilled suitsuvingus kokku langedes, kui vägivald ja vale puudutab, vajusid nende pead norgu, aga ei kadunud silmapilgukski mõte: meie võidame!

Kord ikka kasvame, kord purustame, kord virutab meie kõikide vihaga täidetud, ülekohtuga kihvtitatud hing valetajate ja vägistajate ikke, vabaneb rusutud mõistus, tõuseb kõrgele alandatud tundmus.

See tundmus: meie võidame! elas kui salajane tuli miljonites hingedes, hõõgus, soojendas, julgustas, andis jõudu vastu pidada.

Aeg tuli, meie purustasime.

Ühel hoogsal tuulepuhangul paisus hõõguvast tulukesest määratu tulemeri.

Voolates, kõike enese alla mattes hävitas see vihane tuleleek verest nõretavad orjusahelad, vabastas orjad timukate võimusest, heitis põrmu inimsoo igavesed vaenlased ja kosutas oma soojendava tulega neid vaevatud, viletsuses sündinud, orjuses vaevlevaid hingi, neid tulevaseks otsustavaks võitluseks ette valmistades.

„Revolutsioon”, „mäss”, „segadus”, ütlesid harilikud inimesed, uudishimulikult silmitsedes, südames varjates alatut tundmust — kartust — oma väiklase mina pärast.

Aga need, kes olid häbistavate orjusahelate otsesed kandjad, kes tundsid kapitali kihvtist hingamist alatiselt enda lähedal, teadsid, et see oli alles algus. Revolutsioon, mis uue elu pidi looma, vana hävitama, ei olnud veel läbi elatud, see oli alles ees.

Tuli leiab, mida põletada. Kõik puru võttis tuld. Vihane leek lendas üle maa, sealt edasi üle piiri, igal pool enesega vabastust kaasa tuues.

Algas võitlus kahe looduspõhise vahel: orjade valu ja kannatuse tuleleek hävitas, purustas, ja teda püüdis lämmatada maailma türannide õelus, kord siit, kord sealt üksikuid tulekeeli välja kiskudes.

„Kodusõda,” sosistasid harilikud inimesed, oma väiklase mina pärast surmahirmul olles.

Aga need, kelle mina maailma kurnajate poolt tervelt ära neelati, kes midagi peale häbistavate orjakütmete eraomandiks ei võinud nimetada, kelle pühamad tundmused, armastus, ausus mudasse tallati, kes peale viletsa elu vangikodades, taigas kõdunedes midagi ei näinud, need teadsid, et praegune võitlus on uue elu võitlus ja et selles võitluses pidime nüüd võitma.

Meie võidame! kõlab nüüd selgelt ja valjult. Nüüd kostab teistsugune kaja; nüüd laulab temas uus hing — võimsalt, kaasakiskuvalt.

See on sügav, tühjendamatu eluallikas, täis võiduvõimu. Ikka ja ikka valgub siit leegisse uut jõudu. Sügav tundmine, et elu on seda väärt, et elada, ajaloolised ideaalid on seda väärt, et nende eest võidelda, kinnitab võitlejate rinda.

Julgemalt kui kunagi kostab vabastatud orjade, uue elu eest võitlejate hüüd: meie võidame! (*V. Kingissepp.*)

Harjutus 37. Asendada kõrvallaused lauselühenditega, kus võimalik.

1. Vahel on taevas täis valgeid pilvi, mis ruttavad karmi põhjatuule saatel lõuna poole. 2. Liivaaugu ääres tukkus käsipõsakil mustlaspoiss, kes oli nähtavasti jäetud laagri-vahiks. 3. Ja Näps hakkaski meile jutustama oma neljast lellest, kes on pudenenud „laia maailma” ja kes seal on leidnud oma õnne. 4. Inimesed, kes on lahingutules olnud, teavad, mis tähendab olla kõige ees. 5. Me ei leidnud seal meest, keda otsisime. 6. Sa võid endale võtta selle raamatu, mille täna ostsime. 7. Kui olime töö lõpetanud, heitsime värsketele heintele puhkama. 8. Kui põlevat maja kustutati, jäi üks tuletõrjuja allalangeva palgi alla. 9. Nägin, et mehed ikka enam ja enam väsima hakkasid. 10. Leena kuulis, kuidas vanaema kobinal kööki läks. 11. Kui sõdurid liginesid vaenlase kaevikuile, läks kuulipilduja- ja püssituli üha ägedamaks. 12. Jaan ütles, et Helgar jõuab tuleval nädalal koju tagasi. 13. Mehed hakkasid minema, ilma et oleksid mind oodanud. 14. Kui hommikul kooli läksime, leidsime tee äärest näuguva kassipoja. 15. Kui töö on tehtud, võite minna puhkama. 16. Kui vend kuulis, ei rääkinud Hannes enam sõnagi. 17. Kui rong hakkas liikuma, hüppas keegi vagunist välja. 18. Kui köögis toitu valmistati, kukkus taldrik põrandale ning purunes. 19. Kui Ants magas, istus Villu õngeridvaga jõe ääres. 20. Kui lapsed marju noppisid, nägid nad, kuidas jänes jooksis võsastikust välja ja kadus metsatihnikusse. 21. Kuigi Ott oli juba raskest haigusest paranenud, ei olnud ta veel võimeline püsivaks tööks. 22. Et Kreutzwald oli kehvade vanemate laps, pidi ta ise enda eest hoolitsema. 23. Omnibused, mis olid laulupidulisi tulvil täis, jõudsid õigel ajal Tallinna. 24. Kui poisid lähemale läksid, nägid nad, et lendlemine ja tülitsemine

sünnib suure ja paksu kuuse kohal. 25. Kui puid raiutakse, siis laastud lendavad. 26. Nooruk hoidis raha, et osta endale uuemat kirjandust. 27. Kui talv kätte jõuab, hakkab kirves kaasikus kaikuma. 28. Et rahvalaulud aegade jooksul ühest kohast teise rändavad, seejuures sisu ja kuju poolest muutuvad, seda tõendab meile eri paikade laulude võrdlemine. 29. Kui me hingame läbi nina, siis kaitseme kopsu tolmu eest. 30. Ta vaatas hobuse, vankri ja oma varju peale, mis oli madalal oleva päikese paistel hästi pikaks veninud. 31. Vaikselt tõmbas ta noa tupest, kuna karu kahinal kaer-tega metsa poole sammus. 32. Läbi vihma ning vete kohi-semise võib kuulda, kuidas kaugustes kisendavad soolinnud (*R. Roht.*) 33. Päevakord, milles oli neli punkti, võeti ühel häälrel vastu. 34. Kui poiss oli alles väike, võttis ema ta tihti heinamaale kaasa. 35. Kui teenistujad olid abimajandisse jõudnud, juhatas direktor igaühele töö kätte.

Harjutus 38. Panna koma, kuhu vaja.

1. Õpetaja astus klassi paks raamat kaenla all. 2. Heina-d küüni veetud asusid mehed koduteele. 3. Üksteisele lae-nates omalt poolt täiendades ja teisendades oma hingeelu ja olude järgi muutes on iga rahvas ülemaailmalist müütide ja legendide hulka suurendanud. 4. Kudistades ja nagu sala-hirmul üksteist ees ajades kobisid lapsed mustendavast ukseavast sisse. 5. Isa astus tuppa püss õlal ja kott sel-jas. 6. Kohale jõudnud hakkasime öömaja otsima. 7. Koer läks nurka saba sorgus. 8. Ära kuulunud tunnistajate sele-tused andis kohtu eesistuja sõna kaitsjale. 9. Kuid hinnates oma praeguses ehitustöös kõiki progressiivseid mineviku-pärandeid hindame ka Koidula suurt elutööd. 10. Kroon-linna kiviseil tänavail kõndis Koidula kojuigatsus süda-mes. 11. Kui ta viimaks vaevaliselt teed otsides läbi

rõdu aeda komberdas ja tänavale viiva jalgväravagi kätte leidis oli ta aiva kasvava ärevuse pärast kokku langemas. (*A. Jakobson.*) 12. Vaikides istus ta vankrile ja sõitis tagasi sundimata endisest kihutamisest väsinud looma. (*E. Krusten.*) 13. Mõlema käed isal täis kriime määrdeõlist imbutunud tütrele õhukestes pruunides kinnastes lebasid kõrvuti märjal vankrikattel. (*E. Krusten.*) 14. Peieliste hulgas langetas oma pea ka kadunu vend hall kübar näppude vahel lihtne mees lihtne külasepp suur pilli- ja laulumees kes oma mängu ja lauluga oli osanud liita sõbralikuks tervikuks kaks teineteisega vaenulikku küla. (*P. Vallak.*) 15. Oma osast teadlik jalas lohisevad viisud käes pikk kõvera otsaga karjasekepp nagu roop oli ta üsna sagedane külaline rehetoa kus inimeste kõrval ka mõned kanad kõgistasid ja paar kitse mõkitas oodates meestelt tubakat. 17. Piipu läites ei tasandanud taat hetkekski sammu. 18. Kulmud pisut kortsu tõmmatud, suur kongus nina nagu lõhna ajades ettepoole ulatatud nõnda ta istus seal ligi pool tundi. (*A. Jakobson.*) 19. Aias õunapuu all kuivadel heintel magas Tiiskäpp põlved püsti käed vaheliti pea all. 20. Kambris voodis lamas Niilas müts silmil higised käed risti rinnal. 21. Ja sisse vajub suur mehemürakas püss rihmaga seljas labakindad käes. (*P. Vallak.*) 22. Seisame ukse läheduses kannatlikult oodates millal järg jõuab meieni. (*O. Luts.*) 23. Haavatu astub veel väga pikkamisi õlad ettepoole kägeras ettevaatlikult asetades üht karguotsa teise ette.

Harjutus 39. Panna koma, kuhu vaja, ja määrata, missugusesse liiki kuulub iga lauselühend.

1. Olles Venemaal ette valmistanud baasi ajalehe jaoks sõitis Lenin 16. juulil 1900. aastal välismaale. 2. Välismaale sõites oli Leninil selge läbimõeldud võitlusplaan marksist-

liku partei ülesehitamisest Venemaal. 3. Avastades ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenemise seaduse imperia-
lismiperioodil tõestab Lenin sotsialismi võidu võimalikkuse
ühel maal. 4. Nõukogude riigivõim võimaldab igal rahval
säilitades nende iseseisvuse liiduvabariikide vennalikus peres
saada osa Nõukogude Liidu hiigelriigi olemasoluga seotud
eelistest nii materiaalsel kultuurilisel kui ka välissuhete alal.
(*A. Veimer.*) 5. Tunginud kallale Nõukogudemaale hakkasid
fašistid oma röövellikke plaane ellu viima. 6. Nad käskisid
oma metsiku natsionalismi ja rassivaenu vaimus kasvata-
tud armeel hävitada kõik nõukogude inimesed. 7. Hävitades
ja orjastades nõukogude inimesi ning rüüstates julmalt oku-
peeritud territooriumil püüdsid hitlerlased külvata meie maal
vaenu mitmesugustest rahvustest inimeste vahele ja ässita-
sid neid üksteise kallale. 8. Viis aastat (1917—1922) kest-
nud kõigist rahvustest töötajate ühised pingutused sõja- ja
majandusrindel viisid niikaugele et meie maal tekkis võimas
liikumine kõigi nõukogude vabariikide ühinemiseks. 9. Nõu-
kogude vabariikide ette kerkinud majanduslikud ja poliitili-
sed ülesanded viisid kõrgema ühinemisevormi ühtse Nõu-
kogude liitriigi loomiseni. 10. Nurme kohal lendab lõikavalt
kisendav kiivitaja joonistades uduseina kohal järske sik-
sakke. 11. Lõuna paiku tulevad pööreldes mõned tuuleiilid
milles oras lööb lapiliselt lainetama milles puudel oksad
tantsivad ja tüved ei tea kuhu kalduda. (*J. Schmuul.*)
12. Siis hakkas Martin pikkamisi astuma läbi tühjade täna-
vate aeg-ajalt seisatades mõne tuttava koha ees. 13. Terved
tänavad ja platsid olid suletud varisenud ahervaremetest
telliskividest ja põlenud palkidest. 14. Mitmel pool tänavate
ääres vedelesid veel taganenud sakslaste poolt mahajäetud
autorused ja põlenud tankid. (*E. Männik.*) 15. Rahvus on
ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus keele territooriumi

majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psüühilise laadi suhtes. (*Stalin.*)

§ 39.

Harjutus 40. Kujutada järgnevad põimlauseid graafiliselt. Kaas-alistuvate kõrvallauseste puhul märkida ära, kas nad on eri- või samaliigilised. Järjestikuse alistuvusega kõrvallauseste puhul märkida astmed.

1. Me ütleme nüüd kogemuste põhjal, et ainult proletariaat võis luua sellise monoliitse jõu, mille järel sammub killustatud, laialipillatud talurahvas ja mis pidas vastu kõigile ekspluataatorite pealetungidele. (*Lenin.*)

2. Ning enne kui suudeti õieti arugi saada, kuidas see kõik juhtus, leidis keset rohelist päikesepaistelise aeda aset meeletu lahing, mille ulatusest püüdis põgeneda iga julgemgi pealtvaataja, kes armastas vähegi oma tervist ja elu. (*A. Jakobson.*)

3. Tema sai omal ajal kuulsaks kirikus norskamisega, mis nii vali oli, et õpetaja kantslit naabritele käsu andis teda üles äratada. (*A. Tammsaare.*)

4. Isegi kevadel veel, kui ta viimased linnased veskil oli ära jahvatanud, võttis ta koju jõudes linnasejahukoti lahti, et lõhna nuusutada. (*A. Tammsaare.*)

5. Selleks ajaks dessandimehed teistelt kaatritelt, kes tugeva miinipildujate tule tõttu ei saanud sadamale läheneda ja maandasid seepärast dessandi otse vette, jõudsid juba hävitada tiibadel asunud vaenlase tulepunktid, mis hoidsid sadamat risttule all.

6. On olemas ka sidurite tüüpe, mis töötavad automaatselt, ilma et oleks pedaali tarvis.

7. Et akumulaatori positiivsed ja negatiivsed plaadid teineteisega kokku ei puutuks, mis annab sisemise lühiühenduse, on nende vahel isoleerained.

8. Ahju välisseinad, mille paksus on 10—20 sm, on vooderdatud kahlitega, mis on täidetud katusekivi tükikestega või eriliste plaatidega.

9. On vaja selgitada, keda teenisid kirjaniku ideed, kas need soodustasid vana või uut.

10. Tuleb omandada kõneharjumuste miinimum, mis on tarvilik igale kultuurinimesele, mis tingib tema edu mistahes tööalal.

11. Seepärast on õige, et ka meie katsume kuidagi alla kriipsutada Suure Isamaasõja võitlejate teeneid ja sangaritegusid, et omaltki poolt väljendada väikest tänu selle eest, mis nad meie heaks on teinud.

§ 40.

Harjutus 41. Panna koma, kuhu vaja ja tõmmata kõrvallausele joon alla.

1. Kui me lahendame tööjõu rakendamise küsimuse maksimaalse efektiivsusega kui me tõsiselt tahame võidelda tööjõudluse tõstmise eest siis võib see sündida esmajoones nimelt tööprotsessi ratsionaliseerimise kaudu. 2. Pärast Pariisi Kommuuni mahasurumist kui vaikuse saabumine Lääne-Euroopa revolutsioonilises liikumises muutus järjest tõenäolisemaks avaldasid Marx ja Engels arvamust et just Venemaa asub esimesena revolutsiooniteele. 3. Ema kes enne seda kui tekkis ummik asus Endlist rida eespool tuli hiljem tema kõrvale. 4. Endel kes laulis täie häälega kuulis siiski kogu aeg ema juttu ja kui laul lõppes vastas ta: „Oota varsti näed paremaid päevi.” (*J. Schmuul.*) 5. See

meremehe kareda käega antud müks otsekui kinnitas uuesti et nad on ja jäävad vanadeks semudeks keda pole suutnud lahutada pikad aastad kauged sadamad tuli ega vesi. (*E. Männik.*) 6. Keegi ei teadnud enam kas kestis see meeletlik võitlus ainult kümme minutit või oli ta kestnud mitu tundi. 7. Peagi puistas külmataat ka esimesi lumehelbeid maha ja andis loodusele mõista missuguse toreda kuue see võiks saada kui ta täiesti külma hoolde anduks. (*E. Särgava.*) 8. Madise näole tulid suured kortsud mis selgesti tunnistasid et temale ei olnud see jutt meeltemööda. (*E. Särgava.*) 9. Pruunides savipottides kasvavad lilled lõhnasid mõrkjas-karastavalt, meenutades minevikku millele mõtlemine tõi omakorda vaimusilma ette vana männikualuse kus katab kõikjal musta mullapinda tihe ning pehme samblakord. (*A. Jakobson.*) 10. Oli siin büroos vastikumaid nähtusi et Janter ikka suhtus kõigisse kahtlevalt nagu oleks ta mõni igavene revident kes saadetud paljastama kuritarvituste pesa. (*P. Vallak.*) 11. Nüüd ta nägi et kambri nurgas söögilaua ees seisis veel naine kes oli lõpetanud söömise ja pühkis peopesaga suud. (*P. Vallak.*) 12. Eeva pead täitvad mõttekillukesed mis ringlesid seni kuidagi sihitult jõudsid järsku kuhugi välja kuhugi väga kõvale ja püsivale punktile kust pidi kindlasti midagi paistma hakkama. (*A. Jakobson.*) 13. Kui Paosk kalmistu kõrvale männikusse jõudis lonkis talle sealt ootamatult vastu Lui Ränneld kes rapsis koerapiitsaga teeäärseid noori männikasve. (*P. Vallak.*)

§ 41.

Harjutus 42. Analüüsida liitlaused.

A. 1. Kui Prillup uksest läheb, otsivad ta jalad kehale tasakaalu, nagu lasuks suur ja raske kott tal seljas. 2. Tähed on jämedad ja selged, aga kui silm neile hakkab vahet tegema, siis valgenevad lillakriimuks virvenduseks kokku.

3. Umbse tunde painel, et kogu maailm on temale vastu, püüdis ta kõigile, kes temaga lähemalt kokku puutusid, sõbraliku suu kõrval ka lahket kätt näidata. 4. Juhtus ju kõigile, et mõni tegu võid ja mõni laar piima äpardus, ent kui seda tagajärel karistati, siis karistati teda ja mitte neid teisi. (E. Vilde.)

B. 1. Neiu kogu toonist oli kuulda, et ta mitte sõnu ei teinud teise kaastundlikuks rahuldamiseks, vaid et ta oma hea lootuse sisse kõikumata kindlasti uskus. 2. Ta ei teadnud küll, mis väljaspool vaheajal oli sündinud, aga aimus, mis ta hingest läbi sähvas, oli sarnane välguga, mille eredal paistel ta kogu oma sündmuseks saanud õnnetust nägi. 3. Kui Anni rõõmlikul üllatusel silmad noormehe peale löi, märkas ta, et viimase vaade sedasama tundmust kujutas, aga veel midagi muud, mis rohkem näis tähendavat kui üksnes rõõmsat jälleenägemist. 4. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmata armastusega peletab pimedust ja udu enese eel ning koob sügisese sureva maailma ümber kuldvõrgu. (E. Vilde.)

C. 1. Partei ei saa olla religiooni suhtes erapooletu ja ta teeb usuvastast propagandat kõigi ja igasuguste usuliste eelarvamuste vastu, sest ta seisab teaduse eest, aga usulised eelarvamused lähevad teadusele vastu, sest igasugune religioon on midagi vastupidist teadusele. (Lenin.)

§ 42.

Harjutus 43. Panna nõutavad kirjavahemärgid ja analüüsida perioodid.

1. Olgugi et saared lahutati muust maailmast enne Oktoobrirevolutsiooni olgugi et parunid papid ja nende lehed olid seda revolutsiooni tapmisena ja röövimisena ning koleda

jumalavallatu õudusena kuulutanud olgugi et Oktoobrirevolutsiooni loosungid kunagi ei olnud punasel lipul saarte töörahva pea kohal lehvinud siiski tuli vastuhakkamine. (V. Kingissepp.) 2. Kus Võrtsjärv oma sängis puhkab kaisutades laineid kohavaid kus kajakad kiunudes keerlevad varitsedes kalu maitsvaid kus valged purjed veepinnal liuglevad kandes rändajaid lõbusaid kus suured metsad tume-dasti kohavad varjates linde hõiskavaid kus luhad haljast heinast lokendavad meelitades niitjaid väledaid seal minagi veedan lõbusa suve hoides lambaid vagusaid.

§ 43 ja 44.

Harjutus 44. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Algas sellega et Ants tuli jällegi Põrgupõhjale ja mitte üksinda nagu varemalt vaid kahe teise saatel ning teatas tunnistajate juuresolekul et kuna nende vahel Jürkaga on aastane rendileping siis tema seda enam ei pikenda nii et Jürkal tuleb tuleval kevadel Põrgupõhjalt ära minna. 2. Kuhu küsis Jürka. 3. Seda pead ise teadma vastas Ants. 4. Mina jään Põrgupõhjale. 5. Noh kui sa ei lähe siit heaga siis lähed kurjaga lasen su politsei poolt välja tõsta ja minema ajada. 6. Mina tahan Põrgupõhjale jääda. 7. Sellest ei tule midagi välja sa ei jõua renti maksta. 8. Jõuan kui sa mu otsa peale aitad nagu alguses. See maa on siin minu haritud. 9. Aga see on minu. 10. Mets ja padrik on sinu põld on minu oma kümne küünega olen ta teind. 11. Jürka mu vana sõber kuula mis ma sulle ütlen mul on uus rentnik valmis ja see maksab kaks korda rohkem renti kui sina sellepärast pole mulle enam kasulik sind siia jätta. (A. Tammsaare.)

Harjutus 45. Muuta otsene kõne kaudseks.

1. „Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis,” lausus raamatu-kaupleja. (*Juh. Liiv.*) 2. Isa ütles: „Tuleval nädalal algab lõbus heinatöö.” 3. Sa vastasid mulle tol korral: „Ma ei soovi sind enam näha!” 4. Sinu kohta ütles Mihkel: „Ta on väga tubli ning arukas noormees.” 5. „Tabavere Jaan võtvat kevadel naise,” vastas Leena. 6. „Ärge minge veel koju!” ütles Peedu meile. 7. „Homme on arvatavasti ilus ilm,” ütles talumees. 8. „Vii see kiri kohe postil!” ütles isa mulle. 9. „Tuleb paremaid aegu ja võimalusi selle asja lahendamiseks,” kinnitas Õunap. 10. „Inimesel,” vastas Mart Laas, „on ainult üks õigus, ja see on võitluse õigus vägivalda vastu...”

Harjutus 46. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kui nüüd poisid küllalt olid vaadelnud võitlust ja arvasid mõistvat selle põhjust küsis Andres Indrekult Kelle poolt sina oled vareste või raudkullide? Vareste poolt vastas Indrek. Aga mina olen kullide poolt ütles Andres. See on ju vareste kuusk ja pesa seletas Indrek. Mis sest aga vareseid on hulk kullid ainult kahekesi seletas Andres vastu. Kes neid käskis tulla vareste kallale, ärgu tulgu kui nad kahekesi on! Aga kui kuusk meeldis? See oli ju vareste kuusk! See on meie kuusk mitte vareste ütles Andres nüüd kullidel on siin niisama suur õigus kui varestelgi. Aga varesed olid enne siin neil on suurem õigus vaidles Indrek vastu. Ega need varesed meie käest pole küsinud kuuske et neil suurem õigus on. Ega kullidki küsinud tulid ise. Mõlemad tulid ise varesed ja kullid sellepärast on neil ühesugune õigus arvas Andres. Varesed tulid ju enne, sellepärast on neil suurem õigus vaidles Indrek vastu. Aga kullid on tugevamad nemad on kahekesi hulga vastu. Sest pole ühti et tugevamad kes enne sel õigus. Kes üle sel õigus kinnitas vanem vend ja

kui ta oma arvamist nooremale kuidagi ei saanud muidu arusaadavaks teha siis võttis ka tema jõu abiks nagu raudkullidki. (A. Tammsaare.)

2. Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse oõmajale jääma. (E. Vilde.) 3. Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas kirjutab ta muuseas päike paistis nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest. (A. Haava.) 4. Mispärast ei ole paadid nii tehtud et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita ümises Taticas oma nina otsast kinni hakates. (E. Bornhöhe.) 5. Ja teine saks ütles Sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja. (E. Vilde.)

§ 47 ja 48.

Harjutus 47. Panna nurksulgudes olevad sõnad sobivasse kohta lauses.

1. Kardetakse, et veel paljud rusude alla maetud [on].
2. Tormasid sedamaid ta kallale jälle murelikud mõtted, mis [oli eemale peletanud] kiire sõit, ja nad ta hinge põhjas [hakkasid urgitsema] piinavalt. 3. [Oli] tuisk tema juuksed [täis riputanud] peenikest kuiva lund, aga [ei teadnud] ta seda. 4. Kui [kogunes] Seenepalu perekond viimaks söögilaua ümber ja Maltsvet [laskis ringi käia] silmad nende seas ühe pealt teise peale, ta meel [läks] korruga rõõmsamaks, värskemaks. 5. Väljas sügisene tuul [ulub], nagu ta kogu maailma valu ja viletsuse [tahaks kuuldavale tuua] ühises vägevas nutulaulus, suures, maailma ääreni kasvavas ahastuskisas. (E. Vilde.) 6. Küla vahel, mis [oli kasvanud] mõisaga peaaegu ühte, lapsed [mängisid], küla taga aga mehed [higistasid] adrakäsi puude taga, sest ehk [seisis] päike küll alles madalal, [oli tunda] palava algust siiski juba. (Juh. Liiv.) 7. [Jäid] tühjaks toad, aidad, talli-

pealsed, [jäid magama] ainult õige väikesed lapsed hälli või voodisse. 8. Eemal [on enese alla matnud] lopsakas hernes ja lokkav nisu mõne marjapõõsa hoopis, [ootavad] asjata päikest rohelised, külmad marjaterad. (*O. Luts.*) 9. [Kostab] siin laul, [hüüab] seal pill — [kõnnivad] ja läbi noore suveöö ilu ja rõõm käsikäes, [naeratavad] Koit ja Eha, ning [täidab] värsket heinalõhna õhku. 10. Katuselt pikad vihmakeeled [voolavad alla], [valgub] räästait vesi ojadena. (*E. Särgava.*)

§ 50—53.

Harjutus 48. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Seejärel võtab viimasena sõna „Valgus” oma 12 numbris (22 märts 1894) 2. „Mis asja neile seal’s rääkima pidin” küsis poeg vastuseks (*A. Jakobson.*) 3. Kes võitis 100 m jooksu 4. Vanaisa usutles poisse, kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu 5. Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist 6. Aadressile kirjutab Henno suurte tähtedega: „Tartu, Vee-riku t 79, 1p kod dr Mullamäe” 7. Kumb oli viirastus, kas see, mida nägi Jants enne, või see, mida nägi ta nüüd 8. Ja mõtelge ometi, kogu maa pikkus on vähemalt 1000 km 9. Jäta, poiss, koer rahule 10. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium andis välja seadluse sotsialistliku ja kodanike isikliku omandi kaitsmise kohta

§ 54.

Harjutus 49. Panna koma, kuhu vaja.

1. Külalistega koertetallist tagasi jõudnud asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta Dubrovskit

mitte enam silmates tema üle järele pärima. Teenijad vastasid et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. (A. Puškin.) 2. „Isa siin näed sa võõriti” vastas Anna. „Asja võib nõnda mõista et meie tahtsime Katkut osta tahtsime teda Kõrbojaga ühendada ja ei saanud sest Katku peremees ei müünud meile oma kohta ei müü praegu ega ka edaspidi. Ütleme nüüd et Katku peremehe ainuke poeg ja pärija saaks Kõrboja peremeheks asuks siia elama ega ta siis ometi enam siit hakkaks Katkule tagasi minema kui ta kord isakoha kätte saab vaid jääb ka pärast seda siia ning ühendab Katku Kõrbojaga mitte Kõrboja Katkuga.” (A. Tammsaare.) 3. Poiss tuli kooli alati täpselt tunnid korralikult ette valmistatud raamatud kaasas. 4. Mart kui julge sõdur päästis meid hukkumisest. 5. A. Tammsaare kodanliku nimega Anton Hansen on sündinud 30. jaanuaril 1878 Järvamaal Madise kihelkonnas Albu vallas Põhja-Tammsaare talus talumehe pojana. 6. Ta näol polnud enam jälgegi tollest valvavast kahtlusest mis oli lamanud ta suunurkades siis kui ta umbes pool tundi tagasi siia tuli ta huuled olid sirged ja väga kahvatud nagu oleks sealt lahkunud viimnegi verepiisk. (A. Jakobson.) 7. Ehk küll mees pühib iga päev higi otsaesiselt on onul tundmus nagu võiksid saksad aru saada kui kerge põlv tal on ja võtta selle tema käest ära. (Juh. Liiv.) 8. Neid väikesi sillerdajaid rändavaid kunstnikke lendab siia kevaditi ja sügiseti tuhandeid lendab rästaid lõokesi tuvisid põldpüüsid ööbikuid käblikuid pääsukesi peoleosid linavästrikke ja palju teisi.

§ 55.

Harjutus 50. Panna koolon ja koma, kuhu vaja.

1. „Mis hea oleks kui tervel suvel ei tuleks vihmatilkagi jõgi kuivaks ära saaks kõik kalad kätte” seletab poiss. Nii-

sama on ka Kõrbojal ka seal peaks aina tegema peaks umbes sealtsamast peale hakkama kuhu teie onu jäi peatuma. (A. Tammsaare.) 2. Ja sinu isa toonitas mulle mitmel korral Kui koju saad võta Hannus enda hoolde tee temast mees vaata et need saksa mürakad poissi ära ei riku... (R. Sirge.) 3. Ainuke kellega nad teda veel ehk tantsimas oleksid võinud näha oli Kuusiku sauna Eevi aga seda polnud täna peol ta magas kodus oma väikese poja ja haige ema juures. (A. Tammsaare.)

§ 58.

Harjutus 51. Panna mõttepunktid, kuhu vaja.

1. „Mina“ sosistas poiss lõõtsutades, „mina.“ 2. Kargavad siis kui marutuul tammemetsa mühin, raksumine põgenemine, hirm, valjus seal, seal ärkab tasane arg hääll kosutav, nagu oleksid pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu. (Juh. Liiv.) 3. Aga Karli ütles tehtud mehisusega, hirnudes nagu hobune: „Hõ, hõ, hõõ! No mina olen talle hõ, hõ, hõõ! ikka mõnegi hea toobi hõ, hõ, hõõ! sisse laadinud Eeh!“ (A. Jakobson.)

§ 59.

Harjutus 52. Panna jutumärgid, kuhu vaja.

1. Mis mina siis võin parata, et ta tuleb, vastas Viiv. (E. Vilde.) 2. E. Vilde jutustus Minu esimesed triibulised sisaldab autobiograafilisi andmeid. 3. E. Vilde romaan Külmale maale ilmus a. 1896. 4. Arvustus selle töö kohta ilmus Loomingus. 5. Sõna roim on kunstlikult loodud, samasugused sõnad on veel laip, relv. 6. Kui Lõugu Kusti oma vasika uuesti ammuma pani, keerlesid peagi paarid tantsumurul.

7. Eesti kodanlikus kirjanduses on palju kergekaalulisi suurteoseid. 8. Kirjeldatud jälgimisest on selgunud, et Luigemäe Olli on peaaegu täielik plagiaat Chateaubriand'i Atala'st.

Kordamisharjutused.

Harjutus 53. Püstkriipsu asemele panna nõutav kirjavahe-märk.

1. Isegi siis| kui lendas esimene sisistav ja paukuv tuli-
lind vastu taevast| ei teinud ta häält| vaatas ainult| vaatas
üles taeva poole| kus praksus kirev tuli| vaatas alla järve|
kus süttisid igal paukumisel uued värvid| uued virvendused
ja varjundid| aina süttisid ja kustusid nagu sügisööl tähed
taevas| (*A. Tammsaare.*) 2. Mul on töö- ja pühapäeva-
riided| saapad| müts| süüa saan pererahvalt| raamatud on ka
olemas| tundide eest maksab isand Relling| ei õieti on mul
kõik| mis tarvitan| (*O. Luts.*) 3. Mis siin kasvab| kasvab
iseenesest| mõni peotäis kanarbikku| seal| kus liiviku selja
äärest hakkab soo| mõni üksik igav rohukõrreke| mis oma
seltsimehe järele hüüab| ja saare ühes otsas jändrik mänd|
(*Juh. Liiv.*) 4. Juba Reinu välispidine olek on isevärki| til-
luke mehike| tedretähniline nägu ja nösunina| mille ots nagu
sarv püüab ülespoole üle pea vaadata| pisikesed hallid sil-
mad| mis vaatavad nagu kesteab kust ilmiast välja ja on
ühtelugu täis vigureid| ümmargune käbe keha ja lühikesed
jalad| kusjuures ta ruttu käies natuke lonkab| (*Juh. Liiv.*)
5. Kus sa sellega| ikka rohkem| vastas mees ja lükkas piibu
teise suunurka| (*A. Jakobson.*) 6. Tööle ta nüüd küll just
ei jäänud| ütles mees alles tüki aja pärast tagasihoidlikult|
kuna ta pisut väriseval käel piipu toppis| aga ärge selle-
pärast nii| nii| (*E. Vilde.*) 7. Selle tõttu on proloog kujune-
nud liiga pikaks| nimelt 23 lk| lk 3—25| 8. Aga kui Viilu
rakettidega ja muude tarvilike asjadega kolinal lootsikusse
läks| kui ta küsis| kes tahab kaasa sõita| ja kui ei olnud

kedagi| kes oleks vastanud| nii et Kõrboja perenaine ise ette
 astus ja ütles| et kui keegi ei lähe| siis ehk Villu teda lubab
 tulla| ning kui nad nõnda kahekesi kaldast eemale aeruta-
 sid| keset järve ujusid| kust nad vaevalt veel teiste silma
 puutusid| jah| kui see kõik oli sündinud| siis mõistsid kal-
 dalejääjad| et Jaani sõit polnud midagi Katku Villu sõidu
 vastu| kes sõitis ainuüksi Kõrboja perenaise ja rakettidega|
 (A. Tammsaare.) 9. Ta ei tarvitanud enam karedaid sõnu|
 ei hoobelnud oma isaliku meelevallaga ega korranud oma
 eilset ähvardust tütre kohta| kuid igast lausest| mis ta
 avaldas| kuuldus välja| et ta otsus on kindel ja et ta seda
 tahab täide saata| (E. Vilde.) 10. Ah| mis ma nüüd tegin|
 hädaldas Juuli| 11. Otsusele tulles| et tal kedagi siia maha
 jäämas ei ole| kes teda tagasi hoiaks| pealegi kuna suure-
 pärane meri teda ootas| ütles ta |Ma lähen| 12. Oi| kui tore|
 imestas Madli käsi kokku lüües| 13. Hea küll| ütles ta|
 aga kas te usute seda| mis esiteks laua ääres räägiti| s. t.
 kas te usute hüpnööri ja sugestiooni| (A. Tammsaare.)
 14. Jah| ma tulen kindlasti| oli Karbus nõus| 15. Kukulinn
 oli ja jäi kohaks| millest keegi ei pidanud lugu| mis ei kas-
 vanud millalgi suuremaks| sest et igauks sealt põgenes| kui
 jõud vähegi kandis| mis ei jäänud aga ka millalgi vähemaks|
 sest et leidus ikka jälle armetuid| kellele vaja varju| ühe
 sõnaga see oli Kukulinn| omapärane Kukulinn| (Juh. Liiv.)
 16. Ta polegi nii kuri| see laia lõuaga| tugeva jändriku
 kehaga must vanamees seal tahmase ukse kõrval tolmupilve
 sees| ta pragab ja kirub ainult moe pärast ja ka sellepärast|
 et ta muud abinõu ei tunne| et neid venivaid| lossilangenud
 tondikujusid seal põhkude sees vähegi elustada| ja lõpuks
 sellepärast| et temalt valju vastutamist nõutakse| kui ta mitte
 ei praga ega kiru| kui ta oma vedelvorste ei suuda elustada|
 kui tööd õigeaks ajaks ära ei tehta| (E. Vilde.) 17. Ja kuna
 ta kõrgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõimusõnu otsib|

tuksub ta laia suu ümber vahel salanaeratus| mis pikkamisi
 ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse habemesse ronib|
 habemesse| mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt
 kaela ümbritseb| (*E. Vilde.*) 18. See Nõuni Jaagu lootsik oli
 ka riist| oleks tulnud Jaagu käest ära võtta ja kuhugi vana-
 varakogusse seisma panna| Jaak ise andis temale selle uhke
 nime| lootsik| Õiguse pärast oleks tema nimi küna| mõhk|
 suur ilma varreta supilusikas või jumal teab mis pidanud
 olema| Selge hingemüütaja| välja õõnistatud ühestainsast
 kole jämedast tammepuulõhaskist| (*A. Kitzberg.*) 19. Kui
 karastav on yesi karjasele| kes seda tohust torbikuga paneb
 suu juurde| koer kõrval| kaelkott kaelas| eemal loomakari|
 lehmad| lambad| mullikad| ühed söömas| teised pikali maas|
 kolmandad tulevad oja äärde ja rüüpavad himukalt|
 (*Juh. Liiv.*) 20. Küll sa kiitled ja valetad| et sul künnab
 kümme paari| äestab hobu üheksa| niidab viisi vikatida|
 seitse sirpi leikaleb| kaarutab reha kaheksa| (*Rahvalaul.*)
 21. Ühel pühapäeva õhtupoolikul| Henn oli parajasti kodunt
 ära| tuli meile külaline| Nõuni poiss Ants| kes vana sõpruse
 ning poolehoidmise pärast sagedasti käis meid vaatamas|
 (*A. Kitzbergi järgi.*) 22. Leiduvad mõnes kohas tuustireadki|
 mis kuhugi viivad| kuhugi juhatavad| mõne linnu| maamesi-
 lase või erilasesepa juurde| (*A. Tammsaare.*)

Harjutus 54. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kuis peame Võit su surematust nimest
 me õiget tähendust ja tuuma mõistma?
 Sa oled kaunim õnnest suurem imest
 ja ükski laul nii võimukalt ei hõiska
 et kogu oma suuruses ja jõus
 see mõte sajandite päiksetõus
 kui tormi kaja
 võiks kosta üle kauguste ja aja. (*M. Raud.*)

2. Sadamas kees elu. Laaditi sütt masinaid tekstiilkaupu. Lossiti metsa tohutuid puuvillapalle vilja maisi nisu riisi. Kuid kõikjal oli tunda mingisugust palavikulist tõttamist rõõmutut ja haiglast ruttu. Ööd läbi nagisesid kraanad undasid laevaviled tuled vilkusid närviliselt uduses õhus. (*J. Schmuul.*) 3. Sõjakäigu vältel demonstreerisid meie sõdurid ja ohvitserid oma kõrget poliitilis-moraalset taset julgust surmapõlgust ohvrimeelsust eeskujulikku lahingulist ettevalmistust eelkõige aga suurt pealetungiindu ja algatusvõimet ühes oskusega osavasti manööverdada lahinguväljal et harrata piirata või hävitada vaenlase elavjõude ja kahjutuks teha tema lahingutehnikat. 4. Aleksei oli oma töös ikka kõige ees ta näis võitmatu kõigile kättesaamatu. Pikk ja sitke nagu osi kitsaste huulte ümber naeratus juuksetukk mütsi alt väljas nõnda võitis ta kõik otsekui mängides. Temal ei näinud miski olevat raske ülepääsematu. Hilissügisene sõmer vihm vinget tuul lumelõrts vaenlase pommilennukid ja pardarelvade tihe tuli see kõik ainult süttas ta teravates hallides silmades loitma tulukese nagu odaots. (*E. Männik.*) 5. Kohe kui ta (*Endel*) paati tõmmati kallas ta saabastest vee välja ja tundes et märgadest riietest läbitungiv tuuline külm hakkas keha kangeks võtma istus aeru juurde ja sõudis sõudis. Murd andis talle kellegi paadipõhjas vedeleva kuiva puldani mantli ta viskas selle õlgadele ja sõudis sõudis. Algul hakkas natuke soojem kuid õõ tuli kiiresti käed väsisid ruttu tuul muutus teravaks riided ei kuivanud ära ja viin mida anti jaopärast soojendas ainult veerandtunniks vähemalgi määral purju panemata. (*J. Schmuul.*) 6. Kommunistlike parteide peaülesandeks on nagu öeldi meie ajakirjanduses avaldatud kommunistlike parteide esindajate deklaratsioonis kindlalt seista oma positsioonidel demokraatia vabaduse ja oma maade sõltumatuse valvel mitte lasta end hirmutada imperialistliku agentuuri ähvardustest koondada ja juhtida

kõiki rahvaste demokraatlikke ning patriootlikke jõude olla valmis kaitsema oma rahvaste au ja rahvuslikku sõltumatus. 7. Feodaalkord loob sunnismaise talupoja juures isikliku huvi oma töö vastu ainult selleks et teda sundida tootma lisaproducti feodaalisanda jaoks. 8. Selles klassisõjas (1918—1920) oli kaalul põhiküsimus kas eesti töötav rahvas saab kasutada oma tõelist enesemääramise õigust või õnnestub kodanlusel välismaiste interventide abiga kehtima panna kodanluse võim. 9. Igal normaalsel inimesel eriti meie ajal peavad olema oma seisukohad ühiskondliku elu nähtuste suhtes. 10. Idealistlik filosoofia mis rebib inimese lahti reaali- teedist mis tumestab inimeste pilku nagu narkootiline mürk tühised vormivigurdused sisulagedas kunstis ajaviitekirjandus jne samuti kummardamine lääne ees need olid vahendid mis pidurdasid töötava rahva klassiteadvuse arengut kodanluse ideoloogia klassivõitluses töölisklassi vastu. 11. Mida intensiivsemalt ning distsiplineeritumalt iga Nõukogude kodanik töötab oma alal seda paremini ta aitab kaasa kogu meie sotsialistliku ühiskonna tugevnemisele. 12. Kui eesti noor nõukogude kirjandus ja kunst nüüd millal ta seoses alanud viisaastakuga seisab uute laiaulatuslike ülesannete ees tahab muutuda oma rahvale niisama vajalikuks niisama armastatuks ja niisama mõjusaks kasvatusvahendiks nagu on vanematele nõukogude vennasrahvastele nende kirjandus ja kunst siis peab ka temale omaseks saama igakülgne suur ning sügav rahvalikkus. 13. 23 juulil 1940 aastal võttis uus töötava rahva esindus vastu maadeklaratsiooni millega kogu maa ja maapõuevarad kuulutati töötava rahva omandiks ja üleandmiseks nendele kes seda oma kätega harivad. 14. Ainult nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas kus ei tunta inimeste ekspluateerimist inimese poolt kus on edukalt lahendatud rahvusküsimus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse alusel on

esmakordselt ajaloos teostatud kõigi töötajate üldiste eluliste huvide harmooniline ühendamine. 15. Meil pole tarvis tuupimist aga meil on vaja arendada ja täiustada iga õppija mälu põhifaktide teadmiselega sest kommunism muutub tühjuseks muutub paljaks sildiks kommunist jääb ainult kelkijaks kui tema teadvuses ei töötata läbi saadud teadmusi. (*Lenin.*)

Harjutus 55. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Öö oli nagu öeldud pilvine taevastume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned mille kaudu kuu kiired helki uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes. (*E. Bornhöhe.*) 2. Meie olime temaga siiski niipalju kui me temaga kokku puutusime ilusasti läbi saanud. 3. Vahepeal oli ilm pimenenud hakkas sadama tihedat uduvihma. 4. Nähtusi tuleb vaadelda nende vastastikuse seose seisukohalt samuti ka nende liikumise arenemise muutumise ja uuenemise seisukohalt. 5. Orgaanilise maailma arenemine toimub nii evolutsiooniliselt kui ka hüppeliselt. 6. Rohkem tehnikat põllumajandusse rohkem masinaid maale see on meie tähtsaimaid ülesandeid praegusel ajal. 7. Antsul tuli poeg ülikoolist kus ta oli õppinud teadust ja tarkust nagu Ants ise jutustas. 8. Väsinud kauasest hulkumisest või kodustest pisitoimetustest millesse ta hakkas end segama ikka sagedamini läks Agnes harilikult jõekaldale kus leidis rohkesti segametsa heitis murule ja hakkas roidunult vahtima üle taevakumeruse lendavaid ja hääletult edasikanduvaid pilvesagaraid. 9. Aga mida enam pudenes aega seljataha seda madalamaks tõmbus ta seni vägevalt pulbitsenud vaimustus kuni sellest säilis viimaks ainult virvendavaid murdlainekesi milles hakkas juba selgesti ilmema nõrkemise jõuetust. Sest huvitavamadki

ettevõtted ta läheduses kaotasid oma esialgse uudsusel tundudes kordumistena mis kisuvad kaasa veel selle tõttu et ilma nendeta oleks aeg võinud jääda veelgi üksluisemaks. (A. Jakobson.) 10. Aga näe nüüd juba paistab halli majakese meie endise eluaseme aknast tuluke tähendab et uued elanikud on sees. Me ei jõua kiusatusele vastu panna ning ettevaatlikult hiilime eesriidega kaetud akna taha. Kollase riideräbala nurk on jäänud rippuma ühe raagus lilleoksa külge jättes katmata just niipalju akent kui meil on vaja. Keset meie endist töötuba seisab suur laud millel istub üks käägaras mehike. Esialgu ei saa arugi mis ta seal toimetab selline pilt on meile mõlemale võõras kuid siis näeme et uus elanik tükk riidet põlvil kibedasti kisub niiti. (O. Luts.) 11. Sel õhtupoolikul sai kuulsaks kolmanda roodu sanitar Veström pikk poiss Vormsi hülgekütt. (E. Männik.) 12. Ta saapad on sedavõrd lagunened et varbad vahivad välja ning mulle meenub see rahvasõna ega kingsepp saa endale mõistlikku saabast jalga. (O. Luts.) 13. Igatahes ei saa püügist järvekaldal kunagi suurt asja vaevalt oled heitnud õnge vette kui sinna ümber kohe ilmub möldri pardiparv ja solistades peletab minema mõnegi ilusa ahvenaparve sellepärast ongi mu tavaline püügikoht käänakul kolme sanglepa juures kus jõgi läheb järveks. (O. Luts.) 14. Kui mehed tulid katsusid karupojad põgeneda aga siis selgus et tulijaid oli igas küljes karupojad olid ümber piiratud. (A. Tammsaare.) 15. Inglise parlament kasutas oma õigust et häbemata kombel rikastada suurmaapidajaid kaupmehi ja pankureid töötava rahva arvel. 16. Ainukeseks kahtlaseks punktiks jäi küsimus kui Jürka tõepoolest Venemaal on elanud kas on siis võimalik et ta vene keelt sugugi ei mõista või kui ta seda on mõistnud kas on siis võimalik et ta selle sootuks unustas kui karu teda lahkas või kui talle mõne kõva raske asjaga pähe löödi. (A. Tammsaare.) 17. Küll aga on neid tõbesid siin maailmas kui ei tule üks siis tuleb teine. (O. Luts.)

18. Lõunavaheajal kui Silbe nagu ikka pohmib süüa meie pingi juures läheb meist mööda Peeter Arusk. 19. Eriti priskena on säilinud mu mälestuses üks neist pambumeestest väike süsimustade juustega ja samasuguse habemega serblane Struikits. See teab täpselt millised raamatud mul juba on ja mis ma veel tingimata pean juurde soetama. Iga kord aga ei lähe see soetamine sugugi libedasti isa ei pea raamatuist lugu ega taha nendele kuigi palju raha kulutada. Kaval serblane käsib nutta. Selle kentsaka nõuande järgi ma muidugi ei talita ennem juba nuian vanatädilt mõne kümmelise. (*O. Luts.*) 20. See nagu äratas Juhani kes tõmbas järsult ohjadest juhtides hobuse üle maantee teisel pool algavale külavaheteele mis viis läbi lähedase lepa toominga ja paju-võsastiku Kärmu sepale. (*O. Tooming.*)

Harjutus 56. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Seda olid kõik justkui oodanudki laevamehed dekil tüürimees harkisirutatud jalgadel kapten Toomsalu rahulikuna seistes kohal käsitelegraafi juures. All laevadekil pugesis inimesed üksteise varju heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäigu ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neile sel hetkel kuulipildujate ragin ning õhutõrjesuurtüki mürin. (*E. Männik.*) 2. Üheksateistkümnenda sajandi teisel veerandil oli Inglismaa klassikaline kapitalismimaa mis oli tõusuteel kuid tundis juba majanduskriiside mõju. Töölisliikumine muutus Inglismaa keskseks küsimuseks sest suur osa rahvastikust oli tegev tööstuses. 3. Nüüd seisatas ta hetkeks vaatas hirmunud pilguga tagasi sinna tühjade metsade ja madala soo poole kust ta äsja jooksurutuga tulnud ning avas maja ukse. Ta silmade ees oli rutulisest jooksust kõik pime keerlev virvendav nii et ta suutis näha ainult ähmast akent. (*E. Männik.*) 4. Kogu oma töös peavad nõukogud maal lähema tuntud leninlik-stalinlikust vormelist Tugine kehvikule loo liit kesktalurahvaga ja pea halastamatut võitlust kulaku-

tega. 5. Sotsialistliku ülesehitustöö leninlikud ideed arendatud seltsimees Stalini poolt ellu viidud suure bolševike partei poolt haarasid kõige laiemaid masse tungisid sotsialismi ehitajate paljumiljonilise armee hinge ja südamesse muutusid ideedeks mis kujundavad maailma ümber sotsialistliku korra alusel. 6. Karl Marx sündis 5 mail 1818 a. Trieri linnas Reini ääres silmapaistva advokaadi intelligentses radikaalselt meelestatud perekonnas. 7. Nõukogude riik on uus riigitüüp mis on kohandatud mitte töötavate masside ekspluateerimise ja rõhumise ülesanneteks vaid nende täieliku vabastamise ülesanneteks igasugusest rõhumisest ja ekspluateerimisest proletariaadi diktatuuri ülesanneteks. (*Stalin.*) 8. Nende kõrval harutas Sorksepp aeglaste liigutustega seljast oma rasket kotti ja otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik nagu poleks see otsustava lahingu eel vaid hetk vabrikus enne töövilet. (*E. Männik.*) 9. Kogu pere kuulas lugemist suure isuga. Peremees istus ahjulõukal õllekapp kõrval piip suus ja pani hoolega tähele ilma et sõnagi sekka oleks ütelnud... Perenaine istus keset tuba tooli peal ja hoidis pisukest last süles vanemad lapsed pikutasid heintel nokkisid vahel üksteist ja naersid aga kui ema pöördus nende poole ja hüüdis kurjalt Lapsed vaikisid nad naeratasid salaja ja tegid nagu ei läheks nende kõrvust midagi mööda. (*E. Särgava.*) 10. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgast! Üdini põdurad on ta lödvad liikmed kurnatud ta hing tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes ta vaade! Ja siiski on selles vaates kõik loetav. Ta jutustab terveni selle naise eluloo pikad peatükid vaesuse viletsusest muljuvatest muredest ja tööst raskest higisest ilmlõpmata tööst. Elurõõm ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivalt soojendanud. Siin mindi tihti näljase enamasti pooltühja kõhuga magama siin tõusti ohtes üles siin nuteti palju hardaid pisaraid. (*E. Vilde.*)

11. Isa maeti neljandal päeval. Lihtsal veovankril olevat kirstu saatsid surnuaiani ema Endel ja mõni mees selle ehituse juurest kus isa alla kukkus. Linna hoolekande-osakonnast anti emale kolmkümmend krooni ühekordset toetust. Ehitusettevõtja laiutas käsi nimetas isa meheks kes talle pärast surmaga tegevat pahandusi aga tema kui helde südamega inimene pakkus emale ehituse juurest märgi laaste Võtke võtke ma pigistan selles asjas silmad kinni.

Ema tuli ta juurest koju pisarateni vihasena. Ehitusettevõtja pigistas silmad kinni hoopis millegi muu ees kui laastude võtmine.

Ja kui ema päris koidu eel heitis korraks voodile kuulis Endel kuidas ta nägu käte vahele surudes oigas õigemini karjus.

Endel mõistis et ema tapab end tööga mitte enda vaid tema pärast armastuse pärast ainsa poja vastu. (*J. Schmuul.*)

12. Eesti Nõukogude vabariik see on eesti töörahva võit saksa parunite ja eesti kodanluse üle. See on töörahva poliitiline revolutsioon mis töörahvale annab kõik ja parunitelt ning kodanluselt võtab kõik! Kõik mis nad võõrast tööjõudu kurnates kokku kuhjanud on ja veel ära pillanud pole. Poliitilist võimu enda kätte võttes tarvitab töörahvas ta ära selleks et murda parunite ja kodanlaste vastupanu lüüa nende vastuhakkamise katsed ja harjutada töölise ja maatamehe saapakantsa all olema seda turja (s. o. kodanlust) mis alati alandlikult paindunud on kord tsaari kord Seckendorfi kontsa alla. (*V. Kingissepp.*)

13. Sajad tuhanded õpetajad see on apaarat mis peab edasi liigutama tööd äratama mõtet võitlema eelarvamustega mis seni veel eksisteerivad massides. (*Lenin.*)

14. See on nimelt nõukogude kirjandus mis oma olemusega oma järjekindla võitlusega ebaühiskondliku estetismi vastu tõmbab praegu selge ja täpse piiri tõeliste kunstnike inimhinge inseneride progressi esindajate ja dekadentlike literaatide reaktsiooni toapoiste vahele nende vahele keda on

vaja nimetada mitte insenerideks vaid inimhinge mürgitajateks. 15. Tuleks saavutada et käitise kogu kollektiiv ületaks määratud tehnilised normid. 16. Erakordselt kõrgele tõusis meie riigi suur moraalne autoriteet Teise Maailmasõja aastail mil Nõukogude Liit võttis enda kanda kogu võitluse raskuse saksa sõjalise agressiooniga ja päästis maailma kultuuri hävingust. 17. Päike tungib läbi kõrgete kaarakende väreleb palati värvilistel klaasidel ning katab koridori rohelised seinad heledate laikudega. Nüüd on siin kõik uued haavatud Varssavi Breslau ja Berliini lähistelt. Nad toovad rõõmsat peatse võidu hõngu palatitesse. Tervemad haavatud on muutunud kärsituks ärevaks neid võib sageli näha trobikonnas peaarsti ukse taga. (*E. Männik.*) 18. Et kodanliku Eesti põllumajandus oli vähem moderniseeritud kui paljude kapitalistlike põllumajanduslike suurtootjate ja turustajate oma siis ei suutnud maailmaturul valitsevad põllumajandussaaduste hinnad täies ulatuses katta Eesti põllumajandusliku toodangu omakulusid. 19. Gorki teoseid loetakse kümnetes tuhandetes raamatukogudes kõigis maailma keeltes tema näidendeid mängitakse kõigil teatrilavadel tema sõnu kirjutatakse lippudele ja tema nime nimetavad uhkusega kogu maailma töötavad inimesed.

Harjutus 57. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Mann ja Mikk olid nägemispiirist äkitselt kadunud. Mikuke vaevalt koolmeistrit silmates oli päris oravaväledusel mida temast naljalt ei oleks võinud uskuda redelit mööda parsilt libisenud ja toast välja vurtsanud Mannike aga kadus kui tuul üle kõrge läve pisukesse käsikambrisse. (*E. Vilde.*) 2. Neli seina nurgas suur lava moodi ahi kõik läikivad mustad nagu viksitud saapad. Seina ääres pisuke laud ühes nurgas vana kapp ilma lukuta, räsakil uksega siin ja seal tolgen-davad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas

see oli kõik maja ilu ning vara. (E. Särgava.) 3. Pikkamisi jäi tuli vaiksemaks. Mustava videvikukaane all tõmbus punava kuma ring koomale kuid ei kustunud hoopis. Pumbad töötasid vahetpidamata ühed kustutasid tuld teised tühjendasid laevaruume veest. Kuid vesi tõusis tõusis pikkamisi sentimeeterhaaval. Nüüd oli seda kuus jalga ja võis veelgi tõusta. (E. Männik.)

4. Tuul peksis vastu nagu paiskas lumelõrtsi silmi rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud külaasemeid kiduraid lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi. Mööda seda jälgedeta hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tulid kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina rood roodu järel. Nende taga vajasid vooride mustad mütsakud supiköökide iseloomulik kõlin suur-tükkide sihvakad varjud. Ümberringi oli kõik tühi elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije Lukini. Ainult aeg-ajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid mõni hambuline korstnajalg põlenud väravapost kõrbenud puid ja põõsaid. Maantee kulges idast läände keerles põletatud külade vahel tõusis mööda mäerinnakuid ning laskus jälle tagasi alla. Iga mäerinnaku ees näis et sellest ei jõua enam üles kogu see tohutu veokite kahurite hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel läksid üle lõhutud ojasildade purustatud mäeteede läksid vahet pidamata tund tunni järel kogu pimedas detsembri öö. (E. Männik.)

5. Kreenholmi streik 1872. a. tõendab eredalt et eesti ja vene töölisklass sammusid juba revolutsioonilise liikumise algpäevil õlg õla kõrval et neid ei eraldanud mingisugused rahvuslikud müürid vaid et nende tööd ja võitlust ühendas internatsionaalne klassivõitluse vaim millest hiljem arenes see sügav rahvaste sõprus mis moodustab Nõukogude Liidu

arenemise ja õitsengu vankumatu aluse. 6. Sotsialistliku revolutsiooni peamine võit seisab selles et on tekkinud uus nõukogude inimene kes ehitab uut ühiskonda kes võitleb tõe ja õiguse eest kes on sotsialistliku moraali kandjaks kes võitleb ilusa kommunistliku elu eest. 7. Ei saa tõeliselt olla selist olukorda kus inimene on apoliitiline kus tal ei ole mingit pilti ühiskondlikust poliitilisest olukorrast kus tal on ükskõik kas ühiskond areneb ühes või teises suunas kas kehtivad ühed või teised seadused kas toimub võitlus ühes või teises vormis ühtede või teiste tulemustega.

8. Nüüdisaegset suurt ja pikaajalist sõda kus lahinguväljal võitlevad miljonid rohkearvulise tehnikaga relvastatud sõdurid kus sõjaorbiiti on tõmmatud kogu sõdivate maade majanduselu selle sõja tulemust ei otsusta mitte juhuslikud ja ajutised momendid vaid mõjuvad tegurid nagu tagala kindlus armee moraal diviiside arv ja kvaliteet armee juhtiva koosseisu organisaatorlikud võimed. 9. Tihti on maailmas nii et suured sündmused saavad kogu oma suuruses selgeks siis kui neist on möödunud juba mõni aeg. 10. Neid oli ainult kümme või kaksteist meest määrdunud nägudega pesemata tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega kuid nad asusid sellise kindlusega oma kohtadele nagu oleks neid sada. (*E. Männik.*) 11. Kui vaadelda käidud teed mille aluseks oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon valdab tahtmata vaimustus ja imestustunne töörahvahulkade loomisjõudude ees nende kangelaslikkuse ees nende piiritu truuduse ees võitluses meie partei ideaalide pärast.

12. Alles nüüd kui lahing möödab ja vaenlane hävitatud kui võitlushasart hakkas jahtuma alles nüüd tunti kui väsitav oli olnud pingutus. (*E. Männik.*) 13. Riigi osa kasv rahvamajanduses on tingitud sellest et sotsialistliku riigi majanduslik arenemine on lahutamatu seotud ühiskondliku tootmise plaanipärase juhtimisega mida Nõukogude riik teostab oma vastavate organite ja organisatsioonide kaudu. 14. Kapita-

listlikus korras on ühiskondliku tootmise planeerimine või-
matu eraomandus tootmisvahendeile killustab rahvamajandust
sünnitab võistlust üksikute kapitalistide ja nende rühmade
vahel tootmise anarhiat ja laastavaid kriise. 15. Kui paadid
uuesti tagasi jõudsid oli tüürimees Saarik lõpuni mõelnud
oma mõtte. Võib-olla vajatakse raskel heitlusajal punalipu
alla üht vana meremeest kel on küll lõhkine kuub kuid head
silmad ja õiglane süda. Kui läheb see nii siis ulatab vana
meremees kõhklematult oma käe võitluseks viimse võitluseni.
(E. Männik.)

16. Meil on palju leidureid kes ei oma sageli inseneri-
kutset või mingit diplomit kuid kes on andnud tööstusele
vääruslikke uuendusi. 17. Kapitalismi arenemine toimub
imperialismi-ajastul äärmiselt ebaühtlaselt ja hüppeliselt ühed
maad kes varem olid esikohal arendavad oma tööstust võrd-
lemisi aeglaselt teised kes varem olid maha jäänud jõuavad
neile kiirete hüpetega järele ja lähevad neist ette. 18. Patrio-
tism mis avaldub üldrahvaliku tundmusena nii rikkal kujul
nagu me näeme seda nõukogude inimeste juures, on võimalik
ainult seal kus ta ammutab elujõudu mitte rassi- ja rahvus-
likust vaenust vaid piiritust armastusest oma kodumaa vastu.

19. Engels oma teoses Perekonna eraomandi ja riigi tek-
kimine annab ränga hoobi reaktsioonilise filosoofia õigustea-
duse ja poliitilise ökonomia esindajaile kes püüavad tões-
tada et eraomandus ja sellele rajatud perekonna- ja riigi-
vormid on igavesed. 20. Kui Euroopa noor kodanlus feodaal-
korras kõrvuti väikeste tsunftitöökodadega hakkas ehitama
suuri manufaktuuretevõtteid ja sel kombel arendas ühiskonna
tootlikke jõude siis ta muidugi ei teadnud ega mõelnud järele
missugused ühiskondlikud tagajärjed see uuendus endaga
kaasa toob ta polnud teadlik ega saanud aru et see väike
uuendus toob endaga kaasa ühiskondlike jõudude niisuguse
ümberrühmituse mis peab lõppema revolutsiooniga nii
kuningavõimu vastu mille armu ta nii kõrgesti hindas kui

ka aadlike vastu kelle ridadesse pääsemisest sageli unistasid ta paremad esindajad ta tahtis lihtsalt kaupade tootmist odavamaks teha paisata võimalikult rohkem kaupu Aasia ja äsja avastatud Ameerika turgudele ja saada võimalikult rohkem kasu tema teadlik tegevus piirdus selle argipäevase praktika kitsaste raamidega.

Harjutus 58. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. See oli piirivalve koer hall hunditaoline loom kes söötis lagendikule ning haugatas. (*E. Männik.*) 2. Esimene asi mis mulle kohe silma puutub on see et ta kunagi ei püsi paigal või kui istubki üürikeseks ajaks siis tal ikkagi on käes mingisugune töö. (*O. Luts.*) 3. Ennenimetatud surnuaia nurga kohal järve otsas järv oligi õieti tammi läbi sünnitatud oli veski. (*Juh. Liiv.*)

4. Unine poolmagav silm võiks tervet pilti mida rehelalune praegu pakub suureks viirastuseks pidada. (*E. Vilde.*)

5. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ning luudi teevad paistab nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta kui teine viis saab. (*Juh. Liiv.*)

6. Küla vahel mis mõisaga peaaegu ühte oli kasvanud mängisid lapsed küla taga aga higistasid mehed adrakäsipuude taga sest ehk päike küll alles madalal seisis oli palava algust siiski juba tunda. (*Juh. Liiv.*)

7. Kogu tänavune kevad ja suvi kulus kambrite ehitamise tähe all sest see töö polnud ju tänaseks ega homseks, vaid terveks eluksajaks nagu peremees arvas. Sellekohaselt ehitatigi eluhooned palju suuremad kui endised ja suurte valgete akendega nii et kõik arvasid et Vargamäe Eespere saab külmad kambrid liiga suurte akende pärast. Aga peremees jäi oma tahtmises kindlaks ainult vundamendi tegi madala ladus palgid peaaegu maa peale et tuul ei pääseks alt läbi vuhisema nagu ta ütles. Oli lahendada veel põrandate küsimus kas teha nad savist või laudadest. Mitmed arvasid et hea kui tagakambrissegi laud-

põranda saab. Aga Andres otsustas teha üleni laudpõranda. (A. Tammsaare.) 8. Kui Sassa nägi kuidas ema tema valust osa võtab teisiti ei võinud see ollagi sest ema teadis väga hästi kuidas vaeste lastega ja vaestega maailmas ümber käiakse siis rääkis Sassa kõik üles kuidas Lehtmetsa Anni rukkipeüüli-leib ära kadunud kuidas poisid teda narrinud kuidas koolmeister teda vargaks pidanud kuidas ta vastu ajanud nurgas seisnud koolmeister tema järele varitsenud poisse varitsema pannud ja mis viimaks laupäeval sündinud. (E. Särgava.)

9. Viktor Kingissepa elutöö tähtsus ei kustu kunagi. Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei kelle ideoloogilisele ja organisatsioonilisele kindlustamisele pühendas oma elu Viktor Kingissepp on Lenini ja Stalini põhimõtete alusel ka pärast seda rasket kaotust järjekindlalt tugevnenud on juhtinud eesti töötava rahva võidule. Eesti töötaval rahval on nüüd oma Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ta on teiste nõukogude rahvaste ja eriti suure vene rahva abiga saavutanud jäädava võidu eesti rahva põliste vaenlaste saksa röövkallaletungijate üle ja ehitab nüüd edukalt sotsialismi.

Viktor Kingissepp on järjekindlalt oma töödes rõhutanud selle ühise võitluse määratu suurt tähtsust mida eesti ja vene rahvas on kõrvuti pidanud tsaarivalitsuse balti parunite ja kapitalistide vastu seda suurt abi mida vene töölisel ja talurahvas on osutanud eesti rahvale tema vabastusvõitluses tsaari isevalitsuse kukutamisel 1917 a. veebruaris ja Oktoobrirevolutsiooni teostamisel. Ja ka see asjaolu et kodanlik Eesti jäi püsima riigina kuigi imperialistlike riikide tahetest sõltuvana oli võimalik ainult selle tõttu et Venemaal võitis nõukogude võim kes nõudis imperialistlike suurriikide sõjavägede lahkumist Eesti pinnalt. Kui omal ajal eesti kodanlikud ajalehed üksteise võidu hooplesid et Inglise ja Prantsuse imperialistlik valitsus on Eestit tunnustanud *de jure* siis kirjutas V. Kingissepp: Kuid tõepoolest see kes oma

vahvusega ka Eestile *de jure* andis oli vene punaväelane. Oleks liitriikide kapitalistidel Venemaa pinnal veel üksainuski edukalt võitlev valge kindral olemas siis võiks eesti kodanlus veel tänapäeval *de jure*-st ainult magusat und näha ... Kui valgetel kindralitel oleks korda läinud vene töörahvas ära kägistada, siis oleksite teie *de jure* asemel pidanud kuberner Korostovetsit mitte vähem pidulikult vastu võtma.

Viktor Kingissepp oskas eesti töörahvale ka kõige raskematel ja ohtlikumatel silmapilkudel sisendada kindlat võidutahet lootust lõplikusse võidusse.

§ 64.

Harjutus 59. Leida leksikaalsed sõnaühendid ja märkida, mis-sugused neist on idioomid.

1. Kuidas su ema käsi käib? 2. Võta aru pähe ja ütle avalikult lahti oma ebaõigetest seisukohtadest! 3. Tal ei läinud korda mind ninapidi vedada. 4. Ära pista pead tulle! 5. Poisid heitsid teineteisele laiskust ette, ühel läks süda täis, ta kargas teisele kallale ning nad pidasid lahingu ära, ja nüüd jookseb kallalekippujal nina verd, kuna teine talle selja pööras, käega lõi ja sammud töötoa poole seadis. 6. Saksamaa imperialistid tungisid Nõukogude Liidu kallale, kuid said peksta sõjas, milles meie seisime kolm aastat mees mehe vastu, sest Inglise ja Ameerika imperialistid avasid teise rinde alles siis, kui neile selgeks oli saanud, et meie võime ka ilma nendeta fašistliku Saksamaa puruks lüüa.

§ 65 ja 66.

Harjutus 60. Missugustes lausetes on sõrendatud sõnad paljutähenduselised ja missugustes homonüümid?

Külvikampaania kestis pool kuud. Eestimaast lõuna pool on Lätimaa. Üks pool lõnga tahab kerimist. Sel

sõnal on viis tähendust. Niisugune teo viis väärib kiitust. See viis, mida raadios praegu edasi antakse, on mulle tundmata. Kas see on või või margariin?

Lauda kaetakse. Mitu lauda saab sellest palgist? Meie klass õpib hästi. Kõik õpilased on klassis. Nõukogude Liidus ei ole ekspluataatorlikke klasse. Mis karva on teie lehm? Sel loomal on paks karv. Klaas vett oli puldil, mille taga seisis oraator. Tuul viskas akna nii tugeva jõuga lahti, et klaas purunes.

§ 67.

Harjutus 61. Selgitada sulgudesse asetatud sünonüümide tähendused ja kasutada seda, mis on sobivam antud lauses.

A. 1. Talurahvas toob turule oma põllumajanduslikke (saadusi, tooteid). 2. Igal tööriistal olgu oma (koht, paik). 3. Õppetunni (kestus, vältus) on 45 minutit. 4. Poisi parem (põsk, pale) on paistes. 5. Sotsialistliku võistluse kokkuvõtted näitasid tähelepanuväärivaid (tulemusi, järeltulemusi, tagajärgi). 6. Tammsaare „Tõde ja õigus” on ilmunud viies (osas, jaos). 7. Lennuk startis Leningradi (sihis, suunas, eesmärgil). 8. Maantee (äär, veer, serv) on liiga kõrge. 9. Korstnas süttis (nõgi, tahm). 10. Kas ta on ka mõelnud, missugused (tagajärjed, tulemused, järeltulemused) võivad ta teol olla?

B. 11. Kalamees (tõukas, lükkas) paadi sillast eemale. 12. (Kallake, valage) mulle veel veidi kohvi! 13. Helifilm (leiutati, avastati) a. 1923. 14. Palume teid meie koosolekule (rääkima, kõnelema). 15. Olen haige ja seepärast ei (saa, või) teile tulla. 16. Kui me kõik hoolega töötame, siis (jõuame, suudame, jaksame) selle töö veel täna lõpetada. 17. Kõneleja (nimetas, mainis) oma kõnes EK(b)P Keskkomitee otsust. 18. Kolhoosi juhatus (näitas, osutas) meile

suurt külalislahkust. 19. Ürgaja kogukondlikus korras (tarvitati, kasutati) kivist tööriistu.

D. 20. Pidagem kalliks (enda, oma) kodumaad! 21. Tõstkem tööviljakust, sest (ta, see) on meie edu pant! 22. Kes on (too, see) isik, kes seal kõneleb? (Sarnasel, säärasel) juhul jääb üle vaid lahkuda.

Harjutus 62. Koostada lauseid järgmiste sünonüümidega.

A. 1) Heli — kõla — hää; 2) sammas — tulp — post; 3) vaip — tekk — kate; 4) supp — leem; 5) kallas — rand; 6) edu — menu; 7) lõhn — lehk — hais.

B. 1) Kiitlema — hoopilema; 2) vajama — tarbima; 3) tõttama — ruttama.

C. 1) Roheline — haljas; 2) vasak — pahem; 3) kuum — palav — tuline; 4) habras — pude — rabe — mure; 5) lõbus — rõõmus; 6) väike — pisike — tilluke.

D. 1) Ennem — parem — pigem; 2) tarvis — vaja; 3) mööda — pidi — piki.

§ 68.

Harjutus 63. Tarvitada sulgudesse pandud sõnadest neid, mis tähenduselt sobivad.

Ülesande lahendamiseks vajame mitmesuguseid (andeid, andmeid, ande). Koosolek peetakse igal (juhul, juhusel, juhtumil). Kõneleja peatus vanemate (kohusel, kohustusel, kohutul) hoolitseda oma laste eest. Sotsialistlik (omadus, omandus, omand) on püha ja puutumatu. Tähtsat osa (etendab, edendab) siin organisatsiooniline külg. Arst (tunnistas, tunnistas), et haige on paranenud. Haigestunud seltsimeest peab keegi (asetama, asendama). Tähtsamad Lenini teosed on juba (eestistatud, eestindatud). Hõövli (käsitsemine, käsitamine, käsitlemine) nõuab vilumust. Soomes (kujutati, moodustati, kujundati) uus valitsus. Küsimus (esindati, esitati) otsustamiseks ministeriumile.

See harjutus on (tunduvalt, tuntavalt) raskem eelmisest. Seda küsimust vaja lähemalt (järele, järel, järgi) kaaluda. Ülesanne olgu (õieti, õigesti) lahendatud. Olen nii väsinud, et (vaevu, vaevalt) suudan astuda.

Harjutus 64. Koostada lauseid antud sõnadega.

Omadus — omandus; esitama — esitlema — esindama — esildama — esinema; tagama — tagastama — tagandama — taastama — taandama; teenima — teenindama; juhatama — juhtima; erutama — ärritama; aitama — abistama; alluma — alistuma; mäletama — mälestama; avama — avastama; puuduma — puutuma — puudutama; kuulma — kuulama — kuulatama; käitama — käitlema — käibima — käivitama; vast — vahest — vahel; pea — peaaegu; ala — all — alam — alus; üli — üle — üla — ülem.

§ 69.

Harjutus 65. Leida vastandsõnu.

Aktiivne, intensiivne, füüsiline, traagiline, staatiline, horisontaalne, individualism, optimism, egoism, induktsioon, miinimum, teooria, proosa, forte, kreedit, bruto, angroo, vorm, kord.

Sisukord.

Lk.

Esimene osa.

I. Korduvate liikmetega laused.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed	3
§ 2. Sidesõnad korduvate liikmetega lauses	6
§ 3. Kirjavahemärgid korduvate liikmetega lauses	8
§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid	10
§ 5. Koma ja sidekriipsu tarvitamine täienditega lauses	11
§ 6. Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus	12
§ 7. Korduvate liikmetega lause analüüsist	13
§ 8. Kokkuvõtvad sõnad korduvate liikmetega lauses	14
§ 9. Kirjavahemärgid kokkuvõtvate sõnade ees ja järel	15
§ 10. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest korduvate liikmetega lauses	16

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 11. Liitlause mõiste ja liigitus	17
--	----

III. Rindlause.

§ 12. Sidesõnaga ja ilma sidesõnata rindlause	21
§ 13. Kirjavahemärgid rindlauses	23
§ 14. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses	26

IV. Kiillause.

§ 15. Kiillause mõiste ja tarvitamine	26
§ 16. Kirjavahemärgid kiillauses	27
§ 17. Sõnad <i>jah</i> ja <i>ei</i> lause algul	28

V. Põimlause ühe kõrvallausega.

§ 18.	Põimlause ehitus	29
§ 19.	Kirjavahemärgid põimlases	31
§ 20.	Kõrvallausete liigid	31
§ 21.	Sihitislased	32
§ 22.	Aluslased	34
§ 23.	Õeldistäidelaused	34
§ 24.	Täiendlased	35
§ 25.	Kaudsihitislased	36
§ 26.	Määruslased	37
§ 27.	Eri liik liitlauseid	41
§ 28.	Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallased	42
§ 29.	Koma liitsidesõnade puhul	44
§ 30.	Sidesõnata põimlause ja kirjavahemärgid selles	44

VI. Lauselühendid, kõrvallausete asendamine lauselühenditega.

§ 31.	Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid	45
§ 32.	Määruselised lauselühendid	51
§ 33.	<i>des-</i> ja <i>mata-</i> tegevusnimeliste ning määruseliste <i>nud-</i> , <i>tud-</i> kesksõnaliste lauselühendite kirjavahemärgid	54
§ 34.	Ajamääruslausete asendamine <i>des-</i> ja <i>mata-</i> tegevusnimeliste ning määruseliste <i>nud-</i> , <i>tud-</i> kesksõnaliste lühenditega	55
§ 35.	Teiste määruslausete asendamine lauselühenditega	59
§ 36.	Täiendilised lauselühendid ja täiendlausete asendamine <i>nendega</i>	60
§ 37.	Sihitiselised lauselühendid ja sihitislause asendamine <i>nendega</i>	63
§ 38.	Eri liik nimisõnalisi lauselühendeid	65

VII. Põimlause mitme kõrvallausega, segaliitlause ja periood.

§ 39.	Põimlause, millel on mitu kõrvallauset	65
§ 40.	Kirjavahemärgid põimlases, millel on mitu kõrvallauset	68
§ 41.	Sega-liitlause	69
§ 42.	Periood	71

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

§ 43. Otsene kõne ja autori sõnad. Dialoog	72
§ 44. Kirjavahemärgid otseses kõnes	74
§ 45. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega	75
§ 46. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul	77

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 47. Sõnade harilik järjekord lihtlauses	79
§ 48. Kõrvalekaldumised harilikust sõnade järjekorrast ja sõnade järjekord lihtlauses	81

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 49. Kirjavahemärkide tähtsusest	83
§ 50. Punkt	85
§ 51. Sõnade lühendamisest	86
§ 52. Hüüumärk	87
§ 53. Küsimärk	88
§ 54. Koma	89
§ 55. Koolon (kaksikpunkt)	91
§ 56. Semikoolon (punktcoma)	91
§ 57. Mõttekriips	92
§ 58. Mõttepunktid	93
§ 59. Jutumärgid	93
§ 60. Sulud (klambrid)	94
§ 61. Sidekriips	94
§ 62. Apostroof (ülakoma)	95
§ 63. Kõrvuti olevate kirjavahemärkide järjekorrast	95

Kolmas osa.

XI. Täendusõpetus (semasioloogia).

§ 64. Sõna ja selle tähendus. Leksikaalne sõnaühend ja idioom	97
§ 65. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus. Monoseemia ja polüseemia	100

	Lk.
§ 66. Homonüümid	103
§ 67. Sünonüümid	104
§ 68. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad	108
§ 69. Antonüümid	114
§ 70. Sõna tähenduse muutumise seadusi	115
Harjutused	119

Kolmas, ümbertöötatud
trükk.

Vastutav toimetaja
M. Tedre.

Keeleline toimetaja
J. Valgma.

Tehniline toimetaja
E. Lellep.

Ladumisele antud 15. III 1950.
Trükkimisele antud 11. IV 1950.
Trükiarv 3000. Paber 56×79, ¹/₁₆.
Trükipoognaid 12,25. Arvutus-
poognaid 11,60. MB-02250. Trüki-
koda „Hans Heidemann“, Tartu,
Vallikraavi 4. Tellimise nr. 893.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре. Грамматика
эстонского языка для X класса.

Hind rbl. 3.90

Rbl. 3.90

A
18414

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00882164 9